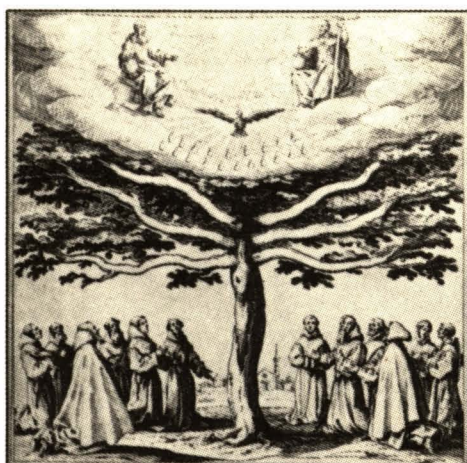

VIGILIA

Paskai László: A keresztények jelenléte a társadalomban

„Látogatásom hozzon megbékélést...”

Tanulmányok a pápalátogatásról

Sinka István kiadatlan versei

Pomogáts Béla: Németh László és a vallás

A Vigilia beszélgetése Csiki Lászlóval

1992/6

LUKÁCS LÁSZLÓ: A párbeszéd-től a közösségig	401
PASKAI LÁSZLÓ: A keresztények jelenléte a társadalomban	402
BALOG ZOLTÁN: A pápalátogatás protestáns szemmel	407
PÁLVÖLGYI MÁRTA: „Látogatásom hozzon megbékélést”	413
MEDVE ZOLTÁN: Visszatérnek Oroszországba a jezsuiták	423
D. MOLNÁR ISTVÁN: A görög katolikusok Lengyelországban	427
VILLÁNYI LÁSZLÓ: Zsoltár (<i>vers</i>)	431
SINKA ISTVÁN: Érhajlaton; Jár a malom; Hiánya csillagnak, csendje mezőnek; Csendes eső (<i>versek</i>)	432
POMOGÁTS BÉLA: Németh László és a vallás	434
KALÁSZ MÁRTON: Szitakötő (<i>vers</i>)	436
R. TAKÁCS OLGA: Róma ellenállhatatlan	437
PINTÉR TIBOR: Napóra (<i>elbeszélés</i>)	442
PARCZ FERENC: Szertartás éjszaka (<i>vers</i>)	443

ERKÖLCS ÉS IRODALOM

RÓNAY LÁSZLÓ: A reformeszmék győzelme az irodalomban	444
--	-----

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Csiki Lászlóval (<i>Szörényi László</i>)	455
--	-----

MAI MEDITÁCIÓK

CSIKI LÁSZLÓ: A nyelv kegyelmi állapota	463
---	-----

„AKIK AZ ÜLDÖZÉSBŐL JÖTTEK”

TABÓDY ISTVÁN börtönmélei (<i>Közreadja: Elmer István</i>)	466
--	-----

SZEMLE (a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	472
--	-----

Címlapunkon: A Szentháromság az Életfán

A párbeszéd-től a közösségig

Érdekes megfigyelni, hogyan tükröződik a világtörténelem az egyház életében: hogyan jelentkeznek benne a változó korok fölfedezései, konfliktusai, megoldáskeresései, sikerei és kudarcai. Egyrészt: hogyan reagál az egyház korának eseményeire, jelenségeire, divatossá váló ideológiáira? Másrészt: hogyan épülnek bele ezek a gondolatok, megoldáskeresések az egyház belső életébe?

Jól példázza ezt a keresztény szociális tanítás kibontakozása az elmúlt száz esztendőben. Egy évszázada a Rerum novarum még szokatlan vállalkozásnak számított. XIII. Leó pápa a keresztény erkölcsi elvek alapján összegezte az egyház álláspontját az égetővé vált társadalmi kérdésekben. A szentszéki és püspökkari megnyilatkozások azóta egyre gyakrabban foglalkoznak a társadalmi igazságossággal, a békével, a nemzeti és nemzetközi összefogással, újabban a természet védelmével. A II. Vatikáni zsinat szellemében igyekszik az egyház szolgálni az emberi haladás ügyét.

Az egyház sikraszáll az élet, a személyek és csoportok jogai, a kisebbségek, az elnyomottak, a szegények védelmében. S az emberiségért vállalt felelőség- és küldetéstudat hat magára az egyházra is, s jelentősen átformálta a keresztények egyéni és közös életét.

A mi korunk egyik legerősebb hatalmává lett a hírközlés, a tömegkommunikáció, a mindent előntő információ-áradat. Áldás lesz-e vagy pedig átok a jövő emberének? Azon fordul, hogy helyesen, tehát erkölcsösen, a közös javára használják-e föl, vagy gonosz, emberpusztító egyéni érdekek kiszolgálójává aljasítják.

A II. Vatikáni zsinat érdeklődése s az azóta hozott intézkedések, közzétett dokumentumok jelzik, hogy az egyház fölfigyelt erre az új nagyhatalomra, amely elősegítheti a haladást, de el is nyomoríthatja az embert. Az információs és távközlési technika robbanásszerű fejlődése ma még beláthatatlan távlatokat nyit elénk. Az egyház eddigi megnyilatkozásai leszögezték az alapelveket, meghatározták az egyház helyét a tömegkommunikációban s a tömegkommunikáció feladatkörét az egyház életében. A folyamat bizonyára még korántsem ért véget — a következő évtizedek során talán kibontakozik a tömegkommunikáció keresztény elmélete és gyakorlata.

Az alapokat lefektették az eddigi megnyilatkozások. Isten: Szentháromság, a szeretet egysége, aki ebbe az egységbe hívja, várja az emberiséget is. Isten: Kommunió, s Krisztus, a világ üdvözítője a legfőbb Kommunikátor. Kommunió nincs kommunikáció nélkül, közösség nincs párbeszéd nélkül. A tömegkommunikáció csodálatos lehetőséget kínál arra, hogy a különböző emberek, népek és népcsoportok közelebb kerüljenek egymáshoz.

Ennek az Isten-akarta kommunikációnak középpontjában a párbeszéd, a különbözőképpen vélekedő, különböző nézeteket képviselő emberek véleménycsereje áll. Az egyház ezért alapvetőnek tartja a szabad vélemény-nyilvánítás jogát, és sürgeti a párbeszédet nemcsak az egyházon belül, de a katolikusok és a többi keresztények, a katolikusok és a nem vagy másképpen hívők, végső soron minden jóakarató ember között.

A Vigília is szeretné ezt a párbeszédet szolgálni, ezért vállalkozik időnként olyan cikkeket közzéadásra is, amelyek nem mindenben tükrözik a szerkesztőség álláspontját, de őszinte igazságkereső szándékkal íródtak. Ehhez a párbeszédhez kérjük olvasóink megértését és támogatását, nyitott érdeklődését, de várjuk kritikus megjegyzéseiket is. Hitünkhez és az egyházi tanítóhivatalhoz hűségben szeretnénk meghallgatni mások véleményét is rólunk, közös dolgainkról — a II. Vatikáni zsinat szellemében, annak a nagy Kommuniónak erősítésére, amelynek forrása és végcélja maga a Szentháromság.

Lukács László

A keresztények jelenléte a társadalomban

Az egyház alapvető küldetése a Krisztustól nyert megváltás szolgálata. Ez azonban nem választható el a földi feladatok munkálásától, mert a teremtő Istentől kapott küldetéshez tartozik a földi élet formálása és megszentelése is. A II. Vatikáni zsinat ezt írja: „Nem szabad a hivatásbeli és társadalmi tevékenységet egyfelől, a vallási életet másfelől fonákul egymással szembeállítani. Az a keresztény, aki elhanyagolja földi feladatait, valójában embertársaival, sőt magával az Istennel szemben fennálló kötelességeit hanyagolja el, és így éppen az örök üdvösségét veszélyezteti.” (GaSpes 43.)

A földi élet feladatai közé tartozik a társadalmi élet formálása is. Különösen korunkban, amikor a társadalmi kérdés jelentősége világméretűvé vált, hazánkban pedig az utóbbi években bekövetkezett változások újraértékelést kívánnak meg. A Szent István Társulat fórumát előzőleg is felhasználtam arra, hogy szóljak a társadalmi élet szolgálatáról (1989), valamint a keresztény elkötelezettségről a politikai és társadalmi életben (1990). Ugyanezt a fórumot használtam fel most arra, hogy szóljak a keresztények jelenlétéről a társadalomban.

Erre indít a Szentatya múlt évi lelkipásztori látogatása. Szólt hozzánk a keresztények feladatairól és társadalmi jelenlétéről éppen olyan időszakban, amikor népünk az útkeresés korát éli, megterhelve a múlt sokféle nehéz örökségével és az egymás közti különböző feszültségekkel. De erre indít az is, hogy a világegyház tavaly emlékezett meg a *Rerum novarum* enciklika megjelenésének századik évfordulójáról. Ebből az alkalomból újabb pápai enciklika jelent meg *Centesimus annus* kezdettel. Köszönet a Szent István Társulatnak, hogy a pápai megnyilatkozások sorozatában ennek az enciklikának a magyar fordítása is megjelent. Az évfordulóról sokféle formában emlékeztek meg az egész világon. Hazánkban a Pázmány Péter Hittudományi Fakultás és a Magyar Tudományos Akadémia rendezett az elmúlt év novemberében kétnapos tudományos konferenciát, amelynek kiemelkedő vendége és előadója volt Roger Etchegaray bíboros, a *Iustitia et Pax* Pápai Tanács elnöke.

Az egyház szociális tanításának a jellegzetessége, hogy az Evangélium tanításának az alapján áll. Nem akar konkrét tanrendszert felállítani, hanem irányt mutat, mindig az ember javát keresve a konkrét feladatokat rábízva a szakemberekre és a felelős vezetőkre. Másik jellegzetessége, hogy éppen az Evangélium szerinti élet, vagyis a keresztények jelenléte önmagában is hatással van a környezet, a társadalom alakulására. Ebben nem az elmélet, hanem a cselekedet, a magatartás a lényeges.

A *Centesimus annus* pápai enciklika utolsó fejezetében ezt olvassuk: „Az Evangélium szociális üzenetét — amelyet az egyház hirdet — nem szabad elméletnek tekinteni, hanem mindenekelőtt a cselekvés megalapozásának és motívációjának” (57) „Ma inkább, mint valaha, az egyház tudatában van annak, hogy szo-

ciális üzenete sokkal inkább a tettek tanúsága által válik hitelessé, mintsem szerkezeti egysége és belső logikája miatt.” (57)

Az enciklika idézett szavai rámutatnak arra, hogy szükséges ugyan a szociális tanítás tanrendszere, de sokkal lényegesebb a tettek tanúságtétele, az igazi keresztények tanúságtétele a társadalomban. Etchegaray bíborostól a novemberi budapesti konferencián hallottuk: az egyház tanítása „távol áll attól, hogy kész receptek gyűjteménye legyen, inkább egyfajta ‘feladatgyűjtemény’, amely hangszóló módon lehet valóra váltani egy adott társadalmi terv kivitelezése során... Ha egyetlen mondattal kellene meghatároznom az egyház társadalmi tanítását, akkor azt mondhatnám, hogy az mindig nyitott műhely, nyitott a világiak számára, mégha tanító típusú is. Isten egész népe életerejének jele és gyümölcse.”

Ha a tettek tanúságtételének a tartalmát keressük, akkor a Szentírás tanításához kell visszatérnünk. Igaz, abban a korban még nem beszéltek szociális tanításról, az Evangélium nem is akart szociális programot adni. Mégis a keresztények jelenléte megváltoztatta a korabeli társadalom életét.

Ennek egyik lényeges vonása, hogy az élet új értelmezése jelent meg Krisztus követőiben. Ez az önértelmezés a szociális tanítás alapját képezi, amelynek szükségképpen az embert kell szolgálnia. A teremtő Istenre való tekintés és a krisztusi megváltás reménye volt igazi átalakító hatással kezdettől fogva a társadalomra. A Szentatya budapesti beszédében is utalt az egyháznak arra a feladatára, hogy „alázatosan szolgálja az egyes emberek és a közösség javát, mindenkinek mutassa meg az élet értelmét, és nem úgy jelentkezik, mint hatalmi központ a társadalom fölött vagy mellett, hanem mint a szolgálat helye, ahová kivétel nélkül bárki szabadon fordulhat.”

A *Centesimus annus* enciklikában olvassuk: „A szociális tanítás, különösen napjainkban, azzal az emberrel foglalkozik, aki beépül a modern társadalom változatos kapcsolatrendszerébe... Valódi önazonosságát egyedül a hit tárja fel számára, és ezért éppen a hit az egyház szociális tanításának kiindulópontja... Ebben a megvilágításban, és csupán ebben a megvilágításban foglalkozik minden ember jogával, a családdal és a neveléssel, az állam kötelességeivel, a nemzeti és nemzetközi szervezetekkel, a gazdasági élettel, a kultúrával, a háborúval és a békével, az élet tiszteltben tartásával a fogamzás pillanatától egészen a halálig.” (54)

Az egyház társadalmi szerepével kapcsolatban a kívülállók is általában úgy nyilatkoznak, hogy a társadalmi élethez nélkülözhetetlenül szükséges erkölcsi értékek hirdetője és hordozója. Valóban az igazi keresztények mindig az erkölcsi értékek hordozói voltak. Ma is ugyanezt teszi, amikor a szekularizált, fogyasztói társadalom hamis értékekkel támadja, amelyben az önzés, az egyéni haszon és jólét, a földi érvényesülése látszik az iránymutatónak. Magasabb erkölcsi normákat nem tud elfogadni. Azt sugallja, hogy a fegyelmezetlen életben található meg az igazi szabadság.

Ebben a légkörben a keresztények a társadalomban valóban az igazi erkölcsi értékek hirdetői és megtartói. De az Evangélium többet nyújt, mint erkölcsi normák megfogalmazását. Megadja ezeknek a normáknak az igazi alapját és megtartásának motívumait is. A keresztény erkölcsi normák az Istentől származó utat mutatják a folyton változó emberi vélekedésekkel szemben. Ugyanakkor megtartásuk alapmotívuma az Isten előtti lelkiismereti felelősség és az üdvösség reménye. A tapasztalat mutatja, hogy e nélkül az alap és motíváció nélkül az

erkölcsi értékeket és törvényeket nem lehet megtagadni, bármennyire is érzi a társadalom ezeknek a szükségességét. Nélkülük csak látszat-erkölcs jöhet létre, amelynek az irányítója az egoizmus, az önzés. A *Centesimus annus* enciklika utolsó fejezete utal erre: „A teológiai dimenzió nélkülözhetetlen az emberi együttélés jelenlegi problémáinak megértéséhez és megoldásához. Meg kell jegyezni, hogy mindez az „ateista” megoldásra is vonatkozik, amely egyik alapvető összetevőjétől, a lelkiectől fosztja meg az embert, de vonatkozik az engedékenység és fogyasztói szemlélet szülte megoldásokra is, amelyek különböző ürüggyel arról igyekeznek meggyőzni az embert, hogy független Istentől és minden törvénytől, s ezzel az önzés rabjává teszik, amely végül neki is és másoknak is ártalmára van.” (54)

Az Evangélium hirdette erkölcsi értékek között kiemelt szerepe van a béke és a kiengesztelődés szolgálatának, különösen a mi földrészünkön, ahol az elnyomástól megszabadulva annyiféle egyéni és társadalmi feszültség keletkezett. Szent Pál tanítását, amelyet a korintusi híveknek írt, tekinthetjük úgy is, mint a társadalom keresztény szolgálatát: Isten „minket a kiengesztelődés szolgálatával megbízott. Isten ugyanis Krisztusban kiengesztelődött a világgal, nem tartja számon bűneinket, sőt ránk bízta a kiengesztelődés szolgálatát.” (2Kor 5,18.19) Az igazi keresztények jelenléte a társadalomban ezt a megbékélést és kiengesztelődést szolgálja, amely a jövő építésének elengedhetetlen alapja.

A keresztények társadalmi jelenlétének lényeges része a szeretet szolgálata, a karitatív tevékenység. Az igehirdetés mellett a karitatív tevékenység mindig az egyház lényeges feladata volt, és erre minden társadalomnak szüksége van. A keresztény karitásznak azonban sajátos tartalma van, amelyet egyetlen emberi társadalmi rendszer sem képes megadni. Alapja nemcsak Krisztus parancsa, hanem az a meggyőződés is, hogy embertársainkban magát Krisztust szolgáljuk. Az enciklika hivatkozik az egyház történetére: „társulatok, valamint különböző élethelyzetben lévő férfiak és nők kötelezzék el magukat a szükségét szenvedők és a társadalom peremére szorultak megsegítésére, attól a meggyőződéstől vezetve, hogy Krisztus szavai — ‘amit egynek a legkisebbek közül cselekedtek, azt nekem tettétek’ (Mt 25,40) — nem maradhat csupán jámbor óhaj, hanem életünk konkrét elkötelezettségévé kell válnia.” (57)

A keresztények karitatív tevékenysége az a terület, ahol a nem keresztények is megérik az evangéliumi tanítás igazi társadalmat formáló erejét. Oly sokszor elhangzott és elhangzik ma is az az igény, hogy a karitást az egyházakra kell bízni. Mert a karitás nemcsak anyagi kérdés, hanem szív is kell hozzá. A szívet nem tudja az egoista, önző, csak profitot tekintő társadalmi szemlélet biztosítani. A szívet az evangéliumi tanítás adja meg azzal a tudattal, hogy a szeretet cselekedetein keresztül közvetlenül Krisztus szolgálata történik, amelyet semmiféle emberi humanizmus, bármennyire hangzatosnak mutatkozik is, nem tud megadni. „A szegények iránti szeretet, amely alapvető jellemzője és örökségének tartós eleme — írja az enciklika — arra ösztönzi az egyházat, hogy a világ felé forduljon, amelyben a technikai és gazdasági fejlődés ellenére is fennáll a vészély, hogy a szegénység gigantikus méreteket ölt... Ide tartoznak a társadalom peremére szorultak, az idősek és betegek, a fogyasztói szemlélet áldozatai, és még inkább a menekültek és az emigránsok sokasága.” (57)

A világ a keresztények karitatív tetteiben ismerheti fel igazán az Evangélium belső értékvilágát, és ezen keresztül a keresztények építő módon jelen vannak a társadalomban. De ennél többet is tartalmaz. A Krisztusért vállalt szere-

tetszolgálat révén maga Krisztus van jelen, működik a keresztyényeken keresztül a társadalomban, gyógyítja a mai társadalom sebeit is.

Éppen ez a tény még tovább viszi a keresztyények társadalmi jelenlétét az enciklika tanítása szerint: „Hogy az igazságosság érvényesüljön és a megvalósítást célzó emberi törekvések sikerrel járjanak, szükség van Isten kegyelmi adományára. A kegyelem segítségével, ha az ember szabadon együttműködik vele, megvalósul a történelemben Isten titokzatos jelenléte, amelyet Gondviselésnek nevezünk. Azt az útját, amelyet Krisztus követésében megtapasztalunk, közölni kell másokkal is adott élethelyzetükben, nehézségeik, gondjaik és csalódásaik közepette, azért, hogy a hit fényében szemléljék a dolgokat és embe-ribbé váljanak. A hit nem csupán a megoldás megtalálását segíti elő, hanem a szenvedés humánus elviselésére is képessé tesz, nehogy az ember elveszzen bennük, vagy méltóságáról és hivatásáról megfeledkezzenek.” (59)

Isten kegyelmi ajándékaira az egész társadalomnak szüksége van. A keresztyények feladata, hogy folytonos imádsággal, áldozatvállalással, engeszteléssel kiérdemeljék ezt a kegyelmi adományt, amely nélkül képtelenek egészségesen, az emberek javára kibontakozni. Ez a szolgálat már a keresztyénység kezdetén, a pogány társadalom közepette is megvolt. Szent Pál tanítására utalok, amelyet Timóteusnak adott: „Mindenekelőtt arra kérek, végezzetek imát, könyörgést, esedezést és hálaadást minden emberért, a királyokért és az összes elöljárókért, hogy békés, nyugodt életet élhessünk, szentségben és tisztességben. Ez jó és kedves üdvözítő Istenünk szemében, aki azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság ismeretére.” (1Tim 2,1—4).

Ez az emberileg ugyan nem észrevehető, csak a gyakorlati szempontokat tekintők előtt nem értékelhető tényező szintén hozzátartozik a keresztyények társadalmi jelenlétéhez. Vonatkozik minden keresztyényre a maga életkörülményei közt. A társadalom számára annyira szükséges szolgálatot vállalják azok, akik az imádságra és az engesztelésre szentelik életüket. Látszólag visszavonulnak a világtól, a világ nem is értékeli őket, mégis hasznosak az egész világ, a társadalmi élet kibontakozásában, Isten kegyelmének a kieszközlésében.

A keresztyények társadalmi jelenlétéről szólva nem feledkezhetünk meg arról a súlyos kísértésről sem, amely oly sokszor megzavarja a keresztyények életét. Társadalmi kísértés a keresztyények számára is az egyéni és a földi érdekek keresése, minden magasabb erkölcsi norma kétségbe vonása. Mivel az ember társadalmi lény, mások viselkedése, a környezet hatása erősen befolyásolja gondolkodását és cselekvésmódját. Ez a társadalmi kísértés súlyosan befolyásolja a keresztyények életét, gyengíti a keresztyény jelenlétet a társadalomban. Ennek a szomorú jelenségnek ma mindnyájan tanúi vagyunk szerte a világban, így hazánkban is.

Az ilyen társadalmi kísértés azonban nem új jelenség. Megvolt a keresztyénység kezdeti korszakában is. Tanulságos éppen Szent Péter első levele, amelyet kisáziai híveinek írt. Súlyos társadalmi kísértésnek voltak kitéve. Mivel elhagyták előző bűnös, pogány, mondhatnánk materialista és szekularizált életformájukat, környezetük lenézte, kigúnyolta őket. Fennállt az a veszély, hogy ebben a kísértésben elgyengülnek, vagy pedig elhagyják környezetüket. Ennek a levélnek a tanítása a mai társadalmi kísértések közt is iránymutató: „Urunkat Jézust szentül tiszteljétek szívetekben, legyetek mindig készen rá, hogy mindenkinek megfeleljétek, aki csak kérdezi, mi az alapja reményeteknek. De ezt szelíden, tiszteletet tanúsítva és jó lelkiismerettel tegyétek, hogy akik Krisztusban

való szép életetekért elhíresztelnek benneteket, a rágalmaikkal szégyenben maradjanak.” (1Pét 3,15—16.)

A keresztények mindig ki voltak téve kísértéseknek, támadásoknak. Azzal a kísértéssel szemben, amelyet ma társadalmi kísértéseknek nevezünk, a fenti szentírási tanítás az útmutató. A szívünkben őrzött remény, amely Jézus Krisztustól ered, mások számára ma is irányt mutat. A Szentírás tanítása szerint a támadásokra nem hasonló viselkedéssel kell reagálnunk, hanem szelídséggel, tiszteletet tanúsítva, és jó lelkiismerettel.

Mindez nem csupán a társadalmi bajok leküzdését, a társadalmi élet építését szolgálja, hanem egyben az Evangélium továbbadásának a küldetése is. Ma sokat beszélünk az újra-evangelizálásról, amely Krisztus Evangéliumának a továbbadását jelenti a mostani eltechnicizálódott, szekularizált, a kereszténységtől elszakadt környezetben. A Szentatya az enciklikában erre is kitért. Amikor a keresztények az Evangéliumból fakadó kötelességüknek eleget tesznek, nemcsak a mai társadalom építői, hanem egyben az Evangélium hirdetői és továbbadói. Erre a szolgálatra hazánkban, a magyar társadalomnak is nagy szüksége van.

A keresztények társadalmi jelenlétének néhány lényeges vonását emeltem ki, hivatkozva a Szentatya legújabb enciklikájára is. A támadások ellenére tapasztaljuk azt is, hogy az emberek sokat várnak a keresztényektől. Etcheharay bíboros Budapesten elhangzott szavait idézem: „A modern ember, akit gyakran elkedvetlenülnek vagy elárulnak saját alkotásai, sokat vár az egyháztól, sokkal többet, mint amit bevall vagy csak gondol. Igaz, a világ óriási kihívásaival szemben az egyház nevelésesnek tűnhet, mint a kicsiny Dávid tarisznyával a vállán az atomkor kellős közepén, s a tarisznyában csak a Lélek sodró árvíztől fényesre csiszolt kicsiny kavicsok találhatók. De egyedül ő, mint Péter apostol a nyomoréknak az Ékes Kapunál, meri mondani: 'aranyom ezüstöm nincs, de amim van, neked adom: a Názáreti Jézus Krisztus nevében kelj föl és járj'. (ApCsel 3,6)

Az igazi keresztények jelenlétének pótolhatatlan hatása van a társadalmi kibontakozásban olyan területen is, amelyet a nem keresztények is nagyra értékelnek, de olyan területen is, amely nem érzékelhető, mert jelenvalóvá teszi Krisztust hívein keresztül a társadalom sebeinek a gyógyítására, kiérdemli Isten megbocsátó és irgalmas kegyelmét a világ számára.

Az Evangélium ugyan nem ad kifejezett szociális tanítást, de az Evangélium követése a társadalmi élet nélkülözhetetlen eleme az ember evilági szolgálatában és egyben üdvösségének munkálásában. Jézusnak a hegyi beszédben elmondott tanítása tömören kifejezi a keresztények társadalmi jelenlétének a lényegét, amelyre korunkban mindenütt, így hazánkban is minden gyengeség és kísértés ellenére is törekedni kell: „Ti vagytok a világ világossága. A hegyen épült várost nem lehet elrejteti. S ha világot gyújtanak, nem rejtik a véka alá, hanem a tartóra teszik, hogy mindenkinek világítson a házban. Ugyanígy a ti világosságtok is világítson az embereknek, hogy jötteteiteket látva dicsőítsék mennyei Atyátokat.” (Mt 5,14—16)

A pápalátogatás protestáns szemmel

„A pápa meghódította a magyar társadalmat” — adta hírül a Magyar Közvéleménykutató Intézet gyorsjelentése a pápalátogatásról. Ugyanakkor föl kell tennünk a kérdést, hogy meghódította e maga a *látogatás* is a társadalmat? Úgy gondolom, különbséget kell tennünk a pápa személye és a díszletek között, amelyek a látogatás köré épültek.

A díszletekről

A sajtó és a közszolgálati média már hónapokkal a látogatás előtt elkezdte az ország lakosságának felkészítését. Problémának nem magát aényt tartom, még csak azt sem, hogy a pápával kapcsolatos hírek sokszor fontos nemzetközi eseményeket szorítottak ki a műsorokból (pl. a szovjet puccsot), hanem azt, hogy a kibontakozó médiakampányból hiányoztak az értékelő kommentárok, a kritikus elemzések, a híjlegelő tájékoztatás. Helyüket a túlzott, túlteljesítő ájtatoskodás foglalta el. Éppen azok a témák sikkadtak el, melyek egy figyelmes kívülálló (és a hatalmas résztvevő tömegek ellenére az ország nagyobbik része ilyen volt) számára is fontosak lehettek. Ilyen kérdésnek tartom például Magyarország és a Vatikán viszonyát.

A Vatikán keleti politikája szempontjából Magyarország sajátos helyzetben volt. VI. Pál a nyílt szembenállás helyett a kiegyezésre, a „modus vivendi” megtalálására törekedett a szovjet típusú rendszerekkel. Ennek az irányváltásnak egyik legfeltűnőbb megnyilvánulása volt Mindszenty hercegprímás háttérbe szorítása, és Lékai László kinevezése esztergomi érsekké.

II. János Pál — főleg negatív lengyelországi tapasztalatai alapján — viszont sokkal óvatosabb volt az együttműködésben a diktatúrákkal, és bírálatát sem hallgatta el. A Vatikán és a Magyar Püspöki Kar viszonya nem volt mentes a feszültségektől. Talán ezért is húzódtott ilyen sokáig ez a látogatás, s ugyanezért előzte meg olyan nagy várakozás.

A pápalátogatás jelentősége mindezek mellett abban is állt, hogy az ország és a világ közvéleménye ezen keresztül remélte megtudni, merre is halad, milyen irányban fejlődik a magyar katolikus egyház. Nagy lehetősége lett volna a sajtónak a katolikus egyház strukturális gondjainak, fejlődési alternatíváinak bemutatására. Kár, hogy mindezzel adósak maradtak.

A pápa Közép-Európában a *rendszerelváltás egyik szimbóluma*, hiszen az egyházak az elmúlt negyven évben — különösen a protestáns NDK-ban és a katolikus Lengyelországban — kulcsszerepet játszottak a civil társadalom maradékainak megőrzésében. A látogatás ezért elégtétel lehetett a „szocialista” ideológia és gyakorlat által elhalásra ítélt és gettóba szorított egyház(ak)nak. A tömegkommunikációban lehangsúlyosabban talán ez az elem jelent meg. A látogatás sajtójáról elmondhatjuk, hogy az egyébként oly kritikus újságírók most inkább „igazodni” próbáltak, fenntartásaikat egyedül a túlzott költségek bírálatával érzékeltették.

A kormányzat szerepe is az elidegenítő díszletek közé tartozik. Mindent elkövettek azért, hogy kidomborítsák a teljes összhangot a pápa és saját szándékaik között. A látogatást jó alkalomnak tartották arra, hogy az ellenzék három különböző pártját együttesen ateista, antiklerikális színben tüntessék fel. Különösen rossz „fogásnak”, tipikusan államegyházi koreográfiának tartom, hogy a sajtó például előre leközölte a szentmiséken résztvevő állami vezetők névsorát, ráadásul csak az övéket, holott egy istentiszteleten való részvételt nem tiszteséges közvetlen politikai tőkére váltani.

Végül érdemes megjegyezni, hogy a látogatás előtt spontán beindult piaci giccskínálat is gerjesztette a sokszor ízléstelen pápakultuszt, melynek talán volt némi vállalkozásélénkítő hatása, de az egyház népszerűségét bizonyára nem növelte.

A pápa személye

A pápa személye ilyen előkészítés után valóban üdítően hatott, hiszem még a „körítésen” át is hatni tudott rokonszenves személyisége. Bizonyára még inkább „meghódította” volna a társadalmat, ha egyértelműen kinyilvánította volna távolságtartását ezzel a körítéssel szemben. (Hiszen a vatikáni diplomácia és a magyar egyház együtt tervezték meg a látogatást.)

A főnt vázolt probléma (a társadalom és a látogatás díszletei) nem egyszerűen stílus vagy ízlés kérdése. Hiszen mögötte a magyarországi egyház(ak) egyik alapkonfliktusa húzódik : hogyan tekintenek önmagukra és az őket körülvevő világra. Érzésem szerint a katolikus egyházi rendezés is túlságosan magától értetődően indult ki abból, hogy úgyis mindenki tisztában van azzal, mi az hogy egyház, hit, szentmise, stb. Úgy tettek, mintha a templom, az egyház még ma is olyan szerves, központi része lenne az emberek életének, mint mondjuk 60 vagy 300 évvel ezelőtt. Mintha az egyházat tartanánk a jövő zálogának, nem pedig az Evangéliumot, amely először mindig a „tanítványokat” hívja bűnbánatra és megtérésre. Szekularizált kortársaink jelentős része először ennek az eseménynek a kapcsán szembesült a gettóból kimerészkedett egyházzal. Itt volt a nagy lehetőség, beszélni a mai embernek az Evangéliumról, megmutatni, hogy az egyház, a kereszténység más, mint aminek az elmúlt 40 évben beállították. Nem biztos, hogy az emberek a látogatás lelkipásztori lényegére és üzenetére tudtak figyelni a sok protokoll láttán. A pápa szentbeszédeinek tartalmát a kívülállók talán nem érthették igazán. A látvány ennél (hatalmas tömegek, államférfiak, túlhangsúlyozott rendezés) sokkal beszédesebb és harsányabb volt.

Szerintem elsikkad(t) az a közös katolikus-protestáns felismerés, hogy az egyház nem önmagáért, nem hívei vallásos igényeinek kielégítésére van, hanem a világért létezik, azért, hogy hirdesse a minden korban meghívó és kihívó evangéliumi üzenetet, melyet először neki kell meghallania. Ha a látogatás világpolitikai jelentősége és a katolikus hívek öröme mellett szekularizált kortársaink komolyan veendő kérdései és fenntartásai is megjelentek volna, akkor sokkal inkább „meghívás” lett volna ez az esemény: nem az egyházhoz, hanem Krisztushoz.

A pápa beszédei

A pápa beszédeinek társadalomképe is fölvet néhány kérdést. Hiányzott belőlük a zsinat utáni katolikus pluralista társadalomelmélet kifejtése. Gyakran látszott úgy, mintha Magyarországon az egyház az állammal összefogva mégiscsak „ki akarná sajátítani” a közjó szolgálatát. Mintha más erők legfeljebb csak az egyéni erőfeszítések szintjén kapcsolódhatnának be a társadalom építésébe.

Az újraevangelizálás azonban véleményem szerint nem lehet társadalmi program, hanem csak mindenkinek szóló személyes üzenet. A pápa által oly gyakran hangsúlyozott egységhez pedig a különböző álláspontok ütköztetésén keresztül vezet az út, nem pedig a konfliktusok valamilyen magasabb eszme nevében történő elfojtása által.

A beszédekben a nyugati fogyasztói társadalom megbírált árnyoldalai is úgy jelentek meg, mint amelyekkel szemben Kelet-Közép-Európa katolikus egyházai pozitív ellensúlyt képezhetnek, hiszen őket még nem „fertőzte meg” olyan mértékben az elvilágiasodás. Ez a pápai tétel érthető, mégis vitatható. Hátterében a nyugat-európai (hollandiai, ausztriai, németországi) látogatásait kísérő szerényebb érdeklődés és egyes egyházon belüli csoportok, szervezetek éles kritikája áll. Ebben a helyzetben érthető, ha a pápa Európának a keleti felén jobban érzi a hívek fenntartások nélküli erkölcsi támogatását. A kelet-európai öntudatra való apellálás azonban Európának éppen ezen a felén kelthet káros feszültségeket. Mert bármennyire szükséges is hangsúlyozni, hogy a piacgazdaság útja sem a földi, sem a mennyei paradicsomba nem vezet, mégis valószínűtlen, hogy az ezen az úton ránk váró erkölcsi és egyéb problémák ellen a közép-kelet-európai katolikus tömegek „érintetlen” vallásossága lenne az orvosság. Súlyos kérdés az is, hogy valóban mindenütt mélyebb spiritualitást jelent-e ez a vallásosság, nem kell-e az új kihívásokban átalakulnia, megújulnia.

A pápa napjaink politikai közéletének egyházakhoz is kapcsolódó neuralgikus kérdéseivel kapcsolatban nem üzent hadat senkinek (mint ahogy azt egyesek remélték, mások pedig tartottak tőle). Nem tette például központi kérdéssé az egyházi ingatlanok ügyét. A hitoktatásról viszont igen határozottan beszélt, egyértelműen az iskolai tanulmányok részének tekintve azt. A „családi élet szentsége” is fontos üzenet volt, elsősorban a fiataloknak. Úgy látom, hogy hazánkban a Vatikán társadalmi és szociális tanításaival kapcsolatban két szélsőséges álláspont létezik, amelyek nehezítik az egyház közéleti szerepvállalását. Vannak, akik legszívesebben megtiltanák az egyháznak, hogy társadalmi kérdésekben állást foglaljon. A másik véglet, hogy pártpolitikai programmá akarják tenni azt, ami egyházi tanítás.

A pápai megnyilatkozások ezzel szemben a II. Vatikáni zsinatnak azt az álláspontját tükrözik, hogy az egyház lemond bármely társadalmi rendszer kizárólagos legitimálásáról, ugyanakkor fenntartja magának azt a lehetőséget, hogy „mindig és mindenütt éljen azzal a jogával, hogy valódi szabadságban hirdesse hitét, terjeszthesse szociális tanításait, az emberek között akadálytalanul végezhesse szolgálatát, és a politika ügyeit is alávethesse az erkölcsi megítélésnek, ha ezt az emberi személy alapvető jogai, vagy a lelkek üdvössége megkívánja.” (Ga. Spes. 76, 5) (A fentiekből persze az is következik, hogy ha egy egyén, egy társadalmi csoport vagy éppen egy politikai párt a Vatikán ilyen irányú nézeteit a saját elvei alapján „erkölcsi megítélésnek veti alá”, azokat bírálja, az még nem feltétlenül tekinthető sem vallás, sem egyházellenes alapállásnak.)

A pápalátogatás és a belső egyházi folyamatok

A pápalátogatás valóban elégtételt jelentett mindazon elsősorban római katolikus keresztényeknek, akik évtizedeken keresztül másodosztályú állampolgárként, gyanús társadalmi elemként éltek az országban. A gettóba szorított egyház tagjai újra átélhették az összetartozás felemelő érzését nemcsak egymással, hanem a katolikus világegyházzal, annak fejével is.

Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy a (már többször emlegetett) barokkos rendezés még a katolikus hívők egy részét is zavarta, a természetesség ellen hatott. A tradicionális hívek számára viszont ez is a vallásos élmény megéléséhez tartozott. Félő, hogy a hazai egyház(ak) vezetői fölismerve ezt a hatásmechanizmust, a jövőben egyre bátrabban használják majd, ha társadalmi jelenlétüket, befolyásukat akarják megjeleníteni.

A pápa sok olyan egyszerű papot erősített meg, akik a belső értékekre koncentráló életvitel és a világiakkal való együttműködés elkötelezettjei, küldetésükben azonban elbizonytalanította, kisebbségbe szorította őket a környezetük, gyakran a felsőbbség értetlensége.

A látogatás nem hozott áttörést az egyházon belül, a plébániák keretein belül vagy azokon kívül szerveződő kiscsoportok (ún. bázisközösségek) és az intézményes egyház közötti feszültségben. Elmaradt az egyértelmű kiengesztelődés.

Ha a beszédek egyházképét vizsgáljuk, figyelemre méltó tény, hogy a pápa éppen a püspöki kar előtt hangsúlyozta a világiak pozitív szerepét az egyházépítésben.

Gesztusértékű volt az az esztergomi megnyilatkozás, amely köszönti és példaképnek nevezi a hitükért és meggyőződésükért meghurcolt világiakat.

Nyíltan szó esett az egyház strukturális problémáiról is, óva ezzel a triumfáló restaurációtól.

A pápalátogatás hatása az ökumenére

A protestáns egyházak és a római katolikus egyház viszonya Magyarországon a múltban és egyes pontokon a jelenben is súlyos feszültségekkel terhes. (Elég, ha csak a „vegyesházasságokban” élők közös hitéletének akadályaira gondolunk.)

A megváltozott európai helyzetben például Németországban komoly konfliktusok, rivalizálások jelentek meg az elmúlt negyven évben a „közös ellenség” ellen egymást támogató két nagy felekezet viszonyában.

Ezért különösen fontos a Debrecenben lejátszódott nagyvonalú ökumenikus gesztus, a 17. századi gályarabok emlékművének megkoszorúzása. Ez bizonyára csak az első kis lépés, ám segítheti a magyar protestánsokat abban, hogy felülvizsgálják a katolikus egyházzal alkotott képüket, mely sokszor megmarad a 16-17. századi ellenreformációs sémáknál.

Fontos lenne, hogy az egyházak Magyarországon megtalálják a közös „szolgálat” lehetőségeit. Ezért kár, hogy az ökumenikus alapon szerveződő iskolák nem, vagy csak alig kapnak hivatalos egyházi támogatást, pedig ezekre inkább jellemző a szülők aktivitása, mint a szigorúan felekezeti alapon induló tanintézeteknél, ahol sokszor kísért a „múlt szép, de túlhaladott formáihoz” való visszatérés.

Ezzel együtt a felekezeti sokszínűség Magyarországon igen pozitív adottság és lehetőség. A különböző egyházak eltérő álláspontjának ismerete a közvélemény előtt is nyilvánvalóvá teheti, hogy például az abortusz vagy a válás kérdésében nem a kizárólagos és egyértelmű keresztény álláspont áll szemben az ateisták véleményével, tehát nem egy front van, amelynek egyik oldalán az igaz keresztények, a másikon a bűnös ateisták állnak, hanem a keresztény életszemléletről kiindulva (még egy felekezeten belül is!) adhatók különböző válaszok a ma kérdéseire. Ez a tisztázódás tompíthatná a politikai viták ideológiai életét, és csökkenthetné a hamis szembeállítások lehetőségét.

A pápalátogatás ösztönözhetné a protestáns egyházakat arra, hogy markánsabban jelenítsék meg az európai protestáns-biblikus hagyományokra épülő álláspontjukat a társadalom kérdéseivel kapcsolatban.

Az izraelita felekezet vezetőinél tett látogatás azért volt különösen fontos, mert Európa legtöbb államában a keresztény egyházak már kíméletlenül szembenéztek a holocausthoz vezető szellemi tendenciák felkeltésében vállalt bűnrészségükkel. Ennek a szembesülésnek a következménye számos helyen a zsidóság bűnbánó megkövetése volt. Magyarországon ez a folyamat még csak az elején tart. Ebben az összefüggésben feltűnő, hogy a pápa csak általánosságban ítélte el az antiszemitizmust, de nem beszélt az egyház(ak) felelősségéről, nem szorgalmazta a zsidóság megkövetését.

Összegzés

Egyértelműen örülhetünk annak, hogy van ma Magyarországon olyan értékes ügy, mely százezreket képes megmozgatni. Akik a Hősök terén, Máriapócson és másutt részt vettek a találkozókon, azoknak bizonyára jelentős része istentiszteletre ment, „lélekben akart erősödni”, és nem más emberekkel, csoportokkal szemben akarta demonstrálni politikai erejét.

A „kívülállók” közül sokan mégis elutasítón tekintettek a látogatásra. Ennek azonban nem egyedül ők voltak az okai. Hiszen már az előkészületeket is körülöngte egyfajta erkölcsi fennsőbbrendűség, ami az egyházakat alig ismerőkre inkább elidegenítőleg, semmint vonzóan hatott. Mintha mindazoknak szégyenkezniük kellett volna, akik (különböző okok miatt) nem tudtak örülni ennek az eseménynek. Ez a fajta „közhangulat” persze nehezen „bizonyítható”, de a fenti elemzésben említett megannyi, sokszor apró tényező a látogatást szervezők részéről mégis összeállt ellentmondást nem tűrő elvárás. Lehet, hogy a harcos antiklerikálisok (Magyar Narancs) indulatait nem ez ébresztette fel, de sok, az egyházak felé nyitott ateistában, sőt keresztényben is felébredt a félelem, a rossz érzés, hogy itt „igazodni” kell.

Ezért gondolom, hogy szerényebb, a közeget komolyabban vevő, partnerként kezelő előkészítés hitelesebbé tehetné volna a látogatást. Kevesebb több lett volna. Ebben az esetben nemcsak a pápa személye „hódította volna meg” a társadalmat, hanem az Evangélium is kívánatosabbá válhatott volna.

Nehéz földézni annak az öt augusztusi napnak a hangulatát, amikor II. János Pál pápa Magyarországon járt. Hiszen azóta annyi minden történt. De történtek olyan események is, melyeknek közvetve vagy közvetlenül közük volt a pápai látogatás üzenetéhez. Gondolok itt elsősorban az igazságtételről, a múlt bűneiről kibontakozott vitára, melyben bizony úgy tűnt, mintha a „címzettek” (a pápa

szerint elsősorban a magyar katolikus hívők, de végsősoron az egész társadalom) meg sem hallották volna a pápa augusztusi üzenetét, vagy ha igen, akkor alig fél év alatt alaposan elfelejtették: „Most mégsem szabad felülkerekednie a gonoszok iránti bosszúvágynak, hiszen a végső ítéletet Istenre kell hagyni, hanem inkább annak az igyekezetnek, hogy az önzés, a gyűlölet soha többé ne okozhasson halált... Az igazságosság, a szeretet és a béke fáradságos keresését magunkon kell kezdeni.” (Áldás 91. aug. 20. 3. o.)

„...nagy megértéssel és szeretettel legyetek egymás iránt: ebben senkit se hátráltassanak olyan személyes megfontolások, amelyeket a többi Testvér jellemvonásai vagy múltbeli események táplálnak” (uo. 5. o.)

„...az erkölcsi újjáépítés csak úgy lehetséges, ha felülemelkedtek az ideológiai különbségeken, a régebbi korok és a közelmúlt ellentétein, amelyek talán még mindig jelen vannak a nemzet közéletében” (Püspöki Kar Sajtóirodája, 1991. aug. 19. — Szombathely).

E szavakat elhangzásuk idején még sokan csalódottan hallgatták, mert határukra elsősorban az „egyházi rendszerváltás” késleltetésétől tartottak. Mára ennek az üzenetnek a mélyebb mondanivalója sokkal világosabb, mint annakidején. De vannak-e még fülek, melyek képesek ezt meghallani?

Szent János evangélista
(Jacques Callot metszete, 17. sz.)

PÁLVÖLGYI MÁRTA

„Látogatásom hozzon megbékélést!”

II. János Pál az 1991. augusztusi napilapokban

„A plurális állam sokszínű sajtójához illően van olyan napilap, amely folytatásokban közli II. János Pál pápa életútját, s található olyan periodika, mely pápamelleklétével korábban joggal rettegette volna a Szent Inkvizíció félelmetes hivatalnokait.”

(Iglódi Csaba, Népszava, 1991. aug. 16.)

„... a hírek jó része megreked a pénznél, a biztonsági intézkedéseknél, a közlekedési korlátozásoknál, sőt a pápa étrendjénél, legjobb esetben a szervezési előkészületeknél”

(Lukács László, Magyar Nemzet, 1991. aug. 16.)

Mindkét cikk azon a napon jelent meg, amikor II. János Pál, a katolikus egyház feje magyar földre érkezett. Ekkor ez a kétféle megközelítési mód látszott a legkézenfekvőbbnek: örvendezni, milyen csodálatos is a vélemények sokfélesége, vagy megbotránkozni, mennyi rémhír, álhír született akkoriban. Több hónappal a látogatás után már megtehetjük, hogy történelemként olvassuk az akkori újságokat.

Munkámhoz úgy kezdtem hozzá, hogy a Sajtófigyelő Szolgálat híryanagait néztem át először: Egyszerre volt nagyon sok és nagyon kevés, sok volt, mert rendkívül szélsőséges véleményeket olvastam a Magyar Narancs Pápaszemétől a Ringig, a HVG gazdasági elemzésétől az Áldás című időszaki kiadványig. A látogatás tényleges eseményeiről viszont keveset tudtam meg. Ezért elhatároztam, átnézem 1991 augusztusának országos terjesztésű napilapjait. A példányszám nagysága szerint a következő a sorrend 1991. augusztusában: Népszabadság, Népszava, Mai Nap, Magyar Nemzet, Kurír, Magyar Hírlap, Esti Hírlap, Új Magyarország, Pesti Hírlap. A pápáról szóló augusztusi cikkek terjedelme szerint: Új Magyarország, Pesti Hírlap, Magyar Hírlap, Népszabadság, Kurír, Magyar Nemzet, Esti Hírlap, Népszava, Mai Nap.

Túlírta-e a sajtó a pápalátogatást? Az Új Magyarország az egyetlen napilap, amelyik egyaránt sokat foglalkozik a pápával a látogatás előtt, alatt és után. Az összes cikk több mint negyede jelent meg ebben a lapban. A Pesti Hírlap és a Magyar Nemzet az eseményekre koncentrált, a Kurír és a Magyar Hírlap ellenkezőleg: jóvel többet ír az előkészületek idején, mint a látogatás alatt.

A pápával kapcsolatos cikkek terjedelme 1991. augusztusában

Napilap	előtt (1—15)		A látogatás				Összesen	
	cm ²	%	alatt (16—21)	alatt (16—21)	után (22—31)	után (22—31)	cm ²	%
Népszabadság	11,649	58	7,949	40	506	2	19,924	100
Népszava	4,824	53	4,045	45	180	2	9,049	100
Mai Nap	3,540	51	3,192	46	227	3	6,959	100
Magyar Nemzet	3,514	23	11,731	75	310	2	15,555	100
Kurír	12,722	71	4,706	26	491	3	17,919	100
Magyar Hírlap	14,429	60	7,197	30	2,272	10	23,898	100
Esti Hírlap	5,645	54	3,796	37	962	9	10,403	100
Új Magyaro.	23,535	48	18,551	39	6,345	13	48,732	100
Pesti Hírlap	4,466	13	25,772	78	3,010	9	33,248	100
Összesen	84,145	45	87,239	47	14,303	8	185,687	100

16-a és 21-e között a legnagyobb terjedelemben a Pesti Hírlap írt a pápáról (21,9 oldalt), öt követi az Új Magyarország (12,8 oldallal), majd a Magyar Nemzet (7,8 oldallal). Ez alatt az idő alatt a pápáról szóló cikkek közel kétharmada ebben a három újságban jelent meg! A Népszabadság ekkor 6,7 oldalnyi terjedelemben átmenetet alkot a sokat és a keveset írók között, a Mai Nap 5,4 oldalt, a Kurír 5,2-t „szentelt” az erről szóló híreknek, az Esti Hírlap (3,9), a Magyar Hírlap (3,8) és a Népszava (3,2 oldalas) tudósításai ezekben a napokban fotókkal együtt sem töltenek ki napi egy oldalt.

Az előkészületekről szóló hírek átlagosan napi 1/4—1/2 oldalt tesznek ki — kivéve az Új Magyarországot, amely 8-ától folytatásokban közli a pápa életrajzát. Az újságok fontos feladata a tájékoztatás: II. János Pál programját mind a hat reggel megjelenő napilap részletesen közli: legkorábban a Magyar Nemzet (6-án), legutoljára az Új Magyarország (15-én). Az útlezárások, forgalomelterelések közzétételében leginkább a Kurír jeleskedik.

Tartalmuk alapján hét csoportra osztottam a pápával kapcsolatos írásokat: a misék és a pápa programjának leírása valamint az egyháztörténet, életrajzi írások egyaránt közel negyedét teszik ki az összes terjedelemnek. A szervezés nehézségeivel, a költségekkel, a pápa biztonságával, különböző veszélyekkel foglalkozó jóslatok 18%-os arányban fordulnak elő. Az előzetes tájékoztatók terjedelme meghaladja a 10%-ot, a hívekkel készített riportok és a színes hírek, a pápát üdvözlő, méltató cikkek 8-8%-ot tesznek ki. A rangsor alján az előkészületek kedvező hírei szerepelnek 5%-kal. A mellékelt táblázaton láthatjuk, hogy az egyes újságok belső arányai nagy mértékben eltérnek egymástól:

A napilapok terjedelmének %-os megoszlása a cikkek tartalma szerint

	Új Magyaro. Hírlap	Pesti Magyar Hírlap	Magyar Hírlap szabadság	Nép- Kurír	Magyar Nemzet	Esti Hírlap	Nép- szava	Mai Nap	összesen % cm ²
Az összes cikk Terjedelme cm ² :	48,732	33,248	23,898	19,294	17,919	15,555	9,049	6,949	185,687
1. A látogatás leírása:	30	24	22	25	7	41	13	19	45,545
2. Egyháztörténet:	33	33	8	33	10	23	15	18	44,179
3. Nehézségek:	4	3	39	16	54	10	27	25	32,808
4. Program-tájé-koztató:	3	12	21	17	13	14	17	8	24,694
5. Riportok, színes hírek:	7	16	—	2	14	1	21	14	14,906
6. Üdvözllet, méltatás:	59	9	8	7	1	7	2	1	14876
7. Előkézületek kedvező hírei:	5	8	5	—	1	4	5	15	8,679
Összesen:	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Mi nem derül ki a napilapokból? Augusztus 15-ig nem olvasunk arról, amit a Magyar Hírlap 21-én ír: II. János Pál Közép-Kelet Európa legnépszerűbb politikusa, a nem katolikus országokban is. Magyarországon a kérdezettek 37%-a teljes mértékben bíz benne. Ez a felmérés 1990 novemberében készült. A Magyar Közvéleménykutató Intézet 6 héttel a látogatás előtt készített felmérést. Ekkor „a társadalom negyede úgy gondolta, a pápalátogatás megosztja a hívőket és a nem hívőket.” (Magyar Nemzet, szept. 10.) Ha a 15-e előtt megjelent írásokat olvassuk, az *utóbbi negyed véleményének képviseletét sokkal hangosabban és nagyobb terjedelemben vállalják a napilapok, mint a pápában feltétel nélkül bízó 37%-ét.*

A Magyar Hírlap például igyekszik megszólaltatni mindenkit, akiről biztosan tudni lehet, hogy ellenzi a látogatást: a Vatikán katolikus ellenzékét (12-én), a kisebb felekezeteket (13-án). Szép Zsuzsa 14-én Pálos Miklós államtitkárt szeretné sarokba szorítani. A cikk címe jellemző: „Újabb milliók a hívek adakozásából — A Győri Balett műsora a Szentatyának — *Túlzott biztonság és nagy üzlet.*”

A másik oldalt 15-e előtt az Új Magyarország képviseli teljes erőbedobással. A kiélezők oldalán a sok ijesztő hír ellentételezéséül közölnek néhány valódi „pápváró” riportot. (Ebben is a Magyar Hírlap jár az élen.)

A Pesti Hírlap, a Magyar Nemzet és a Mai Nap 15-e előtt nem száll ringbe, a többi hat lap — talán nem először — a látogatást megelőzően sokkal polarizáltabb képet mutat az országról, mint amilyen az a valóságban. A kései olvasó úgy láthatja, mintha a „keresztény” és „antikeresztény kurzus” örökrangadóján az utóbbiak kétségbeesett ellentámadásba mennének át, mert most a keresztények állnak vezetésre. Magyarország — remélem — nem a vallásháborúk országa, s nem is ateisták és hívők állandó harcának terepe. Talán nem csak én gondolom így: „Az esemény után nőtt azoknak a száma, akik szerint erősödött a jó viszony hívők és nem hívők között.” (MKI-felmérés, Magyar Nemzet, szept. 10.)

„Menny és pokol elválaszthatatlan egymástól” — írja a Kurír augusztus 1-jén (Payer Imre: *Bécsi tipppek*). A megjelent híreket is föloszthatnám mennyei, ördögi és földi (sőt: földhözragadt) tartalmúakra. Mégsem teszem ezt meg, mert idővel a sátán hírei, a rémhírek visszaszorulnak, 21-ére mindegyikük közül legalább egy emelkedett stílusú, meghatott hangú cikket.

Haladjunk a pokoltól a menny felé, lássuk először az „alvilág” híreit. Az ördögöt ugyan nem szabad a falra festeni, mert megjelenik, mégis csak a Pesti Hírlap, a Magyar Nemzet és az Új Magyarország takarékoskodik a nehézségek leírásával.

A rémhíreknek több fajtája van: az Esti Hírlap csak alaposan lenyomozza az egészségügyi ellátás helyzetét. 1-jén „kétségbeesett szülők” keresik föl a lapot, „az operációt elhalasztják, mert minden vért a pápalátogatás idejére tartalékolnak”. 12-én megírja: „*Debrecenben elmaradt a műtét, Pesten mégis elvégezték*” (főcím), 16-ára kideríti: „*Nem volt utasítás, csak kérés: Várjanak a kórházak a halasztható műtétekkel*” (szintén főcím). Aggódik az egészségesegekért is: „*Nem félnek attól, hogy az egyes helyszíneken fertőzés vagy járvány üti fel a fejét?*” (Amíg nálunk tartózkodik a pápa, csak rosszulleset esetén fogadnak a kórházak, aug. 1.)

A legtöbb nehézségről a Kurír számol be (41 rossz hírt közül, 9,619 cm² terjedelemben, a cikkek több, mint felében), öt követi a Magyar Hírlap (31 rossz hír, 9,361 cm², nagyobb terjedelemben mint a cikkek harmada). A Kurír csak minden parlagi rémhírt közöl, a Magyar Hírlap az ellentétek kiélezésére, konfliktuskeltésre törekszik (hívők és ateisták, katolikusok és más vallásúak, kormány és önkormányzatok, rendőrség és a főváros népe stb. között.)

A Kurír cikkei nem pápaellenesek, csak botránykeltőek, s nem jellemző rájuk a túlzott nemzeti önbecsülés. Minden rémhír mellett egy-egy II. János Pál-kép. 10-én ez az aláírása: „Őszentsége mosolyog. Tán nem is tudja, hová érkezik...” „az itt élő emberek szinte semmit nem tudnak csőd, botrány, gyanús szerződés, felelőtlen alvállalkozás, tisztázatlan jogi feltételek nélkül megszervezni.” (Stoffán, aug. 10.) Egy stilisztikai gyöngyszem: „ahogy annak idején a mennyezetről lelógó beragasztózott papír a legyeket, úgy vonzza a hazai, sőt a nemzetközi maffiákat is a rendkívüli esemény.” (Payer Imre; aug. 1.) Máriapócson megkérdezi, hogy hol fogják tárolni a halottakat (Stoffán: *Püspöki cserjék* aug. 10.) Feltételezett lopások izgatják az utca polgárát, a Kurír tud arról, hogy „két mázsa rezet loptak el a pócsi templom toronysisakjának tatarozásakor” (uo.), s „a gyönyörű oltárok faanyaga hova tűnik, ha az ige elszáll. Kinek lesz ebből faháza?” (Buják, aug. 15.) A tisztességtelen üzemeken kívül „tisztesség ne essék szólván” (idézem Buják Attilát) különösen az illemhelyek csigázzák föl az újságíró képzetét. Négyyszer is ír róluk a szerző, utoljára „Őszentsége” fürdőszobája kapcsán.

A Kurír rémhírei az utcáról kerültek be az újságba, más ördögöcskék világra jöttelekor bizony az illetékesek is bábáskodtak. A rendőrség és a kormányórság sajtótájékoztatói után ilyen jó hírek jelentek meg a lapokban: *Pápalátogatás: ha kell, lezárják akár az egész fővárost.* (Magyar Hírlap, főcím, aug. 10.) „kétmillió török vendégmunkás vonul át augusztusban, ez megbéníthatja az ország közlekedését.” (Magyar Nemzet, aug. 6.)

Magyarországon egy illetékes szakember panaszkodni szokott, hogy több pénzt kapjon a költségvetéstől. Miért pont most ne tenné ezt? Ha a kormányórság kiadásait nem kompenzálják, „előfordulhat, hogy az ős végére nem marad pénzük benzinre.” (500 millió: mire elég? Népszabadság, aug. 10.) Furcsa, hogy egy igen dicséretes és követésre méltó tényszerű kimutatás mellett egy ilyen bajjóslat helyet kaphat. És most adjon az állam vagy ne adjon?

Az önkormányzatok keretéből nem jut pápalátogatásra — állapítja meg a Magyar Hírlap (főcím aug. 15.). Hét helyszín képviselői szólalnak meg, a cikk 43%-ában Szokolay Őrs, Debrecen alpolgármestere *panaszkodik*: a kapott 4 millió nem lesz elég, nem tudják a vízvételt biztosítani, a fél város megbénul stb. A maradék hat helyen nem siránkoznak, nem is közlik a nyilatkozók neveit, *Esztergom, ahol az árvíz ellenére (!) minden rendben lesz, két mondatot kapott az egész tudósításból.*

A Népszava 16-án meghatóan képviseli a munkavállalók érdekeit: megkérdezi a Fővárosi Munkaügyi Bíróság elnökét, hogy „akik nem érnek be a munkahelyükre, megkaphatják-e a kiesett munkaidőre járó bért?” Három napig munkaszünet volt az országban! A cikk címében semmi sem utal arra, hogy bujtatott rémhírekről is olvashatunk: *Történelmi találkozások országszerte!*

A falra festett ördög kétszer meg is elevenedett: 10-én, amikor Lukács László bejelentése bombaként robbant a Nemzeti Előkészítő Bizottság sajtótájékoztatóján, és 15-én, amikor bombariadó volt a Síp utcában a Kérdőjel pápaellenes tüntetése után.

A 10-i sajtótájékoztató tétje a Kurír szerint: „Mise vagy semmise a Népstadionban”. Buják Attila azonnal a botrány nyomába ered: a cikk 378 cm²-éből 358 a pénzügyi kérdőjelekkel foglalkozik, a maradék 20 ironikus bevezetés. A Népszava 10-i főcíme: *Pápalátogatás után: Bőjt a TV-ben? A külföld egyelőre nem érdekli. TV: 5 milliót kaptak, 200-ba kerül.*

Négy lap beszél a botrányról is, de megnyugtató híreket is közöl fele-fele arányban: Pesti Hírlap 1. oldal: *Pénz nélkül nincs Népstadion-program*, a 3. oldalon

így folytatódik: *Ahol a szükség, ott a segítség*. Esti Hírlap: *Váratlan bejelentés: Elmarad a pápa Népstadion-programja?* — *Dodonai válasz*, Magyar Hírlap: *A magyar televízió mindenképpen közvetíti az eseményeket*, Népszabadság (12-én) *A népstadi-onbeli találkozó fontos II. János Pálnak*.

A Magyar Nemzet elkeni a veszélyeket. *A pápa ismeri a magyar egyház helyzetét* (Haller). A 200 cm²-ből 35-öt szán a botránynak. A cikk harmadában Pálos Miklós mondja el, hogy „az investíció az országot gazdagítja”, következő negyedében Keresztes Szilárd beszél az egyház megújulásáról, s csak ezután kap szót Lukács László. Végül Szolnoki Andrásnak, a TV producerének megnyugtató szavait olvashatjuk.

A sajtótájékoztató a Mai Nap nem képviseltette magát, az Új Magyarország igen, de egy szót sem ír a botránnyról. A 10-i szám címodalán: *Életünk Krisztusban — A pápa mindenkéhez jön* — a 3. oldalon: *Gondviselésszerű látogatás, Új értékrend formálódik Magyarországon*. A 448 cm²-es cikkben Pálos Miklós beszél a költségekről, Keresztes Szilárd és Angelo Acerbi szerint „a szervezés eleve garancia arra, hogy az ötnapos út sikeres lesz”, szó esik még a Regnum Marianumról, a Bokor mozgalomról, az antiszemitizmus elítéléséről. Lukács László mintha ott sem lett volna.

Augusztusban a Kurír három cikkben is beharangozza, hogy elmarad II. János Pál találkozója a zsidó hitközségek vezetőivel. 14-én a Kérdőjel a pápa ellen tüntet a Vörösmarty téren, s a televízió riporterének az egyik tüntető azt mondja, hogy a pápai program miatt nem tud a zsinagógába menni. Három lap fotóssal megy a helyszínre. A 15-i Népszavában a hivatalos *Felhívás hívó és nem hívó állampolgárokhoz* mellett illusztrációként a pápa kérdőjeles homlokú képe díszel, a Magyar Hírlap 240 cm²-es cikke a pluralizmus szépségeiben gyönyörködik: „reverendás úriember” mosolyog a befejezésben: „Mindenkinek lehet szabad véleménye.” Ugyanott a Kurír megértő tisztelendő urak helyett egy középkorú balázsfalvi úriemberrel találkozik, aki a „dűhtől fuldokolva” „egy húszforintost akar belemázolni a tüntető szakállába.” (Buják Attila: *Drága vagy nekünk, szentatyá!* — 323 cm²) — A „Szentatyá” megnevezés korántsem az áhítatos tisztelet kifejezése a korabeli sajtóban...

A tüntetésről — fotó nélkül — a Népszabadság 45 cm²-en tudósít. 16-án a Síp utcai bombariadóról valamennyi napilap ír, s arról is, hogy a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége elhatározta magát a provokációtól. *Az igazi veszély megjelénésekor minden lap hirtelen mértéktartóvá válik, képzelt veszedelmektől jól esik ijedezni*.

Az előre megjósolt katasztrófák mind elmaradtak: a látogatás idején 40%-kal csökkent a bűnesetek száma, a miséken senki sem halt meg (járvány sem tört ki), a 2 millió török vendégmunkás helyett 40 ezren keltek át hazánkon, a televízió nem ment csődbe, s talán még a kormányórségnek is sikerült ősszel benzint vásárolnia.

Az összes terjedelem közel negyedében történelmi előzményekről, a pápa életrajzáról, Magyarország és a Vatikán kapcsolatáról olvashatunk. A történelem az élet tanítómestere, talán nem véletlen, hogy melyik napilapunknak mi jut eszébe utolsó ezer évünkről. Lócsei Gabriellának a Magyar Nemzetben IX. Leó 1052-es sikeres békemissziója (15-én), a Kurírnak (1-jén), és a Népszavának (21-én) Bakócz Tamás sikertelen pápává választása. A Kurír címe: *Vatikáni pénzdobálás* — hátha valaki korunkra gondol?

Sükösd Mihály a Népszabadságban (*Egy látogatás küszöbén aug. 10. 462 cm²*) így képzeli el a történelmi ismeretterjesztést: A cikk felében „Proust stílusában”

rövid pápai életrajzot közöl, ezután leírja az 1938-as eucharisztikus kongresszust egy református gyerek szemszögéből. Majd jönnek a csattanók: aznap nevezték ki Jány Gusztávot. (Emlékezzünk a doni katasztrófára!) Négy nappal később elfogadták az 1938. XV. törvénycikket. (Óvakodjunk az antiszemizmustól!) Harmadik csattanóként II. János Pál és XII. Piusz szelleme társalog, hogy jobb Brazíliában, mert ott „kevesebbet ettek, kevesebbet beszéltek, kevesebb irányzatot képviseltek, kevesebbet ármánykodtak.” (Erről csak Zrínyi Miklós *Török áfiuma* jut az eszembe, s nem egészen értem, hogy itt milyen veszélyről van szó.) A „keresztény kurzus” burkolt emlegetése: iskolapéldája az értelmiségi rémhírterjesztésnek.

A Mai Nap nem akart sem emelkedett, sem földhözragadt üzenetet küldeni korunknak, ezért 5-étől 9-éig közölt sorozatában nem ír sem Bakócz Tamásról, sem az eucharisztikus kongresszusról, csak a déli harangszóról, Buda visszavételéről. Nem ír másról sem, s ezzel nem áll egyedül: A meghívás története kapcsán szerepelnek a tegnapi MSZMP mai pozitív hősei: Németh Miklós, Szűrös Mátyás és Pozsgay Imre, egy szó sem esik arról, hogy 1988. augusztus 20-án ki volt Magyarország miniszterelnöke. Hegyi Gyula a Magyar Hírlapban 6-án annyira ködösít, hogy „a katolikus egyházfőt még az utolsó kommunista kormányzat hívta meg”. (II. János Pál). A tények kedvéért: a szabad választás előtti utolsó miniszterelnököt Németh Miklósnak hívták, aki 1988. november 24-étől állt a kormány élén. Augusztus 20-án a Minisztertanács elnöke Grósz Károly volt. Mi még emlékezhetünk rá, bár ha az amnézia ennyire ragadós, nem biztos, hogy ezt unokáink is tudni fogják.

A keresztény kurzustól való félelem beszivárog a pápát köszöntő cikkekbe is, a Magyar Hírlap (Hegyi Gyula: II. János Pál 6-án, És jön 16-án), a Népszava (Iglódi Csaba: *Te Péter vagy, azaz kőszikla* 16-án), a Népszabadság (Hajba Ferenc: *Nemzet és hit* 14-én, Miklós Gábor: *A pápát várva* 16-án) fenntartásait is hangoztatja: „Ha nem a neo-neobarokk erősödik itt, (...) úgy (...) útját valóban korszakosnak mondhadjuk majd.” (Miklós Gábor)

Ebbe a megosztott országba érkezik 16-án a három éve meghívott és fél éve rettegett magas vendég. Két nappal előbb elküldte üzenetét: 14-én a Magyar Hírlapban jelenik meg először: *Jussatok egyezésre!* (címlapon, főcím), a Magyar Nemzet, az Új Magyarország, a Pesti Hírlap és a Népszabadság 15-én közli. (*Látogatásom hozzon megbékélést!*)

16-án legszebben a Pesti Hírlap köszönti. „Eljön, hogy fölrázza lelkünket” — hirdeti a címloldal. Hegyi Béla így ír: „A mélységből kiáltunk, jó szóra, vigaszra éhezve, tisztulásra szomjúhozva. Hozzál nekünk is, Szentatya, irgalmat, megnyugvást, békességet. Hozd magaddal üdvösségünk ígérését!” (*Tégy csodát!*) Ebben az újságban még az időjárás előrejelzése is így szól: *Vendégfogadó szép idő.*

Az Új Magyarország a pápa egézsoldalas képével a címlapon jelenik meg, a Magyar Nemzet Pethó Tibor vezércikkével (*Történelmi látogatás*). A Magyar Hírlap, a Népszava és a Kurír címloldalán semmi sem utal a délelőtt 11 óraker történendőkre. (Népszava címloldal: *Csaknem minden adókedvezményt eltörölnek.*) A Mai Nap 16-án délután a pápa képével jelenik meg, az ötödik oldalon *Jó csillagzat alatt* láthatjuk a látogatás horoszkópját, ami természetesen kedvező.

17-én a Kurír kivételével valamennyi napilap emelkedett stílusú címlappal jelenik meg. *Magyar földön* — a Magyar Hírlap óriási fotóján a pápa megcsókolja hazánk földjét. *A múlt romjain építsetek új világot!* (Magyar Nemzet), *Segíteni jötem* (Népszabadság), *Áldás a szabadságra* (Népszava), *Áldd meg, áldd meg a magyart!* (Pesti Hírlap), *Isten, áldd meg a magyart!* (Új Magyarország).

A Kurír földközélen marad: *Egy pápa és két kiló heroin a Ferihegyen* — tájékoztat a címlapon. A két fontos esemény egymás mellett azonos terjedelemben jelenik meg. A repülőtéri nagy fogásról a Mai Nap is képes riportot közölni a lap közepén, a szerkesztőségnek esze ágában sincs frivol címlappal megbotránkoztatni olvasóit.

A látogatás idején az újságok egy része a mise eseményeire, a pápa beszédeire összpontosít (a terjedelem sorrendjében: Új Magyarország, Magyar Nemzet, Népszabadság, Magyar Hírlap). Mások színes hírekre, érdekességekre vadásznak, s igyekeznek minél több résztvevőt megszólaltatni (Esti Hírlap, Kurír, Mai Nap) A Pesti Hírlap mindkettővel sokat, a Népszava keveset foglalkozik.

A kis színes hírek két fő témája: a pápamobil és a biztonsági őrizet, továbbá annak a sarkalatos kérdésnek a megválaszolása, hogy hol eszik, kivel ebédel, milyen étkezészetet használ Őszentsége. A Magyar Nemzet és a Népszabadság kivételével az utóbbiról minden tudósító részletesen beszámol.

A Pesti Hírlap 15 hívőt és 5 katolikus plébánost szólaltat meg. Mindenkinek közli a nevét, foglalkozását, lakóhelyét, a Kurír 10 hívője és két papja közül háromról tudjuk meg, hogy hívják. Az átlagembernek ritkán van lehetősége arra, hogy bekerüljön az újságba. Iharosi Lajosné eldicsekedhet ezzel otthon Sajószentpéteren, „Ábel képmása” nem.

A megszólaltatott politikusok választéka nem túl széles: Habsburg Ottó (háromszor: Esti Hírlap, Kurír, Népszava), Andrásfalvy Bertalan (Kurír kétszer, Pesti Hírlap), Horváth Balázs (Kurír, Pesti Hírlap, a Népszava riportertét elutasítja, addigra talán már elfáradt.), Göncz Árpád (Mai Nap), Surján László, Balsai István, Nagy Ferenc József (Pesti Hírlap), Keresztes Sándor vatikáni követ, Pungor Ernő (Új Magyarország). Az ellenzéket Demszky Gábor képviseli (Új Magyarország). A ferihegyi repülőtéren Budapest főpolgármestere nagyon józan és derűlátó, lehet, hogy a fővárosi önkormányzat előkészületeiről ezért esett olyan kevés szó a látogatást megelőzően? Pető Ivánt, aki ott volt Esztergomban, senkinek sem jut eszébe megkeresni...

A megbékélés szép példáit láthatjuk a megszólaló reformátusok szavaiban: Mai Nap: Czine Mihály, Népszabadság: Kocsis Elemér, Új Magyarország: Hegedüs Lóránt, Pesti Hírlap: Nagy Ferenc József és Pósa Zoltán cikkei. Nem keresi meg senki Tőkés Lászlót, akit a pápa külön üdvözölt a debreceni ökumenikus istentiszteleten.

A Magyar Narancs Pápaszemében Sükösd Miklós a kormánykoalíció előretörésétől tartva megjósolta: „Be jó lesz majd a főnöknek a pápával grasszálni, s erről sok színes képet mutatni.” (*A szentatya figyel téged* 11.1) 171 fotóból 59-en a pápát látjuk egyedül, őt követi korunk hőse, a kommandós biztonsági őr (18). A Magyar Hírlap kivételével minden lapban Göncz Árpádot látjuk a pápa mellett, a Kurírban kétszer is. Az Esti Hírlap fotóján, igaz, Göncz Árpádon kívül Antall József is látható, ezen kívül csak az Új Magyarország belső oldalán szerepel a Szentatya társaságában a miniszterelnök. Látható még Surján László áldozás után a Pesti Hírlapban és a Magyar Hírlapban. Több politikusra nem sikerült ráismernem. Sükösd Miklós jóslata sem teljesült, úgy látszik.

Árulkodnak ezek a képek az újság világszemléletéről is. Tudjuk, a nagyotál mennyivel hatásosabb, kifejezőbb, mint az, ha a híveket egy felvirágozott keresztet tartó két öregasszony és egy a keresztbe csimpaszkodó cumizó kislány képviseli. Ez utóbbi kép igen kedvelt (Mai Nap, Magyar Hírlap, Népszabadság). A legtöbb nagyotál a Pesti Hírlapban és az Új Magyarországból van. Szép nő

zászlóval, mosolygó kislány, fiatal apácák: az Új Magyarországon. Magába roskadó, zokogó hívó, boldog kisgyerekek, *A Béke napja közel Mária országa*: A Pesti Hírlapban. Ezek a képek mind a mise befogadásáról tanúskodnak.

„A biztonsági kapun a szerzeteseknek is át kellett haladniuk Pécsen.” — képaláírás a Népszabadságban. „A nagy hőségben néhányan rosszul lettek.” — képaláírás a Magyar Hírlapban: a kívülállás képei.

A Kurír máriapócsi felvételét úgy exponálták, hogy jól látszik az ikont tartó kötél, a Mai Nap 17-i fotóján úgy érezzük magunkat, mint egy rock-koncerten sikoltozó tinédzserek között: a meghökkentés képei.

A Népszava fotói mind az elutasítás, elidegenítés jegyében készültek. *Egyetlen egyszer sem látjuk a pápát egyedül* vagy csak a tömeggel, még a föld megcsókolását is fotósok gyűrűjében mutatja. (Melyik lehet a Magyar Hírlap riportere?) Rendetlen híveket is sikerült lencsevégre kapnia illusztrációként a *Ki járul a pápa színe elé?* című tudósításnak álcázott kis frivol életképéhez: „A békességre áhító hívek egészen addig gázoltak át egymáson, amíg az összekapaszkodó rendezőknek és rendőröknek sikerült végre megfékezniük az értetlenkedő és méltatlankodó embertengert.” (18-án).

Apróbb szenzációra a látogatás idején csak az Esti Hírlapnak sikerült még rábukkannia: Esztergomban valaki Unicumot vitt be a sekrestyébe, nem a pápának, hanem egy ismerősének. (*Unicummal a sekrestyébe. Őszentsége útja zavar-talan. Tudósítás a vezénylőteremből, 17-én*). Azt, hogy *Máriapócson egy hívő zsebében gázspray volt*, csak 22-ére tudta meg a Magyar Hírlap (főcím) és a Népszava (*jelzett a tűzszerész-kutya*).

18-án még különbséget tehetünk a misék leírásában aszerint, hogy a tudósító befogadóként (Pesti Hírlap, Magyar Nemzet, Mai Nap), vagy kívülállóként (Magyar Hírlap, Népszabadság) volt ott. Sajnos, ezek a tudósítások megegyeznek abban, hogy a főszereplő szavainál fontosabbak azok a külsőségek, hogy kik voltak a protokoll-vendégek, kik áldoztak, honnan való a misebor, nehéz volt-e átjutni a biztonsági őrizeten. A befogadó leírások líraiak, a kívülállók újfent elmondják, mennyibe került az oltár (Lovas Zoltán: Magyar Hírlap).

Annak, aki a pápai misék tanító részére kíváncsi, az Új Magyarország olvasását ajánlom. Tudósításai bőséges kivonatokat tartalmaznak II. János Pál beszédeiből a megérkezéstől a búcsútáviratig. Részletesen beszámol a tudósokkal való találkozáson kívül a debreceni ökumenikus istentiszteletről, a gályarab prédikátorok emlékművének megkoszorúzásáról, Tökés László üdvözléséről, Budapesten a pápa és a zsidó hitközségek tisztagú delegációjának találkozájáról is. A Beszélő 31-i száma szerint itt az újságírókat váratlanul kizárták a teremből. Hogy az Új Magyarország írása hiteles, az az Új Élet szeptember 1-jei számában ellenőrizhető. (Ez is közli Kardos Péter lengyel nyelvű köszöntőjét, s a pápa válaszáat.)

A pápa 17-én és 21-én kap szót. 17-én Göncz Árpád köszöntő beszédét és II. János Pál választát teljes terjedelmében közli a Magyar Hírlap, a Magyar Nemzet, a Pesti Hírlap, kivonatosa a Népszabadság, Népszava, Új Magyarország, 21-én a szovjet eseményekre való reagálás miatt döbbennek rá a napilapok kivétel nélkül mind, hogy ez a látogatás mégiscsak több, mint az „MDF drága politikai üzlete”. (Külföldi tudósítások alapján ezt minden napilap közli 18-án).

1991. augusztus 19-én a Szovjetunióban puccsal megbuktatják Gorbacsovot. „Nálunk a sors különös ironiája folytán szinte egybeestek II. János Pál látogatásának felemelő eseményei a moszkvai történésekkel. Az igazságosságról, a jó-

ságról, a szépségről elhangzott szavakat elnyomhatja-e a harckocsik dübörgése? Hosszabb időre semmi esetre sem.” — írja Pethő Tibor vezércikke. (*Az államcsíny Magyar Nemzet*, 21-én. A napilapok 21-én jelennek meg az ünnepek miatt.)

A szovjet veszély közelsége nem elnyomja, hanem kivétel nélkül minden lapban fölerősítette a pápa biztatását: *Becsüljétek meg visszafordíthatatlan szabadságotokat!* (Magyar Nemzet, főcím). Megtörténik a csoda: a 21-i lapokban nem a 15-e előtti megosztott Magyarország képét látjuk. A főhír: mindenhol a szovjet puccs, s mellette a pápa búcsúja. A két legszebben komponált címoldal: a Népszabadságé: két azonos méretű fotó: mindkettőn egy oszlop és a tömeg: az egyikken Leningrád: Téli palota — tüntetés Gorbacsov mellett, a másikon: Budapest, Hősök tere — pápai mise; az Új Magyarorszáé: óriási betűkkel: *Megdöbbenés, szegyen* — alatta Janajev, aki mintha fasiszta köszöntésre emelné kezét, a címlap harmadában s öt teljes oldalon a pápalátogatás eseményeiről olvashatunk.

Egyik esemény sem szorítja háttérbe a másikat egyetlen napilapban sem.

A horvátországi beígért látogatást még csak öt lap emeli ki (Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság, Pesti Hírlap, Új Magyarország), de azt már mindannyian megírják, és ki is emelik, hogy II. János Pál Gorbacsovra hálásan emlékezik és imádkozni fog érte.

A Szentatya példát mutatott, valóban fölül lehet és kell emelkedni az ellentéteken, s a sokat szidalmazott sajtó megéri az üzenetet. Augusztus 21-e a megértés, megbékélés, meghatottság napja. A Népszabadságban Bodor Pál szolgáltat igazságot (*Politikai ökömené*), a Magyar Hírlap és a Népszava arra figyel föl, hogy több embert mozgósított, mint bármelyik párt, a Kurírban Trizna István hatodik meg a Népstadion-beli ifjúsági találkozón: „Ilyen talán csak a mesében van. Soha ennyi tiszta lelkületű fiatal nem láttam együtt.” (*Megváltó napernyő* 21-én), a Mai Napban Déri Eszter: „Kell már nekünk egy Megváltó, vagy annak földi helytartója, ezt megéreztem, tegnap.” (*Földre szállt hit* 18-án) Augusztus 21-ére a pokolból is megérkeztünk a mennyországba...

„A katolikusok igazolást és erősítést nyertek hitükben, a reformátusok talán bizonyítékát annak, hogy felekezeteken túli és közös a szeretet, a zsidók a megbékélő kezet kapták és fogadták el, a nem hívők annak bizonyosságát, hogy nem kell félniük a hitet, bármilyen hitet vallóktól.” — írja Bencsik András (*Csend után a csend* Pesti Hírlap, 24-én)

22-ére elmúlik a szovjet puccsveszély, s az újságok is visszaszállnak az égből a földre, a Magyar Hírlap és a Kurír ismét elmegy tudósítani egy kis „kénköszagú pápabírálat”-ról, Csalog Zsolt levelet ír a rádió műsorainak egyoldalúságáról (Magyar Hírlap, 22-én), s az újságírók a bokrokból újból elkezdnek lövöldözni egymásra és a televízióra.

Mit is mondott II. János Pál? „Önámítás lenne azt gondolni, hogy az önzés és az alaptalan gyűlölet erői teljesen kívül maradnak életünkön és nem szennyeznek be semmiféle módon létünket.” (Idézi az Új Magyarország, aug. 21. és az Új Élet, szept. 2.)

MEDVE ZOLTÁN

Visszatérnek Oroszországba a jezsuiták

Sajnálatos maga a tény, de előre látható volt: a megindult társadalmi és politikai változások nem hozták meg *oroszföldön* (nagyorosz, fehérorosz és kisorosz, azaz ukrán földön) a vallási békét. Az újjáéledt nagyorosz nacionalizmus képviselői ismét zászlajukra tűzték Filofej sztarec „*harmadik Róma*” axiómáját, a hagyományörző értelmiség „*aki orosz, pravoszláv*” elvének gyakorlati megvalósítását, jóllehet ma már világos, hogy a fenti alapelvekre épített Róma-gyűlés s így a nyugati keresztény kultúra térhódításától való félelem következtében képződött hermetikus elzártságra telepített antiteista és ateista szovjet egyházpolitika nyomán következett be „*az orosz egyház tragédiája*” (L. Regelson).

Közismert, hogy a pravoszláv egyház a „*symphonia*”, azaz a „*szent kettő hatalom*” (szvjascennaja szugubica) elve és gyakorlata alapján (a cár és a pátriárka trónusa egymás mellett állt az Uszpenszkij [Mária mennybemenetele] székesegyházban) annyira összefonódott a cári hatalommal, hogy csak az 1905. április 17-i cári „*vallási türelmi rendelet*” szüntette meg a pravoszláviáról más vallásra áttértek hivatalos üldözését.

Noha a szintén jól ismert szovjet egyházpolitika teljesen fel akarta számolni az orosz nemzeti pravoszláv egyházat — 1935-re tűzte ki minden templom bezárását illetve tervbe vette lerombolásukat — a későbbiek folyamán a megnyomorított egyház kutyahűségével nemcsak kiegyezett, hanem „*barátságot*” is kötött az államhatalommal. Ennek köszönhetően az 1939-46 között bekebelezett területeken (elsősorban Galíciában és Kárpátalján) a pravoszláv hitre térést elutasító görög katolikus papságot elhurcolták, 25 év kényszermunkára ítélték és egyházuk likvidálása után a pravoszláv egyház hivatalból megkapta a be nem zárt templomokat. Az a remény és jóindulatú feltételezés, hogy az unitus egyház javait csak „*megőrzésre*” vették át, hiú ábrándnak látszik. A moszkvai, vagyis összoroszországi pátriárkává ugyan meg nem választott, a bukott rezsim elve-ihéz továbbra is hű, ám a közelmúltban visszavonulásra bírt kijevi ukrán metropolita, Filaret, a szovjet egyházpolitika és arcátlan történelemhamisítás eszköztárának további igénybevételével nem átalotta azzal vádolni ukrán népe katolikus, sőt az orosz egyháztól elszakadni kívánó autokefál pravoszláv egyházát, hogy elnyomja az oroszokat, sőt megismételte a Róma-gyűlést lihegő sztalin vádat a legveszedelmesebb ellenségről, a pápa „*gonoszságáról*”, holott az is köztudomású, hogy Róma a vitás kérdéseket a békeség és szeretet jegyében kívánja megoldani. Jellemző, hogy a moszkvai és bukaresti pátriárka visszautasította a római rendkívüli színódusra történt meghívást.

Nem egyedülálló jelenségről van itt szó. Ezt mutatja Artyom moszkvai pópa szlavofil fundamentalista elveket valló, egyházára ősidők óta jellemző, mondhatnók idegengyűlöletet kifejező kijelentése: „*A vallási és szellemi pluralizmus a legveszélyesebb Oroszország számára. Moszkvában nincs helye a protestánsoknak és katolikusoknak.*”

Ugyanakkor a korunk szellemi kultúrájának követelményeit ismerő európai látókörű oroszföldi értelmiség, jól tudván, hogy nincs európai kultúra antik és egyházi kultúra nélkül, elutasítva „*a múltat végképp eltörölni*” akaró internaci-

onalista jelszót és tudatosan vállalva „a múlt mélységesen mély kútjának” feltárását, az igazság keresését, világosan látja azt a törekvést is, hogy az ateista hatalom bukása után keletkezett szellemi vákuumot vagy annak legalábbis egy részét (nagyobbik részét) a fundamentalista és ismét *hivatalossá* váló ortodox egyház óhajtja betölteni. (Lásd: A *hivatalos* állami ceremóniakon a *hivatalos* részvételt). Ennek a tényeket feltáró igazságot kereső értelmiségnek a szava megjelenik a kulturális tőzsdén még jó árfolyamú sajtó hasábjain s többek között azt is tudomására hozzák a tisztelt publikumnak, hogy a jezsuiták visszatérnek Oroszországba. Nem elírásról van szó, hanem valóban *visszatérésről*. Volt tevékenységük színhelyére térnek vissza annak a rendnek a tagjai, akiket — többek között — az elvi szilárdság mellett a tudományok magasszintű művelése is jellemez; s akiknek neve mind az ateista, mind a sovinizta sajtóban mindig a negatív, az elutasítandó, megvetendő jelzői szerepet töltötte be, s akikre a hivatalos politika az orosz és „szovjet” nép ellensége bélyegét sütötte.

Az igazságkeresés elve alapján meg kell állapítanunk azt a tényt is, hogy az újabb, még szovjet jelzővel illetendő szakirodalom objektivitásra törekvő egyes szerzői elismerik a jezsuiták tevékenységének pozitív következményeit, s az ellenzós ideológiai korlátok ellenére elismerően is tudnak írni a múltban Oroszországban tevékenykedő protestánsok és a „leggonoszabb ellenség”, a Róma küldte jezsuiták munkájáról.

Ez a rend alapította az ún. Rzeczpospolita (a lengyel-litván unió) fennállása idején a kisoroszok földjén 1574 decemberében az első iskolát, ill. kollégiumot. A katolikus hit terjesztésében a nyomtatott szöveg alkalmazása a jezsuita rend szokásos tevékenységéhez tartozott a 16. század második felétől kezdődően (Vö. Sz. N. Plohij: *A pápaság és Ukrajna* Kijev 1989). Az említett időben és területen a pravoszláv, a katolikus és protestánsok közötti küzdelemből a tudomány került ki győztesen. 1579-ben a vilniusi jezsuita kollégium akadémiai, azaz egyetemi rangot kapott. Az alapító oklevélen április elsejei keltezéssel Báthori István neve olvasható. Antonio Possevino (1533—1611), aki Rómából Báthori és Rettegett Iván közötti közvetítőül küldetett, valamint rendtársai az egyházi uniót támogatták elsősorban, de természetesen a munka kapcsán erőteljesen fejlődött a tudományos élet is. Geraszim Szmotrickij, az osztrogi pravoszláv iskola vezetője, az „első Ivovi nyomdással”, a Moszkvából menekülni kényszerült I. Fedorovval együtt jelentette meg az „Osztrogi Bibliát” 1581-ben (egy eredeti példánya a nyíregyházi teológiai főiskolán is található). Fia, Meletij Szmotrickij, az egyházi uniót elfogadó szerzetes, aki iskoláit a vilniusi jezsuitáknál, valamint a lipcsei és wittenbergi egyetemeken végezte, kiemelkedő személyisége lett a szláv nyelvtudományoknak. Műveit Lomonoszov „a tudomány kapujának” nevezte.

Az orosz kereszténység ezeréves évfordulójára kiadott vékony egyháztörténelemben is találunk az oroszföldön tevékenykedő jezsuitákkal kapcsolatos objektivitásra törekvő megállapításokat. Szó esik benne „a tudományos vonatkozásban magasszintű katolikus és protestáns kollégiumokról és gimnáziumokról”. Megállapítást nyer az is, hogy sok, az oroszföld nyugati részén tevékenykedő klerikus végezte tanulmányait lengyel vagy más katolikus avagy protestáns egyetemen. Hivatkozás történik A. Possevino 1581-ben írt levelének arra a kitételére, hogy a szlucki és osztrogi orosz hercegnek is van nyomdája és iskolája és ezek segítik a *schizma* (szakadárság) terjesztését. Csak érdekességként említem, hogy az egymással heves harcot vívó két keleti rítusú egyház papjai olykor összedolgoztak. Így pl. az 1850-es években Pesten megjelenő *Cerkovnaja Gazeta*

c. unitus folyóirat szerkesztője, I. Rakovszky nyelvi vonatkozásban Vojtovszkij és Rajevszkij orosz követségi papok segítségét is igénybe vette.

Nem hagyható figyelmen kívül az a történelmi tény, hogy amikor a nyugati uralkodók folytonos támadásának és erőteljes nyomásának engedve XIV. Kelemen Pápa 1773-ban eltörölte a jezsuita rendet, II. Frigyes porosz király és II. Katalin cárnő nem engedték országukban kihirdetni a feloszlató pápai brevét, ennek következtében később VI. Pius megengedte Oroszországban új tagok felvételét és ottani rendfőnök választását. Végül I. Sándor cár betiltotta a rend működését. Ennek oka: mindkét fővárosban (és más városokban is pl. Odeszszában és Asztrahánban) a rend befolyása alá kerültek a nemesség képviselői; a legjobb családok gyerekei a pétervári jezsuita kollégiumban tanultak és később — *horribile dictu* — az is kiderült, hogy a dekabristák közül kilencen ebben az iskolában végeztek tanulmányaikat.

P. J. Csaadajev, az ismert „nyugatos” író „filozófiai leveleiben” a következőket írja Oroszország történelmi hivatásáról:

„Nem minden történelmi fejlődés haladás is egyúttal. Ez nem is külső eseményekben mutatkozik, hanem az eszmében, amely bennük nyilvánul meg. A nyugati népek története leköt bennünket, mert benne a kereszténységnek, mint Isten országának a földön való kibontakozását látjuk. Kína történelme ellenben hidegen hagy, mert nem találunk benne uralkodó eszmét. Oroszország Nyugat és Kelet között támoanyag anélkül, hogy világosan látná útját, s fejlődésében sem az eszme, sem a cél nem ismerhető föl. Egyedüli megmentője volna Oroszországnak (a múlt és jelen nélküli országnak), ha egész nemzetnevelését újra kezdi. Ez pedig csak Nyugattal kapcsolatban lehetséges, mert csak egy igazi kultúra van: a nyugati, az európai s csak egy igazi kereszténység van: a római katolikus. Amíg Oroszország céltudatosan erre, a nagy népek közös útjára nem lép, jelentősége oly csekély lesz, mint akár Abessziniáé.”

A levél tartalma a cári birodalomban felháborítónak számított, az orosz nemzeti jelleg megtagadását jelentette, szerzőjét elmeorvosi ellenőrzés alá helyezték, a cenzort menesztették. De minthogy a „természetet vasvillával kiűzni” nem lehet, nemcsak a nyugatos eszme, hanem a nyugati kereszténység iránti érdeklődés erőteljesen nyilvánul meg, amit gyakorlatban igazol a konvertiták száma. Közöttük két jezsuitát is találunk. I. Gagarin volt párizsi követ mellett a múlt század hatvanas éveinek filozófiai-teológiai vitáiból jó ismert I. Martinovot azért is említem, mert a J. F. Szamarinnal folytatott vitája után az utóbbi az 1868-ban Moszkvában kiadott könyvében sommásan kijelenti: A jezsuiták többé nem láthatják meg Oroszországot. S a történelem érdekes fintora: a hivatalosan is regisztrált utolsó (?) jezsuita Monseigneur d’Herbigny a szovjet hatalom idején, a huszas években tevékenységével még igyekezett segíteni az orosz egyház belső életében Tyihon pátriárka üldöztetése, majd az új pátriárka választása idején. Működtek-e illegálisan később is jezsuiták „szovjetföldön”? Talán a közeljövőben erről is értesülünk. Adig is érdemes elolvasni az 1920-as évek végén íródott művet (regényt?): Kühnelt-Leddhin Erik: *Jezsuiták, nyárspolgárok, bolsevikik*. Bp., é.n.)

A *Literaturnaja Gazeta*ának adott nyilatkozatában P. Giuseppe Pittau, a Keleti Intézet, illetve a Collegium Russicum irányítója többek között arról is beszélt, hogy a jezsuita rend három helyen nyit képviseletet a mai Oroszországban: Moszkvában, Szentpétervárott és Novoszibirszkben. Engedélyt kérnek, ahogy ez szokás, a helyi hatóságoktól is, házat vásárolnak és haladéktalanul *dolgozni* kezdenek. Ez a tevékenység kezdetben szerény lesz, de most többre még nincs

lehetőség. Novoszibirszkben viszont már kulturális központot nyitnak. Az egyetem vezetősége arra kéri őket, hogy aktívan vegyenek részt a teológiai, filozófiai és vallási kérdések vitájában. Mindez a kulturális kapcsolatok keretében történik. Feladatuk abban áll, hogy meggláttassák az emberekkel, mit tud nyújtani a kereszténység a ma sorjában felmerülő tudományos, technikai stb. kérdésekkel kapcsolatban. Természetes, hogy az ott élő katolikusok minden segítséget megkapnak. Nem cél a pravoszlávok „térítése”, sem hatás gyakorlása a belföldi események menetére. Sem segítséget, sem engedélyt nem kérnek a pravoszláv egyháztól, de tájékoztatást adnak szándékaikról és tevékenységükről. Minthogy a jelenlegi rendszer biztosítja a gyakorlatban is a lelkiismereti és vallásszabadságot, szabadon és önállóan kívánnak dolgozni a megjelölt területeken.

A cikk szerzője megállapítja, hogy a jezsuiták aligha választhattak volna alkalmasabb időt a visszatérésre. Mert ha Szamarin megállapítása, hogy ti. „a jezsuitákkal való kapcsolatteremtés veszélyes a pravoszlávia mélységeit nem értők számára” igaz és aktuális volt 120 évvel ezelőtt, akkor nincs mit beszélnünk a máról, amikor már nem létezik sem az a pravoszlávia, sem az a Szamarin. Az orosz pravoszláv egyház számára, amelyet már a jezsuiták nélkül is próbára tesz a katolikus főlény s amelynek belsőleg is több fronton kell küzdenie, a dinamikus, az ügyes, a modern gondolkodású, a vallási dogmák kérdéséhez evilági módon közeledő jezsuiták jelenléte erősen megnehezíti és bonyolítja a dolgok menetét.

A szerző úgy látja, hogy bizonyos idő elteltével a jezsuiták az új helyükön is az értelmiség elitjévé, a vallási-filozófiai tanácskozások feltétlen résztvevőivé válnak, a „legjobb családok gyermekei” kollégiumaikban és egyetemeiken fognak tanulni, minthogy azok, természetesen megnyílnak. A jezsuiták bekapcsolódása a kulturális életbe professzionális jellegű lesz — és elég most hivatkozni csak a „Szimbólum” című folyóiratukra, amely évek hosszú sora óta jelenik meg és az orosz-katolikus kapcsolatoknak szenteli tevékenységét.

„Természetesen távol áll tőlem még a gondolat is, hogy félni kellene ettől a „hálózatától” vagy, hogy be kellene tiltani a rendet. Ez egyrészt lehetetlen, másrészt — és ez a lényeges — értelmetlen lenne: eszmével ugyanis csak eszme versenyezhet. De az is lehetséges, hogy a jezsuiták jelenléte rákényszeríti az Orosz Egyházat arra, hogy a korszerűség követelménye alapján foglalkozzék saját belső peresztrojikájával és egy életképes pravoszlávia kérdéseivel?”

És nem véletlen az sem, hogy ezzel a kérdőmonddal fejezi be eszme-futtatását az említett újság riportere.

És az sem véletlen, hogy ennek a cikknek a szerzője éppen most idézi fel a huszas évek már említett katolikus „rasender Reporter”-jének több mint hatvan éve leírt véleményét a szovjet arisztokrata párttagokról, a nyárspolgár-együttfutókról és a milliós tömegekbe jegecesedett kicsinyességükről, az odaát élő jó emberkékről, akik: „Ha nem rohamozzák le Európát, teljesen elmeszesednek és ideológiáikban eleven testtel rothadnak el; ha megrohamozzák Európát, akkor ugyanaz a sors vár rájuk, mint a gótokra, akik szétszakították a római birodalmat, hogy aztán átvegyék a katolicizmust, a római jogot, a római kultúra-örökséget”. De „legyünk csak egészen tárgyilagosak és becsületesekek: A szovjetek keresztény szempontból — eltekintve eretnek rémtetteiktől — több felépítő munkát végeztek, mint a Nyugat kupon- és részvényvészopói. Nekünk a kettő közül egyiknek sem szabad magunkat eladnunk.”

Videant Consules!

D. MOLNÁR ISTVÁN

A görög katolikusok Lengyelországban

A távoli múlt küzdelmei

Ismeretes, hogy a katolikus egyház görög szertartású ága az 1596-os breszti (brzeszi) unióval, azaz Lengyelországban jött létre, majd a történelmi Magyarországon is meghonosodott. A 18. század végéig a lengyel-litván államhoz tartozott Belorusszia, valamint Ukrajna jókora darabja. Lemberg (Lwów), Ivano-Frankovszk (Stanislawów), sőt sokáig még Kijev környéke is, mert Báthori István lengyel király és utódai csaknem 1 millió km² kiterjedésű nagy hatalommal növelték országukat. Az észak-nyugat-ukrajnai Luckban már két évvel az egyházi unió előtt létrejött az első, *unitus* vagyis *egyesült*, görög rítusú püspökség. 1596-ban alapították meg nyugatabbra, Volhíniában, a volodimiri (włodzimierzi) és — mai lengyel földön — a chelmi egyházmegyét, valamint a kijevi érsekséget és a belorussziai egyházmegyét. Szintén a mostani Lengyelország területén állították fel a przemysli püspökséget (1610). Nyugaton csaknem Krakkoig ért, mert híveinek számát gyarapították a dél-keleti határvidéken élő lemkek, az ukránsághoz sorolt egyik népcsoport. A pravoszláv egyház nem adta meg magát harc nélkül, az egyesült katolikusok pedig kevés segítséget és jogot kaptak a lengyel politikai vezetéstől. Galícia (Halics) fővárosában, Lwówban csak 1700-ban sikerült létrehozni még egy *unitus* püspökséget.

A 18. század a lengyelországi görög katolikusság virágkora. Hívei túlnyomórészt ruszinok (ukránok), kisebb számban beloruszok és — kevesen — lengyelek. A többnyire falusi emberek nemzeti öntudata még nem alakult ki, az általuk beszélt nyelvjárássok nagyon hasonlítottak egymásra. Az ukrán és belorusz nemesség igyekezett gyorsan lengyellé és római katolikussá válni. Ezt diktálták érdekei, és az, hogy Lengyelország fejlett civilizációjú államnak számított, amely a nyugati kulturális hatásokat közvetítette kelet felé. A téma új kutatói 1772-ből 4-4,5 millió görög katolikust említenek.

Ebben az évben, majd 1793-ban és 1795-ben Oroszország, Ausztria és Poroszország nagy szeleteket kanyarított ki magának a politikailag meggyengült lengyel államból, illetve megosztozott rajta. A cári birodalomé lett Belorusszia és az észak-nyugati ukrán terület, de hamarosan átvették Poroszországtól a rövid életű suprasli (Bialystok környéki) egyesült egyházmegyét is. Ausztria kapta meg Kelet- és Nyugat-Galíciát, a lengbergi és przemysli püspökséget és lakóit, valamint a chelmi *unitus* egyházmegye körzetét. (Az osztrák birodalomnak jutott Lengyelország középső része, ahol alig éltek görög szertartásúak és amely vidék Napóleon bukása után az Oroszországon belül 1831-ig bizonyos önállósággal rendelkező ún. Lengyel Királysághoz tartozott.) A 19. század 20-as éveinek elején még csaknem kétmilliónyi egyesült hívó lakott a chelmi püspökséggel gazdagodott cári államban, de annak hatóságai — az oroszellenes lengyel

---

A szerzőnek e témáról szóló könyve a nyíregyházi Görög Katolikus Hittudományi Főiskola gondozásában jelenik meg.

függetlenségi harc következményeként — 1839-ben, illetve 1875-ben megszüntették a „renegát” egyházakat, amiről W. Reymont, a Nobel-díjas író is írt.

Az Ausztria részét képező Galíciában megmaradt a görög katolikusság. A galíciai (halicsi) metropólia 1885-től a megnövekedett lembergi érsekségből, a területének megosztásával felállított stanislawóvi püspökségből és a przemysli egyházmegyéből tevődött össze, és a század végén mintegy 2 millió hívőt számlált. Az osztrák kormányzat — az „oszd meg és uralkodj” elv szellemében — az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte után mint ukrán egyházat, illetve válást támogatta a galíciai görög szertartásúakat, hogy a lengyelek szerepét korlátozza. Ez az egyház sokat tett annak érdekében, hogy az ukrán nemzeti öntudat megszilárduljon. A. R. Szeptycki (Septickij), a lengyel arisztokrata családban született, de ukránná vált metropolita az I. világháború alatt is hű maradt mind Rómához, mind Bécshez. Nemzete szellemi vezéréként az orszországi ukránság katolicizálását és Nagy Ukrajna létrehozását, későbbre pedig az oroszok és beloruszok katolikus hitre térítését tervezte, tartotta életcéljának.

1918-ban újjászületett a lengyel állam, amely a szovjet-orosz csapatokkal és az ukránokkal két éven át vívott küzdelem eredményeként meg-, illetve visszaszerezte a nyugati belorusz és ukrán vidékeket, így a lembergi egyháztartományt is. 1921-ben Lengyelország lakosságának csaknem 15%-a, 3 és félmillió ember görög katolikus volt. 88%-uk vallotta magát ruszinnak. Számuk fogyni kezdett, aminek magyarázata a hibás nemzetiségi politikában, illetve a rossz lengyel-ukrán, sőt római-görög viszonyban keresendő. Az ellentétek gyakran tragédiákba torkollottak. Az ukránság szervezeteiben papjai is tevékenykedtek. Egyházukban egy fontos változás történt: a pravoszláv térítés ellensúlyozására 1934-ben felállították a lemkek Vatikántól függő apostoli kormányzóságát, amely 100 ezernél több görög katolikust gondozott.

1939 őszén, Lengyelország nagy hányadának német és keleti területeinek szovjet megszállása után, az ukránok, papságuk többségével együtt, támogatták Németországot, mert attól önálló államuk megteremtését remélték, és fegyvert fogtak a lengyelek ellen. Mindezek miatt 1945 után kollektív bűnösnek kiáltották ki az ukránságot. A Szovjetunióban betiltották a görög katolikus vallást, lelkészeiket, köztük J. Szipij metropolitát börtönbe, lágerbe zárták, híveiket kitelepítették. A keleten megcsonkított lengyel államban maradt ukránokat, köztük talán 150 ezer katolikust, 1947-ben szétszórták a korábbi német területeken, Sziléziában, nyugaton és északon. Több tucatnyi papjuk börtönbe vagy munkatáborba került, amit egyesek, köztük az 1942-ben Dudás Miklós püspökünk által felszentelt J. Dacyszczyn, nem éltek túl. A szülőföldjükről elűzött hívek évtizedekig féltek, igyekeztek eltitkolni, hogy görög katolikusok, vagyis „kollaboráns”, „bandita” lemkek, ukránok. E nagyjából falusi, mélyen vallásos embereknek nem voltak templomaik, kulturális és nemzetiségi életüket szervező egyházuk, lelkészeik.

Nehéz újjászületés

A lengyel politikai vezetés hivatalosan nem szüntette meg a görög rítusú egyházakat, amelyet a katolikus püspöki kar megbízásából helynökök igazgattak. Így mindjárt 1947-től, de főleg a minden téren sok kedvező változást hozó 1956 után akadtak bátor papok, akik kölcsöntemplomokban saját szertartásuk szerint

miséztek és szolgáltatták ki a szentségeket. Ennek érdekében mind a hívek, mind a lelkészek nagy távolságokat tettek meg. Az úttörő szerepét M. Ripecki vállalta északon (az Elk melletti Chrzanowóban), de sokat ingázott a lemko-vidéken T. Majkowicz és Sziléziában J. Wodonos, aki 1929-ben Kárpátalján magyar érrettségít szerzett. A háború utáni rendeletek értelmében a görög katolikus templomok az államot illették, és kimondták, hogy a nem létező egyháznak nem lehet vagyona. A katolikus püspöki kar, sőt a Szentszék is hiába tiltakozott az állami vezetéssel. Szerencsére a przemysli római egyházmegyének számos görög templomot sikerült megtartania, megmentve azokat a pusztulástól vagy a világi célú használattól. Ehhez a különböző hatóságokkal folytatott kitartó harcra, ügyességre, sőt ravaszúságra volt szükség.

Az 1956-os lengyel október nyomán megindulhatott a kitelepítettek visszatérése korábbi lakóhelyükre. A görög katolikus papság gyorsan cselekedett: kérte, hogy az immár hivatalosan működő néhány dél-keleti egyházközségben, illetve régi templomban keleti rítusú istentiszteleteket tarthasson. Az állam egyházpolitikája ugyan a 60-as években ismét szigorodott, a görög katolikus újászületésének folyamatát azonban nem lehetett megállítani. Már nem számított fontosnak, vannak-e a görögöknek saját vagy kizárólagos használatú templomaik, sőt az sem, hogy északon és nyugaton lakik-e annyi hívő, hogy önálló egyházközségeket lehessen létrehozni. A kormány és a katolikus püspöki kar közötti megállapodás értelmében a 70-es évek közepéig csaknem 70 keleti szertartású lelképásztori központ létesült a római parókiák mellett. A görög papokat 1964-től végre egy helyen, a lublini római katolikus szemináriumban képezhették. A 6 évig tanuló lelkészjelöltek száma nemsokára 20 körül mozgott. 1982 után azért csökkent némileg, mert — a metropóliai vezetés háború előtti rendelkezésének megfelelően — írásban kellett vállalniuk a nőtlenséget. Míg 1956—70 között 10 pap állt szolgálatba, a 80-as évek közepéig csaknem háromszor ennyi.

1981-ben a lengyel katolikusok feje, J. Glemp két (északi-nyugati és déli-keleti) görög rítusú vikáriátus felállítását ítélte szükségesnek, amelyek élére J. Romanek bazilita szerzetest és J. Martyniakot nevezte ki. Mi tette lehetővé, hogy ez a kisebbségi egyház ismét erős szervezetté váljon? Egyrészt II. János Pál pápának a katolikus egyház egységét megszilárdító tevékenysége, másrészt a „létező szocializmus” lebontását ekkoriban felgyorsító lengyel ellenzék, elsősorban a Szolidaritás. A pápa — a lengyel-ukrán viszony javítása érdekében is — megkülönböztetett figyelemben részesítette a Szovjetunióban csak illegálisan létező ukrán katolikuságot, valamint a Rómában élő Szipij, majd az utódjaként elismert M. Lubacsivszkij kardinálist. Megbízásából az ugyancsak ukrán M. Maruszin érke a 80-as évek második felében lengyelországi görög katolikus közösségeket látogatott meg és papokat szentelt fel. Ugyanezt cselekedte hazájában járva II. János Pál is. 1988-ban Czestochowában ukránok és lengyelek együtt ünnepelhették a keleti szláv kereszténység felvételének 1000. évfordulóját. 1980 után a lengyel ellenzék ugyancsak sokat tett az ukránok mint a legnépesebb kisebbség problémáinak megoldásáért. Szót emelt a görög templomok lebontása ellen, harcolt visszaadásukért, két szertartású istentiszteleteket, találkozókat szervezett a lengyel-ukrán megbékélés érdekében. Ezt földalatti folyóiratok (Obóz 3 (1981), Spotkania 33-34 (1987), Znak 1988 (4.) bizonyítják.

A görög, vagy ahogy gyakran nevezik, bizánci-ukrán egyház újászületésének folyamata az 1987-es pápalátogatás nyomán az egyházi milleniummal és az 1989-es politikai rendszerváltozással fejeződött be. Ekkor lett a visszaállított,

az összes lengyelországi görög katolikusról gondoskodó przemysli egyházmegye püspöke Jan (Iwan) Martyniak. Most már csak a püspöki kúria megnyitására kell várni. Przemysl római katolikusainak egy csoportja megakadályozta, hogy ukrán testvéreik visszakapják másfél évszázadon át használt székesegyházukat. A pápa 1991-ben másik templomot ajándékozhatott nekik. Közvetlen irányítójuknak tavaly óta a gyakorlatban is Lubacsiwszkij lembergi (Iwówi) metropolitát tekintik.

Négy évtizeddel a tömeges széttelepítés után megjelent az első ukrán nyelvű *Hreko-katolickij cerkownij kalendar* (1987), a görög rítusúak egyházi évkönyve és azóta még 3 kötet. Dokumentálják kultúrájuk komoly értékeit, mindenekelőtt pedig e szertartás jó működését. Mindkét bizánci-ukrán helynökség két esperesi körzetre osztott: a keleti przemyslire, a déli wroclawira, valamint a nyugati kozsalinira és az északi olsztynira. Így könnyebbé vált az egymástól sok esetben távoli, több települést összefogó egyházközségek irányítása, a hitoktatás és a hívekkel való foglalkozás szervezése.

Míg tudomásunk szerint 1986-ban 78 görög egyházközség létezett, és a nyugdíjasokkal együtt 52 pap törődött a hívekkel, a megfelelő két szám 1988-ban 61-re, illetve 82-re nőtt. 1991-ben 90 egyházközségük volt. A fővárosban talán félezer, a 600 ezres Wroclawban kétszer ennyi ukrán katolikus él, bár az aktív hívő jóval kevesebb. Számos északi faluban ennél lényegesen többen vannak. Mind erre felé, mind az iparosított Szilézia óriási város-konglomerátumaiban szinte kivétel nélkül ukránnak vallják magukat. A szétszórtan élő bizánci szertartásúakról e sűrűn lakott vidéken is nehéz nyilvántartást vezetni, mert a lengyelek tömegében még mindig félnek. Érdekes, amit Dr. K. Staniecki, a két rítus szerint szolgáló gliwicei görög parochus írt: „Czerski paptársammal jártam Hajdúdorogon és Nyíregyházán, és voltak nálunk papok Önöktől. A magyarországi görög katolikusok túlnyomórészt beleolvadtak a magyar társadalomba, a miénk viszont — mindenekelőtt ukrán nemzeti kisebbség. Amikor Hajdúdorogon miséztünk, öregasszonyok rohantak plébánosukhoz rémülten, mert azt hitték, pravoszlávok szállták meg a székesegyházat.”

Lengyelországban ma már 30-nál több templomot kizárólag a bizánci-ukrán hívek használnak, de csak a dél-keleten található tucatnyi épült — jórészt a 18-19. században — a görög katolikusoknak. A lemkók szeretnének még néhányat visszakapni. Az ukránságukat öntudatosan vállaló fiatal papoknak már csak ezért kell küzdeniük, de a saját templom hiánya sem akadályozza, hogy a városokban minden nap tartsanak istentiszteletet. Sok helyen ezt a hívők száma nem indokolja. A szerzetesek többsége is végez lelkipásztori munkát. Varsóban 1991-ben 15 bazilita élt, és voltak noviciusok, köztük külföldiek is. Sztudita szerzetesek ketten vannak. A mintegy 20 bazilisszát kormányzó nővér a délkeleti Gorlice új kolostorában munkálkodik. A rendnek a fővárosban és Przemyslben szintén van háza, és az utóbbi városban, valamint még néhány településen jozefita apácák is dolgoznak, összesen több mint 30-an. Varsóban, Przemyslben, Chelmben és másutt háromszor ennyien lehetnek a Legszentebb Szűz Mária rend szolgálónővérei.

Egészeben véve — mint új püspökük mondta — a legalább 200 ezer hívő hitélete, vallásgyakorlata és más, az egyház által szervezett (karitatív és kulturális) tevékenysége tekintetében már nem marad el a latin szertartású lengyel többségé mögött. J. Martyniak, az ukrán katolikusok harcos kitartását és egyházuk bizonyos önállóságát hangsúlyozva, kívánatosnak látná a közép- és kelet-európai régió bizánci rítusú katolikusságának, elsősorban a szlávoknak va-

lamiféle laza szövetségét, együttműködését. Ez Lengyelországban nemcsak összetartó, hanem egyben megtartó erő lenne. Annál inkább, mivel a hívek ellen-
gyelesen sokan római katolikussá lettek, lesznek, amire a vegyes házasságok
ösztönöznek. Másrészt az is igaz, hogy a nagyvárosokban a kis számú keleti szer-
tartású katolikus értelmiségiek örökítik tovább vallási és nemzetiségi tudatukat.

A mindennapi életet kiválóan ismerő (pályája elején állatorvosként dolgozó)
bazilita tartományfőnök, B. Medwit úgy véli, ha néhány évtized múlva nagy
számban lengyellé válnának is a kétnyelvű bizánci-ukrán rítusú hívek, keleti
katolikus hitüket, vallásukat biztosan megőrzik. J. Gbur olsztyni esperes felelős
szerkesztőként 1991-ben megindította a „Lengyelországi Görög Katolikus Egy-
ház” havi társadalmi-vallási folyóiratát. A Blahoviszt (Harangszó) a nemzetiségi,
sőt nemzeti jelleget igyekszik erősíteni azzal, hogy az ukránság egészéről, tehát
a pravoszlávokról is szóló anyagokat közöl. Eddig két új egyházközség létesí-
téséről számolhatott be.

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Zsoltár

*Nem szólnék Hozzád Uram
mintha magamhoz,
ha keserűségből nőnének szavaim.
Nem szólnék szólítatlanul,
de ma könnyekkel telítetted szemem,
örömöm belőled fakadt.
Ha tévedésed vagyok Uram,
tökéletlen kísérlet,
akkor áldom hibádat.
Mert jó ám ez a kicsinyke lét,
földre gyöngülten érintésedre várni,
megélni ajándékaid.
Ugye elfelejtetd vétkeimet,
hogy nem tudtam merre járok,
hová forduljon tekintetem.
Te nem kéred számon,
ha leborulok teremtményed előtt,
mert Ó Hozzád emel.
Rejtve így élek Benned,
s ha Ó szeretve rámzúdul,
szabadságomhoz Te adsz erőt.*

SINKA ISTVÁN

Hiánya csillagnak, csendje mezőnek

*Ne lépj soha Kérelőre,
fönn a kis kerek mezőre.
Oda madarak se szállnak:
nincsen ott csak esti bánat.*

*Ha a hegytetőn valahol
földönfutó füst gyalogol,
az se fut el Kérelőig,
csak a félégen vergődik.*

*Megtelítve régi búval,
telve szívem háborúval,
én jártam csak oda magam,
én a hóri boldogtalan.*

*A kis kerek mező mellett
simogattam ott a csendet.
Vagy ő símogatott engem:
gyógyítgattuk egymást ketten?*

*Volt nékem ott sok csillagom:
száz nagy mennyei ablakom.
De egy se nyílt ki előttem,
nem is volt tán: képzelődtem.*

*Óh, bizony, hogy a képzelet
csapongó, nem emlékezet.
Nem volt fölöttem ott mennybolt,
s mennybolt nélkül csillag sem volt.*

*... Most tudom csak, miért kellett
simogatnom ott a csendet.
Azért, mert csak ő barátom
azóta e nagyvilágon.*

Érhajlaton

*ülök itt a vadzab között,
bámulom a pillangókat
s a felhőket, ezeket a
suhanó tündérhajókat.*

*Messzebb mennek, mint az élet
az emberi álmok fölött?
S e nyárvégi égi hajók
mögött ott már az őszi köd?*

*ülök itt a vadzab között,
ezen a kis érhajlaton,
s szívem dobogását, mintha
valaki sírna, hallgatom.*

1948

Jár a malom

*Ragyog a hold, csillag rohan az égen,
villog, merül a vizimalom lapátja:
jár a malom. Mécs a molnár kezében:
álmát viszi fürdetni ki
éjszaka bársonyában, hajnalnak selyemében.*

*Jár a malom. A víz — csobogó;
gyöngye serren, átömlik a lapáton.
Az suttog úgy? vagy valami botyogó
viola? élő rozmaring? — Nem!
A vadrózsza nő, rózsafa a gáton.*

Csendes eső

*Csobog a könnye a nyárnak,
Csendes eső, barna idő.
Suttog a bodza levele;
elvirágzott; új ága nő.*

*Virágteremtő erejét
a régi gally az ifjú újnak
most adja át... Száz új kis gally,
az új világnak megújulnak.*

*Száz új kis gally. Jövőre már
minden ott ég egy nagy virág.
Győz a halálon az új gally,
s alul korhad a régi ág.*

*Már átadja nagy szerelmét
ez a holt ág a többinek.
S hogy a többi viruljon, a
föld a többiért eszi meg.*

*Csendes eső, barna idő,
hízik a föld, nincs semmi jaj.
Boldogan suttog a bodza,
s alul korhad a régi gally.*

(Közzéteszi: Medvigy Endre)

Németh László és a vallás

Németh László mélyen átélt magyar református kultúrát hozott magával a családból, és ennek a kultúrának része volt a vallásos hagyományok ismerete, a templombajlás és a bibliaolvasás is, a szokáson alapuló istenhít mindazonáltal bizonyos közömbösséggel társult, s nem alapozta meg sem személyes meggyőződés, sem Isten „jelenlétének” állandó tudata s a vele kialakított élő kapcsolat. Ebben a tekintetben Németh a liberális korszak gyermeke volt, akinek világképét egyrészt a természettudományos pozitivizmus, másrészt — ennek bizonyos mértékű meghaladásaként — az „életfilozófiák”: elsősorban Dilthey és a huszadik századi „válságbölcsöletek”; elsősorban Spengler tanításai alakították ki. A személyes istenélmény ennek a világképnek a szerkezetében nem játszott igazán szerepet.

Mindezt hitelesen jelzi Németh László *Ember és szerep* (1934) című önéletrajzi munkája, amely igen pontosan idézi fel a liberális korszak szellemiségét, amely a vallásnak csupán formális szerepet ad az élet rendező elvei között: „Apám, mint a kor felvilágosodottjai általában (s talán egy kissé azon túl is), ellensége volt minden tételes vallásnak. Szilason ki-kiénekelte magát a templomban, melynek kórusán valamikor az orgonát fujtatta, de első, Isten személyét illető tudakozódásaimra már olyan válaszokat adott, melyek az »Isten« szót meghagyták ugyan, de a »személyt« meglehetősen széjjelmosták. A protestáns hitoktatás nem állított számba vehető akadályt diadalmas, gyermeki racionalizmusom elé. Szegény hétygyermekes hitoktatóm, aki olyan komolyan vette lelkem üdvösségét, hogy órákat átpolemizált velem, csak érvelő kedvettem szabadította el. A középiskolás évek végére eső »irodalmi felvilágosodásom« végleg belezökent az ész-vallás kétszerkettőjébe, s ha a szocializmust Ady, majd Szabó Dezső gazdagabb világából kikelve, némi ellenállással fogadtam is el, ez az ellenállás nem volt sem elég merész, sem elég tudatos. Az ember bírása: az élet, eleme: a társadalom, mennyországa: utódai boldogulása. Tiszteld az életet és szolgálj a fejlődést, ezt az etikát fogadtam el — elméletben.”

A diák Németh László többé-kevésbé túljutott ezen a vallási közömbösségen és szkepszisen, s noha a világmindenségben továbbra sem fedezte fel a teremtő Isten keznyomát, saját lelkében megtalálta azt az erkölcsi törvényt, amelynek a kanti bölcsélet hagyománya szerint csak a transzcendenciában lehet a magyarázata. Önéletrajzi motívumokból szőtt *Alsóvárosi búcsú* (1938) című regényének hőse, Péter a következőkben vet számot Isten létével, illetve ennek lehetséges bizonyítékaival: „az unalmas kisvajti órákon ő is elvitatkozott Dunás Tóttal az Isten létéről. De ott nem a körül forogtak, hogy van-e hát Isten, hanem hogy létének a bizonyítékai közül melyek a meggyőzőbbek. Dunás Tót ragaszkodott úgy a külsőkhöz, mint a belsőkhöz: fölöttem a csillagos ég, bennem az erkölcsi törvény. Péter csak a belsőt tartotta meg. A csillagos ég ragyog és nem bizonyít semmit. Ő nem tudja elképzelni sem azt, hogy a világ magától jár, sem azt, hogy valaki hajtja. A fizikusok eltanítják Kepler törvényeit, de nekik is szükségük van valamire, ami az ellipszisen ide-oda tolja a csillagokat: erő, gravitáció, tehetet-

lenség. Csakhogy mik ezek: egy perpetuum mobile motorja, vagy Isten gyeplüi, melyeket egy Józsué kedvéért meg is lehet rántani? Egyik sem képzelhető el. A világ sem azt nem bizonyíthatja be, hogy van Isten, sem azt, hogy nincs. Az ember lelke az más; az a hang, amiről a próféták szólnak, az csakugyan van, ő is ismerte. Az emberbe bele van akasztva egy sarkantyú s szorítja: ezt szabad, ezt nem. Két akarat van az emberben; egyik a magunké, a másik az Istené, amely azt úzi, fogja, ellenőrzi.”

Németh László az anyagi világ vizsgálatában kizárólag a természettudomány illetékességét ismerte el, s úgy látta, hogy ez a tudomány nem mutat túl a világmindenségen. Isten létere egyedül az emberi lélek benső dolgai, ahogy *Galilei* (1953) című drámájában mondotta: „az erkölcs és a szeretet” által következtetett. És ahogy igazából bizonytalanságban maradt Isten léte felől, úgy kéte-lyekkel telve figyelte a tételes vallásokat, az egyházak tanításait és tevékenységét is. Tulajdonképpen elutasította azt a „társadalmi” vallásosságot, amelyet fiatal emberként: a liberális kor gyermekeként, később pedig egy félig-meddig rendi jellegű s a vallást mintegy „hivatalból” gyakorló társadalom (a két világháború közötti korszak) bírálójaként látott maga körül. Pap Károlyról, a Jézus mellé álló zsidó írástudóról 1929-ben rajzolt nagyszerű portréjában ilyen módon állítja egymással szembe a „társadalmi” és a „társadalmon túli” vallásosságot, a lát-ható egyházat és az Evangéliumot: „Az ember vallásossága kétféleképp jelent-kezhetik: mint a táblák szolgasága, vagy mint az ember szabad küzdelme Iste-nért. Van egy társadalmi vallásosság s egy társadalmon túli. Van imádság a templomban, s van imádság az életünk mélyén. Ez a polgári és ez a szabad vallásosság ott fejelel a zsidóság ezredéveiben. Egyiknek szimbóluma az örök papság, a másiké az örök Jézus. Tudjuk, hogy ez az ellentét nem Palesztínához kötött. Visszatér, mint az emberiség örök ellentmondása; a mi keresztény vilá-gunkban egyház és evangélium a neve. Az egyház a társadalom védekezése a vallásos érzés robbantó, anarchista eleme ellen. Az evangélium a láva tiltakozása a kihűlt bazalt ellen. A társadalom a maga organizmusában akarja törni, keze-síteni a vallásos érzést, de az örök evangélium újra és újra fölemeli fejét: egy felelősség van, amellyel Istennek tartozom.”

Az „örök Evangélium” és az Istennek tartozó felelősségérzés mögött Németh László az emberi lélek szerkezetének egyik tartópillérét, ahogy ő nevezi: a „val-lásos ösztönt” tapintja ki. Voltaképpen ennek az ösztönnek a fogalmára építi fel 1962-ben keltezett nagy tanulmányát: *A vallásos nevelésről* címűt. „Én — jelenti ki itt — nem azt mondtam, hogy ott van bennünk a vadember, hanem hogy vannak vallásos ösztöneink, s ezek az ösztönök gondozva, foglalkoztatva épp-úgy megnövesztik, szárnyat adnak az embernek, mint mondjuk a jólápolat, fog-lalkoztatott szerelmi ösztön, míg magukra hagyva, álutakra szorítva, tönkrete-szik az életet. A vallások szerepe az volt, hogy ápolták, az élet forrásává tették ezeket az ösztönöket.” E „vallásos ösztönök” legfontosabbika Németh szerint az „üdvösség ösztöne”: „Az élet egy ügy, egy zászló, amit török-szakad föl kell valami belső, lelki oromra ütnünk, s ennek a zászlónak a meredését, kókadását, süllyedését és emelkedését az ember közérzete éppúgy érzékeli, mint térbeli helyzetét a labirintusa. A »hang« volt a első, sokszor visszatérő vallásos fogalom, melyet az üdvösségösztön leírásánál fölhasználtam; ez annak az érzékszervnek a helyeslő vagy rosszálló jele, amely üdvösségünk kapaszkodóján irányít.” Ez a hang, amelyet ő Platon „foné tisz daimoniosz”-ával azonosít, a mi keresztény fogalmaink szerint: a lelkiismerettel azonos.

Az „üdvösség ösztöne” vezérli Németh szerint az egyház és az emberiség szentjeinek életét és cselekedeteit. A szent, Németh világában nem feltétlenül a hit vagy a vallásosság emberét jelenti, valamiképpen mégis az „Isten emberét”. Még azok a világi szentek is, akikről például 1956-ban megjelent *Égető Eszter* című regényében beszél: „Nem tudom — mondja egy alkalommal Méhes, a tanár, akinek alakját az író saját magáról mintázta —, hogy tetszik lenni a vallással. De végeredményben mindenki egyformán áll. Sem hinni nem tud, sem hit nélkül élni. Csak a döntés, az önbecsapás módja változik a dilemmában. De én úgy érzem (...) ennek a dilemmának véget lehet vetni. A nyugati gondolkozás is megérett rá. Csak elég mélyre kell az emberbe fúrni. A közös vallásos ösztönig. Tételek persze nem segítenek. Egy példa kell. Hisz voltaképp a kereszténység is példák története. A szentekre gondolok. A mai szent az, aki azt mondja: nézzétek, nem kellett túlvilág, halhatatlan lélek, s mégis úgy tudtam élni, azzal a fenséggel, mintha mindezek volnának.” Németh evilági „szentjei”: az *Emberi színjáték*, az *Égető Eszter*, az *Irgalom* vagy éppen *A nagy család hősei* (s többnyire: hősnői) valóban „hősi fokon” tanúsítják az igazságot és gyakorolják — ezt szeretném hangsúlyozni — a keresztény erényeket.

Valójában az „üdvösségnek” és a „szentnek” ezek a fogalmai voltak azok, amelyek meghatározták Németh László és a vallás kapcsolatát: Isten létezését csak a lélek rejtekében fogadta el, a „látható egyház” helyett az Evangéliumba helyezte bizalmát, a keresztény erkölcsiség eszményeit azonban maradéktalanul a sajátjainak ismerte el. Talán Istennel is ennek az evangéliumi erkölcsiségnek és humánumnak az átélése által találkozott.

KALÁSZ MÁRTON

Szitakötő

*ismerős lelkeink
nyár van, hozzánk útban, mi nem az ország
érintkező árnyékában ülünk
szemünk előtt vakító, kérges falvak*

*forduló utak, vékony ózonpajzs alatt
ibolyaszínűvé érett gabonaföld
szitakötő a patak hűlő kis hab-fodrozásán
szélek hamvadva, pörkük visszfénye szitál*

*ismét nyárvoége lett, lelkeink útban
tőlünk, ahova elevenjeink
ismerik, tudtuk, únták itt köztünk ülve, nem is az árnyat*

R. TAKÁCS OLGA

„Róma ellenállhatatlan...”

Vonások két századvégi pap-tudós portréjához

Az 1880-as évek végén két erdélyi református nőt fogadott XIII. Leó pápa. Egyikük, Wohl Janka megörökíttette a magánkihallgatást. Ebből az érdekes leírásból valók a következő sorok: „A szentatya a magyar klérus más előkelő tagjairól is meleg elismeréssel emlékezett meg (...), de különösen kiemelte Fraknói apát-kanonokot, kinek lankadatlan kutatásait a Vatikán könyvtáraiban folyton élénk érdeklődéssel kísérte. Egyáltalán csodálkozással láttuk, mily ékesszólóvá lett, midőn meglepő tájékozottsággal, úgy hazai történelmünket, mint jelenlegi politikai és egyházi viszonyainkat illetőleg kiemelte ama nagy horderejű szolgáltatásokat, melyeket papságunk a tudományoknak és tanügynek tett oly időkben, amidőn nálunk a kultúrtörekvések még minden irányban igen szomorú képet nyújtottak. (...)”

Fraknói Vilmos (1843-1924) nemcsak magas egyházi tisztséget betöltő pap volt, hanem jelentős történetíró, egyháztörténetíró, tudományszervező is, egyike a máig használt fontos forráskiadványok létrehozóinak s az olasz-magyar tudományos kapcsolatok kiépítőinek. Tudóstársával, Ipolyi Arnolddal (1823-1886) — aki ugyancsak magas rangú főpap is volt — folytatott, eddig kiadatlan levelezése, ebben az évben kerül nyomdába. E két tudósról az elmúlt évtizedekben csak a legszűkebb szakma tudott, munkáik nem könnyen voltak hozzáférhetőek, tudományos értékelésük, munkáik részleges újrakiadása csak a nyolcvanas években kezdődött el. Ipolyi Arnoldról 1980-ban már megjelent egy vékony kis könyvecske (Hoppál Mihály munkája), Fraknói Vilmosról még jelentős tanulmány sem született. Pedig történészek, irodalomtörténészek használják gyűjtőmunkájuk eredményeit, csodálják a Tudományos Akadémia általuk kialakított terméinek szépségét, a nemzetre hagyományozott műkincseiket különböző múzeumokban. Az ország tudományos felemeléséért végzett sokoldalú tudományszervező munkásságuk alig ismert, tudományos megítélésük a teljes negligálástól a nagyrebecsülésig terjed.

Levelezésük sajtó alá rendezése, a munkáikat, utóéletüket kutató nyomozás során egyre fokozódott irántuk tiszteletem, sőt bámulatom. A századvég szellemi életéről, az értelmiségi létformáról, életmódról eddig kevésbé ismert mozzanatok teljeseznek ki a két érdekes egyéniség, igen sokban hasonló módon gondolkodó, nyitott szellemű férfiú levelezéséből, amely huszonhat évet (1860-1886) fog át, s egy ritka szép, nemes barátság dokumentuma is. Leveleiket soha nem szánták kiadásra, mégis olyan gazdag anyagot szolgáltatnak a kor szelleméről, társadalmáról, tudományos közéletéről, mindennapi életéről, egyházi eseményeiről, saját életkörülményeiről, mintha csak a késő utókor történészei-

---

A Római Magyar Akadémián, 1991 októberében rendezett olasz-magyar kapcsolattörténeti konferencián elhangzott előadás rövidített szövege.

nek, művelődéstörténeteinek, tudománytörténeteinek, szociológusoknak, az utókor kutatóinak dolgát akarták volna megkönnyíteni. Elég sok közöttük a keltezetlen levél, elég sok a mára már nehezen felfedhető utalás, de ezekért a hiányosságokért bőven kárpótol a közel hétszáz levél tartalma.

Jellemző módon indult kapcsolatuk: közös antikváriusnál szerezték be könyveiket, s Ipolyi így figyelt fel a nála húsz évvel fiatalabb fiatalemberre, felajánlotta segítségét egy akkor pályadíjat nyert művének átdolgozásához. Fraknói azonnal levéllel fordult az iránta érdeklődő, általa nagyrabecsült, a *Magyar Mythologia* című mű révén már ismert Ipolyihoz. A levélváltásból személyes ismeretség, fiúi tisztelet és Ipolyi haláláig tartó szoros munkakapcsolat lett, úgyhogy Fraknói egyik levelében joggal nevezi magát Ipolyi „pesti ügyviselőjének, teljhatalmú miniszterének”, aki a vidéken élő főpap számára mindent elintézt, amit csak kíván. Belföldről és külföldről egyaránt beszerzi számára a kért könyveket, iratokat, lakást bérel számára, megszervezi a kortárs történészek és Ipolyi találkozóit, ha kell, meghívókat fogalmaz, közös munkáik állásáról rendszeresen tudósítja a rajongásig szeretett és tisztelt Ipolyit. Fraknói Ipolyiban eszményképét látta megvalósulni vallásossága, papi buzgalma, főpapi bőkezűsége, irodalmi munkássága és a hazáért végzett közéleti tevékenysége okán.

Mindkettőjük rendkívül széles érdeklődési köre, tudásvágya, hazaszeretete, egyházi funkciója és az akadémiában betöltött szerepe, az igen gyakori utazások, a tudomány előrehaladásáért vállalt feladataik bőségesen szolgáltattak témát levelezésükhöz. A legnagyobb helyet a munka, a hivatás, a felelősség kérdései foglalják el. Tájékoztatják egymást készülő cikkeikről, beszédeikről, könyveikről. Beszámolnak ünnepnapjaikról, egészségügyi és lakásviszonyaikról, hírlapi és irodalmi olvasmányaikról, képzőművészeti élményeikről, az utazások során szerzett tapasztalatokról, a kortársakhoz fűződő viszonyukról, nyomdai problémákról. Szó esik köztük a közösen szervezett és lebonyolított történész-közgyűlésekről, pályázatokról, de időjárási furcsaságokról, újonnan megismert ételekről, édességekről, intrikákról és a társadalmi élet híreiről is.

Fraknóit és Ipolyit számtalan közös vonás jellemzi. Mindketten felnőtt korban vettek fel magyar hangzású nevet, egyikük német, másikuk zsidó családból származott. Ahhoz a század közepén-végén kialakult réteghez csatlakoztak, amelyik magyarságát tettekben, érzelmekben, anyagi áldozatokban példamutatóan vállalta. A hazai tudomány felemelése volt legfőbb céljuk, mindketten a történettudomány iránt kötelezték el magukat, itt tűntek ki kimagasló teljesítményeikkel, de mindkettőjük vonzódott más területekhez is. Ipolyi például a már említett *Magyar Mythologia* című munkájával megalkotta a magyar néprajztudomány egyik alapvető forráskiadványát (új kiadására három éve került sor), idősebb korában pedig a Képzőművészeti Társulat elnökeként sokat tett a képzőművészetért és a hazai műemlékvédelemért. Fraknói Vilmos a muzeológia, könyvtártudomány területén is kiemelkedő eredményeket ért el. Az ország nemzeti könyvtárában több évig dolgozott, s ott az akkor legkorszerűbb — olasz könyvtárakból eltanult — szakkatalógus kialakítása fűződik nevéhez, s az immár több mint száz évfolyamot megért Magyar Könyvszemlét is ő alapította — hogy csak néhány példát említsék a történettudományi munkákon kívüli érdemeire.

Rendkívül sokra becsülték az adatok, források felkutatását, megőrzését, a jelentős történelmi dokumentumok hozzáférhetővé tételét. Az akadémiai bizottságokban legfőbb céljuk a különböző kiadványsorozatok létrehozása volt, leg-

több tervüket meg is tudták valósítani (például Századok című folyóirat, Történelmi Tár, Monumenta Vaticana stb.). Nem sajnálták idejüket a gyakori üléseken való aktív részvételre, hajlandók voltak vállalni a legfáradságosabb, nem látványos munkákat is.

Mindketten önzetlen, mecénási hajlamokkal bíró férfiak voltak, soha nem egyéni felemelkedésük, rangjuk érdekelte őket, hanem a tudomány szolgálata, a minél maradandóbb értékek létrehozása, az ezt támogató minden lehetséges erő összefogása. Igen sok barátja volt mindkettőjüknek (baráti körük nagy része azonos, a legnevesebb kortárs történészekből, archeológusokból, főpapokból, közéleti férfiuikból tevődött össze). A leggyakrabban emlegetett barátok: Rómer Flóris, Tárkányi Béla, Szilágyi Sándor, Nagy Iván, Pulszky Ferenc, Marczali Henrik, Csengery Antal, Haynald bíboros; elsősorban a közös munka fűzte őket össze és az a nagyfokú hivatástudat, amely előtt meg kell hajolnia az utókornak. Abban is megegyeztek, hogy egyházi és különböző funkcióikból származó jövedelmeiket szinte kizárólag a közösség, a nemzet, az akadémia, az utókor javára használták fel. Ipolyi értékes műemlékvédő tevékenysége mellett egyetlen példának említem meg az esztergomi Keresztény Múzeumot, amelynek alapját Simon Jánosé mellett az ő gyűjteményei képezik. Gazdag könyvtáraikat állami könyvtárakra hagyományozták, igen sok pénzt adományoztak az általuk létesített sorozatok nyomdai költségeire, saját maguk finanszírozták utazásaikat.

Jellegetes típusai voltak a kor katolikus papsága legnyitottabb, legérdeklődőbb, legtoleránsabb rétegének. Nemcsak történetírói munkásságuk, a velük dolgozó munkatársak emlékei, a róluk szóló tanulmányok bizonyítják ezt, hanem az is, hogy levelezésükben egyetlen másokat becsmérő, lenéző, más vallásúakról, más nézeteket vallókról elítélő vélemény sem olvasható.

Mindketten módfelett szerettek utazni, minden hasznos és érdekes tapasztalatot összegyűjtöttek, s mindketten arra törekedtek, hogy a külföldön látott példákat megvalósítsák, a külföldi kapcsolatokat megeremtsék vagy elmélyítsék. Leveleikben folyamatosan megtalálhatók az efféle mondatok: „Voltam Ravenában. Ritkán részesültem oly élvezetben, mint az volt, amelyet a város fenséges műemlékei nyújtottak.” „Nagyságos úr is tudja, hogy Róma ellenállhatatlan.”

Rendkívül fontosnak tartották a tanügyet, az oktatást, a kiművelt emberfők képzésének előmozdítását, az akkori időkben úttörőnek számító nőnevelést, ipariskolát s a korszerű papnevelést is beleszámítva. Különösen sokat fáradoztak azért, hogy az ország különböző iskoláiban lehetőleg azonos, pályázat útján készült, jó, korszerű tankönyvekből tanítsanak. A reformkor nagy gondolkodóinak, köztük Eötvös Józsefnek számos gondolatát váltották tette, s ebben megértő baráti társra találtak az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterben, Trefort Ágostonban.

Mindkettőjük munkabírása tiszteletre méltó. A kutatáshoz ma rendelkezésre álló technikai felszereltség nélkül óriási gyűjteményeket állítottak össze, olyanokat, amelyekre ma intézetek munkatársai csak együtt vállalkoznak. A forráskiadványokon kívül természetesen számos önálló munka is kikerült szellemi műhelyükből.

Szívügyüknek tekintették a legnagyobb reneszánsz uralkodó, Mátyás király életművének tudományos feldolgozását. Személy szerint mindketten sokat tettek a Corvinák összegyűjtéséért, Magyarországra visszakerüléséért (ez a fáradozásuk is külön tanulmányt érdemelne). Közösen írták a honfoglalás időpontjának meghatározásával foglalkozó tanulmányaikat, mindketten hosszú időt töltöttek az Akadémia Történelmi Bizottságának elnöki székében.

Valamennyi közös munkájuk közül azonban külön kiemelésre érdemes az általuk létrehozott forráskiadvány-sorozat, a *Vatikáni Magyar Oklevéltár*, a *Monumenta Vaticana*. Mindketten úgy vélték, hogy „Magyarország történelmének egyik fő kútforrása a vatikáni levéltár”. Az ő idejükben ez a kincsesbánya szinte még teljesen feltáratlan volt. Bár már több fontos sorozat — Magyar történeti emlékek okmánytára, Országgyűlési emlékek, Hazai okmánytár stb. — állt a történészek rendelkezésére, egyikük sem meríthetett a magyar kutatók elől addig elzárt Vatikáni Levéltárból, valamint a 13. század óta működő Dataria (Vatikáni Titkos Levéltár) gazdag anyagából. Ipolyi Arnold és Fraknoi Vilmos közös elhatározása volt, hogy a Vatikán levéltárának Magyarországra vonatkozó anyagát a kutatás számára hozzáférhetővé kell tenni.

Fraknoi így ír 1879. április 6-án: „Sokat foglalkozom a Monumenta történelemtervével is. Milánóban kezembe akadt Vanucci *Storia della Italia Antica illustrata dei monumenti* 4 kötetes munkája, mely a kőkortól kezdve a római birodalom enyészetéig oly modorban tárgyalja a történetet, mint mi szándékozunk.” 1879-ben már készen állt a terv: Jacobini bíboroson keresztül előterjesztik XIII. Leóhoz a kérés a levéltár megnyitására. Jacobini az előterjesztést továbbította, s gondos előkészítő munka után a pápa 1882-ben „elrendelte a vatikáni kézirati kincsek a történettudományok közhasználatára számára megnyitását...”

Fraknoi és Ipolyi azonnal Végrehajtó Bizottságot hívott össze a munka megszervezésére, az első értekezlet 29 meghívottal 1882. június 4-én zajlott le, a bizottság elnöke Ipolyi Arnold lett, a szerkesztés „nagy és terhes munkáját” Fraknoi vállalta, a legszűkebb intézőbizottság tagjai voltak még Dankó József, Knauz Nándor, Tárkányi Béla és Römer Flóris. A levelekből végigkövethető, hogyan alakult ki a két sorozat terve, hogyan haladtak a munkálatok, kik vettek részt benne, milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük.

Ipolyi Arnold vezette be latin és magyar nyelven az egész sorozatot. E bevezetésből idézek: „az új állami és társadalmi eszmék s alakulások naponkint magasabbra emelkedő igények követeléseivel állnak elő. (...) Ilyenkor kétszeres szüksége van az oly tanulmánynak, mely megoldásra vezethet, mint az igazság világa, az idők tanúja s az élet mestere, hogy világával, tanításával és tapasztalatával kimutassa az emberiség téves vagy célhoz vezető ösvényeit”. Ebben a hitben készültek ezek a kötetek: összesen 9 hatalmas — átlagosan 500 oldalnyi terjedelmű gyűjtemény. A forráskiadás mai napig is követett elvei szerint kimásolt, rendezett anyagot mindig kitűnő index zárja. Az egyes kötetekhez készült bevezető, tájékoztató tanulmány némelyike szinte könyv terjedelmű. Kitűnően igazítanak el a hatalmas adathalmazban, s nemcsak a magyar történelem, hanem a világtörténelem korabeli főbb eseményeit is követik. Az elkészült kötetek felbecsülhetetlen értékei a magyar történettudománynak. Kiváló a nyomdai és kötési technika is. A vállalkozáshoz szükséges pénzt a magyar papság adományai fedezték.

A legelső kötet (1884) a magyar királyokhoz küldött pápai követek, legátusok és nunciusok diplomáciai utasításait, jelentéseit, tudósításait, leveleit tartalmazta az 1524 és 1526 közötti évekből. Csupa új, ismeretlen anyagot, melyeknek kommentálását, értékelését, értelmezését Fraknoi Vilmos végezte el.

Valamennyi kötet igen nagy kitartást, szorgalmat, időt kívánt, de az olasz munkatársakkal való kapcsolat egyre javult. „Most már passzióval dolgozom a Vaticana Monumentán...” — írja egyszer Fraknoi, majd később: „Alig hiszem, hogy Európában volna levéltár, hol oly nagy liberalitással bocsátnak mindent diszpozícióra.”

A kötetek közül terjedelmi okokból csak hármat emelek ki. Az egyik az 1680-as évekről szóló, Buonvisi pápai nuncius által írt jelentéseket tartalmazó kötet, amelynek csaknem kétszáz oldalnyi bevezető tanulmányát szintén Fraknói írta. Izgalmas, lenyűgöző olvasmány, s a történelem iránt kicsit is érdeklődő olvasó könyvtörténeti ritkaságként is forgathatja az érmékkel, domborművekkel, címerekkel gazdagon illusztrált, mesterien kötött könyvet. (1886-ban jelent meg, Budavár fölszabadulásának 200. évfordulójára).

A másik érdekes munka az 1446-1523 közötti évekből, a Szent Lélek Társulat anyakönyveiből válogató kötet (1899). Kitűnik belőle a Rómába elzarándokló magyarok nagy száma, családjuk teljes felsorolása, s számos egyéb adat is jól bizonyítja, hogy hogyan terjedhetett el a korabeli Magyarországon a reneszánsz kultúra. A bevezetőt Fraknói Vilmos írta hozzá, az alapos tanulmány Bunyitay Vince, Ipolyi Arnold könyvtárosának munkája.

A harmadik kötet címe: *Mátyás király levelezése a pápákkal*. 1890-ben jelent meg, Fraknói gyűjtötte és rendezte sajtó alá a leveleket, 107 származik Mátyás királytól vagy az ő utasítására, 101 pedig pápai levél. Bármennyit bővült, korszerűsödött a Mátyás-kutatás, ezt a kötetet máig sem nélkülözheti egyetlen kutató sem. Kitűnő előmunkálatul szolgált ez a mű Fraknói egyik legjelentősebb és igen nagy kedvvel végzett munkájához, *Mátyás király élete* című monográfiájához, amelynek kimerítő elemzése, valós értékeinek bemutatása még várat magára.

Fraknói nevéhez fűződik a római magyar intézet megalapítása is: „lelkemben föl kellett ébredni annak az óhajtnak, hogy egy ilyen intézet előnyeiben részesüljön hazánk is, mely inkább, mint sok más ország, van arra utalva, hogy régi történetének homályos lapjaira a pápai levéltárakból világosságot árásson, egyúttal arra is, hogy a kultúra és ízlés forrásaiból, melyek az örök városban fakadnak, merítsen. Ez óhajtnak megvalósulását előmozdítandó, elhatároztam, hogy egy római magyar történeti intézet céljaira házat építek és ajánlok fel. A ház immár készen áll (jelenleg a Vatikáni Magyar Nagykövetség épülete) és befogadhatja a történelem és régiségtudomány magyar munkásait, kiket saját tudományos feladataik vezetnek Rómába s akik tudományos megbízásokkal küldetnek oda. Nagy súlyt helyezek arra, hogy ez az intézet a Magyar Tudományos Akadémiának is szolgálatába álljon. (...) Azon leszek, hogy az Akadémia küldötteit nemcsak tudományos munkásságukban erőmhez képest támogassam, hanem kényelmökről és részben ellátásukról is gondoskodjam.” — írja Fraknói Vilmos.

A házban 1895-től kezdve folyamatosan dolgoztak magyar kutatók, s mikor Fraknói elköltözött Rómából, az egész házat a magyar államnak ajándékozta. Ez a gesztus alapozta meg az azóta is fennálló olasz-magyar tudományos kapcsolatok egy igen jelentős részét.

Fraknói halála után három évvel, 1927-ben az Akadémián Berzeviczy Albert emlékezett meg róla. Értékelésével egyetértve idézem beszéde utolsó sorait: „Nagy, rendkívül nagy és becses az a szellemi kincs, amelyet Fraknói hosszú életének ernyedetlen munkássága reánk hagyott. Mi e nagy ajándékot semmi egyébbel nem hálálhatjuk meg, mint a kegyeletes megemlékezéssel. És vajon lerójuk-e méltóan ezt a tartozásunkat?” A kérdésre jó érzéssel, elégtétellel válaszolom itt, kedvelt városában, értő szakmai közönség előtt: hosszú évtizedek mulasztása után megkezdődött végre e tartozás lerovása.

PINTÉR TIBOR

Napóra

A kolostor egy magas hegyen épült a város felett.

Leonar fráter valamikor e városban ügyes, gondos órás mester hírében állt. A város lakói bár tisztelettel viseltettek a kolostor szerzeteseivel szemben, mégis nehezen fogadták el Leonar mester eltűnését. Nem értették döntését, hiszen oly nagy becsben tartották, s neve szájról szájra szállt, remek munkáit pedig büszkén mutogatták a városba vetődő idegeneknek.

Leonar fráter a szerzetesek mindennapi megszokott életét élte. A hajnali zsolozsma és a közös reggeli után mindenki végezte a maga munkáját. Ő megmerítette öntözőkannáját a friss vizű kútban, s nap nap után öntözte a kolostor pompás kertjét.

A belső udvar gondosan ápolt virágágyásai között egy ősrégi napóra állt. A kolostor első priorja állíttatta; a számokat s a rovásokat messziről hozatott márványlapokkal rakatta ki, s középen egy ugyancsak távoli földről származó elefántcsontból finoman csiszolt mutató állt, mely a hosszú évek alatt is megőrizte hófehér színét.

A fráter, amikor csak tehetette, elidőzött az udvarban, s aprólékosan tisztogatta az óra számlapját őszelel a szélhordta száraz avartól, télen a vastag hótakarótól.

A város lakóiban néhai órás mesterüknek már csak az emléke élt. Hajdani díszesen faragott, pontosan működő órái a szobák díszhelyén álltak, s mutatóik mozgása a mester távollétét növelték.

Egy tavaszi nap reggelén idegen zörgetett a kolostor kapuján, s a kapus testvérnél a fráter után érdeklődött.

— Mit kíván tőlem? — kérdezte Leonar az ismeretlent.

— Mester, az óráért jöttem.

A fráter csendben tovább öntözte a virágokat, az idegenről tudomást sem véve. Az türelmesen várakozott a kerengő egyik boltíve alatt.

— És miért éppen hozzám? — szólalt meg hosszas hallgatás után a fráter. — Évekkel ezelőtt készítettem el az utolsót. Sajnálom, biztosan hosszú utat tett meg barátom, de hiába jött.

Az idegen kilépett a homályból.

— Én is órás vagyok, mester. A legszebb hangú, díszesen faragott órákat én készítettem a szülőföldemen. Óráim pontosak voltak, templomok tornyán, kandallók melege mellett mutatták az idő múlását. Valamit mégis rosszul csináltam. Egy idő után valamennyi javításra szorult. Fogaskerekeket cseréltem, új feszes anyagokból rugókat hajlítottam, majd úgy véltem, a súlyokkal lehet valami hiba. És mégsem... Nem, az embereknek nem tűnt fel. Hívtak; cseréltem, javítottam, s az órák ismét működtek. Elbűvölten nézték, ahogyan a tornyok magasában a gerendákon egyensúlyozok, vagy műszereimmel apró fogaskerekeken, rugókon dolgozom. De ez számomra volt a legtitokzatosabb.

— Végül is mit akar tudni? — szakította meg Leonar, s figyelmesen nézte a könyörgő tekintetet.

A kolostor kápolnájának harangjai ebben a pillanatban megkondultak. Mélyen, hosszan zúgott a súlyos érc hangja. Delet harangoztak.

Leonar letette az öntözőkannát, és a virágágyások közötti keskeny ösvényen a napóra felé indult. Megállt a mozaikkal kirakott szélénél. Áhítattal érintette meg az elefántcsont mutatót.

Az idegen már mögötte állt. A fráter határozott mozdulattal tépte ki a rudat. A mutató árván, tehetetlenül hevert a számlapon. Az idegen megkönnyebbülten sóhajtott. Leonar csendben nézte a töredezett szélű csonkot, majd belépett a körbe. „Dél van” — jegyezte meg, de az idegennek már a hült helyét sem találta.

A szerzetesek harmadnapon illendően temették el testvérüket, s egy hétig szigorú böjtöt tartottak, s imádkoztak lelkiüdvéért. Bár, az arravetődő turisták és néhányan a szerzetesek közül bosszankodtak a kitört mutatóért, mert soha többet nem jutottak hozzá ilyen finomságú anyaghoz, de a prior közbenjárására a letört darabot a mai napig szent ereklyeként tisztelik.

PARCZ FERENC

Szertartás éjszaka

*és ég a tűz és tűz az ég
és a szem révületben
és láng a szív és láng a szem
és láng az erekben*

*és lassú minden mozdulat
és csak lobogás van
és lángol a szent tűzvirág
és mindenben láng van*

*és Te vagy a tűz és Te vagy
és igaz és nem álom
és ima jön ének és varázs
és tánc a parázson*

*és dobog és röpiül és leszáll
és kell a föld fa és a fészek
és a test most megérkezik
és megérkezik a lélek*

*és hajnal lesz és lesz piros
minden ami vörös volt
és minden minden szerbe tér
minden mi valamikor egy volt*

*és semmi nincs és semmi sincs
csak benn és túl és itt benn
a lomb aranyzöld lángban ég
— fölfog és befogad Isten —*

RÓNAY LÁSZLÓ

A reformeszmék győzelme az irodalomban

A politikai küzdőtéren egyre elevebben és egyre szélesebb körben hatottak az új eszmék. Az irodalom a maga sajátos eszközrendszerével segítette ezek érvényre jutását. Közben meg is termékenyült általuk. Új költőeszmény ideálképe merült fel, amelyet a kortársak legműveltebbike, a teoretikusnak is kiváló Erdélyi János már a szabadságharc előtt körvonalazott, amikor annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a magyar líra kiszabadult az elvontság és a klasszikus minták követése által magára erőltetett „merevség” és „ünnepélyes nyugalom” béklyóiból, s személyesebb, az ő szavával: „mindennapibb” lett. Erdélyi azt is pompásan látta meg, hogy az új líra szakított a szó kultuszával, tehát félig-meddig a romantikával is, amikor a tárgyra összpontosította figyelmét. Ennek az új ideálnak győzelemre vivőjét méltán látta később, a szabadságharc után írt nagyszabású tanulmányában Petőfi Sándorban. Petőfi és nyomán Arany meghaladták a népiesség romantikus programját, amelyet legnagyobb kortársaik is inkább kötelező penzumként gyakoroltak, s ebben az új hangnemben Petőfi a hazafias líra olyan változatát teremtette meg, amely napjainkban is méltán népszerű az egész világon.

Petőfi Sándor

Egészen ritka költői tehetség volt. Az első olyan verse, amely Petőfi néven jelent meg 1842 telén (*Hazámban*), máris kiforrott remekmű. Amikor 1844-ben, alig 21 évesen két hónapot szüleinél tölthetett Dunavecscén, ezeknek az idilli napoknak olyan emlékeket állított, mint az *Egy estém otthon*, az *István öcsémhez*, és a *Szüelőim*, amelyek azóta is joggal szerepelnek a magyar líra legjobb műveit bemutató gyűjteményekben. Hallatlan előnye volt kortársaival szemben, hogy ő nem érdeklődött a népköltészet iránt, hanem ismerte a népdalokat, a nép költői természetét és ihletének menetét, témáit, érzéseit. Úgy szólaltatta meg a nép hangját, mint sajátját. Népdalai és népies helyzetdalai ezért lehettek a magyar népdalkincs szerves részei. Jellemző népszerűségükre, hogy *Alku* című dalát ismeretlen szerző további verzzsakkokkal toldotta meg, így éneklük ma is. Nem tett ugyan jót neki — elsősorban személyiségének —, hogy kortársai tanácsára öltözködésében, viselkedésében is a dilettáns népköltőket kezdte mímelni. Kucsuját, fokosát „peleskei nótáriusnak” csúfolták. Petőfi azonban csattanós választ adott a gúnyolódóknak, akik persze alig várták, hogy kitessékkeljék a fentebb

irodalomból: 1844-ben egész sereg mesteri tájleíró versett írt, melyekben a népiesség új kifejezési formáját találta meg s vitte tökélyre. Ezekben a műveiben fedezte fel kortársai számára is az Alföld lírai szépségét. A természettel, a tájjal való azonosulásnak az a készsége szólal meg bennük, amely csak annak az embernek lehet sajátja, akinek e táj otthona és hazája. A *Tisza*, a téli és nyári puszta látványa nem verset szülő alkalom volt számára, hanem az azonosulás megfogalmazásának természetes lehetősége, az otthonosságérzés kifejezésének egy-egy pontja. Olyan népréteg került így a magasabb költészetbe s általa az olvasók érdeklődésének középpontjába, melyet addig csak a líra mesterséges magaslatáról, kicsit csodálkozva illet szemlélni és megjeleníteni, mint különös természeti tüneményt. A végtelenség látszó táj, a tündéri délibáb, az éggel érintkező föld a korlátlan szabadság igézetét keltették a költőben.

Ha Csokonaival kapcsolatban elmondhattuk, hogy ösztönös költői tehetség volt, Petőfire méginkább érvényes e jellemzés. Egészen kivételes természetességgel verselt, mintha beszélt volna. A magyaros formát vitte teljes győzelemre, hiszen ebben a formában írt versei az élőbeszéd természetességével nyűgözték le olvasóit. Jambikus lejtésű költeményei is azt bizonyítják ámuló kortársainak, hogy a nyugat-európainak nevezett verslábak is belesimulnak a magyar nyelv hangsúlytörvényeibe, feltéve ha valaki olyan természetességgel kezeli őket, mint Petőfi tette. Erdélyi János nagyon bölcsen látta: Petőfi volt az, aki elunva a szabályosság és az iskoláság nyűgeit, „új elemet és ritmust” teremtet meg a magyar költészetben. Ez az új ritmus ott lüktet a *János vitéz*ben, az első sortól az utolsóig, s ez teszi oly hitelessé *A helység kalapácsa* paródiáját, amely azért igen fontos, mert a játékos külső voltaképp a hagyományok egyik rétegétől való elszakadás, pontosabban a velük való szakítás gesztusát rejti. Teljesen érthető, hogy a költészetet a fentebb érzelmek kifejezési alkalmának tekintő kritikusok döbbenet olvasták és hevesen támadták Petőfi komikus eposzát, amelynek megírására Vahot Imre sarkallta a költőt, de maga is elborzadt profanizáló célzatától. Petőfi ugyanis az akkor oly fontosnak, küldetésesnek vélt eposzírói törekvések fölött mondott bírálatot azzal, hogy eposzt egy korcsmai verekedés meglehetősen hétköznapi eseményéről írt, s eposzi jelzői igencsak tenyeres-talpas hősök állandó tulajdonságait fejezik ki, s nem restellte a hexamert sem gúny tárgyává tenni!

A *János vitéz*ben aztán megmutatta, milyen is az igazi népi eposz, amely nem emberfeletti hősök magasztos érzéseit fejezi ki, s nem alkalmazkodik az évezredek költői közhelyekhez, hanem a mese szolgál anyagául, s az a szemléletmód mondanivalója lényege, mely a népmesékben fejeződött ki minden időben. Ezért fogadjuk el, hogy Kukorica Jancsi végül is János vitéz lesz, Tündérország királya, s Iluska oldalán örök boldogságra talál. Ebben a műben nincsenek erőltetett stílusfordulatok, hosszadalmasra csigázott harcleírások, hiszen a főhős önmagával, feldúlt lelkével vívja igazi harcát, s eközben egy-egy hőstette csak alkalmat szolgáltat arra, hogy még hűségesebben kötődjék elveszített szerelméhez. Sorában ki-ki a saját vágyait láthatta beteljesülni, s bár ez a folyamat már a mesevilág motívumai által hitelesül, minden további nélkül elfogadjuk, hogy a mesék egyszer beteljesedhetnek, s akad olyan ember, akinek boldogság jut osztályrészéül. Mindezt annyi könnyedséggel, oly megejtő szépséggel mondja el, amely e költeményt valóban páratlan jelenséggé tette irodalmunkban.

Azt hihetnénk, hogy egy ilyen talitalálat után a nagyszerű kiteljesedés lírai folyamata következik. Ne feledjük azonban: Petőfi még csak 21 éves volt, ízlése

sem végképp kialakult. A romantika érzelmi hullámváza őt sem hagyta érintetlenül, s mint igazi költőtehetség, még rá is játszott keserű érzelmeire. Két, súlyos csalódást kifejező szerelmi ciklusa, a *Cipruslombok Etelka sírjáról* (1845) és a *Szerelmem gyöngyei* inkább tárgyitalan érzelmeket fejeznek ki, érződik rajtuk a beleélés szándéka, anélkül, hogy a költő személyiségének igazi tartalmi lelkesítenék át a gyász képeit és érzésvilágát. Csak előadásmódjuk lejtését hatja át természetesség, képviláguk inkább mesterkéltné. A gyász elmúltát, az érzés túlcsigázott hevét búcsúztató sorokban villan fel csupán Petőfi képalkotásának utolérhetetlen természetessége.

Szerencsére Petőfi csak ideig-óráig engedte át magát mesterkéltné érzelmeinek. A *Felhők* rezignációját is hamar meghaladta, s a *Hóhér köteléneke* prózai kezdeményeit sem folytatta. 23 évesen túllépett válságán és kibontakozott előbb a nemzeti költő, majd a forradalom tüzes szavú lírikusa.

A fejlődés első állomását még kicsit megbocsátó, ironikus versek jelzik, melyeknek legsikerültebb példája *A magyar nemes* és a halogatás jelképévé vált *Pató Pál úr*. Szatmári útján megtapasztalhatta azt a mentalitást, mely azóta is kísért: a lustaságot, közömbösséget, a majdcsak megleszünk valahogy kényelmességét, amely jogos indulatra lobbantotta.

Ezek mellett a meglehetősen lesújtó zsánerképek mellett a fiatalember megismerkedett kora bölcséleti eszméivel is. Ezek természetesen megfelelő közvetítéssel jutottak el hozzá, így gyújtották fel képzeletét. Nem volt filozófus költő, de nagyon lényegesnek érezte, hogy a költő megszólaltassa azokat az eszméket, amelyek megvalósulása révén a társadalom jobb irányba fordulhat. Az utópisták hatására ismerhetünk azokban az eszméiben, amelyek a jogegyenlőséget sürgetik. Petőfi volt jóformán az egyetlen lírikusa korának, aki számára a nép nem elvont fogalmat jelentett, hiszen utazásai során megismerkedett az ország állapotaival, és pontosan átlátta, milyen feszítő az ellentét a kizsákmányolt, tudati elmaradottságban élő jobbágytömegek és az egyre szűkülő, mind zártabb életmódot folytató, de anyagi biztonságban élő nemesi réteg között. Amikor az ő szájából hangzott el, „jogot a népnek!”, vagy az ő látomásai között jelent meg a jogegyenlőség és a javak igazságos elosztásának képe, a mögött kellő elményi fedezet, valós ismeretanyag, realitásérzék rejtett. Nem volt szüksége a bölcsélet támogatására, hogy az igazságosság a szabadság és az egyenlőség gondolatát állítsa lírája középpontjába.

Ugyanakkor teljesen újjávarázsolta a magyar szerelmi lírát is. Balassi és Csonkai szerelmi költészete szintén megragad az érzelmek magas hőfokával, Petőfi azonban őket is meghaladja, amikor elményét magától értetődő természetességgel fejezi ki, a szerelmet ugyanis egyenlő emberek boldog és megvalósulásra méltó kapcsolatának tudta. Ciklusaiiban még érezni lehetett egyfajta érzelmességet, túlcsigázottságot, modorosságot. *A négyökrös szekér* majd a Júlia-versek viszont az érzés új minőségét fogalmazzák meg, s a költő szinte ösztönösen hibázott rá arra a hangra, amelyben az évődő szeretet, a tiszta, nemes érzelmek, az áhítat és a féltés harmonikus teljességükben jelenhettek meg. Egyik-másik ilyen versében a rezignáció is átszövi gondolatait. Mintha finom idegekkel megérezné a jövőt: a szerelme hevítő képeit olykor a halál és az elmúlás zord pátosza ellenpontozza. Mindazonáltal akár a már említett *A négyökrös szekér*, akár a *Beszél a fákkal a bús őszi szél*, de kivált a *Szeptember végén* a világirodalom legszebb szerelmi versei közé tartoznak, mert bennük nemcsak a személyes érzés végleteinek teljessége fogalmazódott meg, hanem egy sorsvállaló magatartás tapasztal-

talatai is. Ezért egészen természetes, hogy szabadság és szerelem Petőfinél egy és ugyanaz: mindkettő a földi ember legnagyobb és meg nem tagadható célja, s boldogságát csak akkor mondhatja teljesnek, ha mindkettőt birtokolja.

Fontos érzelmi többletet hozott Petőfi lírájába Arany Jánossal való megismerkedése és barátsága. Az egyívású tehetségek kapcsolatán túl itt kétféle emberi magatartás ösztönös kibékülésének is tanúi lehetünk: a depresszióra hajló, örök-ké bizonytalan, visszahúzódó Arany és a lobogó Petőfi kiegyesítették egymást. A fiatalabbik végre megismerhette az igazi, önzetlen barátság érzését, melyet egyébkor csak ideig-óráig élhetett át, hiszen sok barátját elriasztotta türelmetlen, változókonny természetével, mások pedig irigykedve hidegültek el tőle tüneményesen fölvélő pályájának láttán, s igyekeztek csökkenteni is annak jelentőségét. Arany komoly bölcsességével, nyugalmával annak az embertípusnak megtestesítője volt, amelyet Petőfi ifjúságától jól ismert, s ráadásul kész volt követni költőtársát azon a lírai úton, amelyen olyan természetes lendülettel haladt egyre fölfelé.

Talán csak a forradalmár Petőfit nem értette eléggé. A lázító, a nemzetét felrázó és a király ellen fordító költőt, aki a március 15-i események legendás vezéralakja lett, a Hymnus, a Szózat ikerdarabjának alkotója a mozgósító *Nemzeti dallal*. Ő volt az első olyan költőnk, aki valóban nemzete nevében szólalt meg, mert a népet a nemzet-fogalom hordozójának tekintette, s csak ő lehetett képes arra, hogy a kicsit habozó értelmiségi ifjakat valóban talpra ugrassza, megrémítve vagy feldühítve a taktikázásban jobban bízó a harctól elborzadó politikusokat. Hogy — egyik versének címét kölcsönözve — „ismét magyar lett a magyar” s Európa tisztelete vagy éppen gyűlölete övezte, abban Petőfinek oroszlánrészre volt. A forradalom és a szabadságharc idején nőtt e magatartás jelképévé kérlelhetetlenül lázító és mozgósító soraival, s e csodált nép heroikus erőfeszítéseinek hű krónikása a harctéri versekben. Néhány évtizeddel korábban a romantikusok felkerekedtek és hosszú utazások után igyekeztek rátalálni arra a területre, ahol tehetnek valamit az emberiségért. Petőfinek megadatott, hogy karddal kezében saját szülőföldjén élje át és fogalmazza meg a nagyszerű érzést: mit jelent az emberiség élén állni s ha reménytelenül is, ha mindinkább kudarcra ítéltlen és magára hagyottan is, de küzdeni az emberiség legnemesebb eszményeinek becsületéért. Az *Apostolban* talán nem fejeződik ki ekkora hévvel e nagyszerű tudat. Annál inkább azokban a lírai remeklésekben, amelyekben a költő megfogalmazhatja népének Európa számára például szolgáló hősiességét:

*Előre hát, oh nemzetem, ne állj meg,
Hogy állnál meg pályád közepén?
Félutadon vagy, fölértél a hegyre,
S könnyű már annak, ki a völgybe mén.
Elő, elő a zászlóval kezében,
Egész Európa te utánad jó,
Te vagy, hazám, most a világ vezére...
Mi nagy szerep, milyen lelkesítő!
(Jött a halál)*

A Vízakna és Déva közötti háromnapos harcot, a Bem iránt érzett fiúi szeretetet pontosan, a krónikás hűségével elmondó költeményei, a költészet és sze-

relem elhivatottságát összekapcsoló végső művei, a búcsú fájalmát megfogalmazó elégikus lírai sóhajai azt mutatják, fölösleges azon meditálni, mi lett volna, ha tovább élhet. Ez a pálya így volt teljes, így lett példaadó. Sajnos az utókor nem a benne megmutatkozó teljességet értékelte, hanem jó magyar szokás szerint ellentétet konstruált Arany és Petőfi költői magatartása között. Szinte kötelező érvényű volt a választás: Petőfi vagy Arany. Mindenkor a maga ízlése és elhivatottsága szerint választott. Nagyon kevesen látták át, hogy e két költőóriás egymásnak szövetségese és kiegészítője volt s maradt. Általuk és műveikben újulhatott meg a magyar líra, ők vívták meg a költészet győzelmes forradalmát. A szabadságharc elbukott. A magyar költészetnek az idegen mintáktól való végleges elszakadásért, hangja megváltozásáért, természetessé tételéért vívott küzdelme azonban Petőfi és Arany vezérletével győzedelmeskedett.

Ha Petőfi világirodalmi rokonait keressük, mindenek előtt Puskin sorsa és költészete kínál analógiát. Kora és utóköra őt is mintájának érezte, nagy német és francia lírikusok tisztelegtek emléke előtt, s legjobb verseit — szerencsére sokáig lehetne vitázni, melyek is azok — a világ minden jelentős nyelvére lefordították. Az önkényuralom nyomása idején mindenki a borongós Aranyban látta a nemzeti érzés kifejeződését. Ám mihelyt a magyar líra megújult a jelen század küszöbén, ismét Petőfi lett vezércsillaga, Ady például tisztelete jeléül kötetbe rendezte forradalmi verseit, Babits Mihály pedig *Petőfi koszorúi* című versében illetéktelen kisajátítói ellen emelte fel szavát. Mai líránkban Juhász Ferenc költészetére és költői magatartására hatott erősen.

Arany János

Arany nem volt zseniális, korán érő és korán ellobbanó költő, mint Petőfi. Öreg szülők kései gyermeke: telve bizonytalanságérzéssel, folytonos félelemmel. Tulajdonképpen csak a szabadságharc előtti néhány esztendőben sikerült levetkőznie félszégességét, ekkor mintha őt is magával ragadta volna az az eufóriás várakozás, amely az egész országot — legalábbis annak jobbik részét — jellemezte. Az *elvesztett alkotmány* még csak amolyan hangpróba, de nagyon fontos mozzanata költészetének, hiszen ezzel írta ki magából szorongását, ennek írása közben érintette meg az alkotás gyönyörűsége, a sebesen gyártott hexameterek ritmusának lendítő ereje. S hasonló lendülettel írta — néhány harmadrangú romantikus elbeszéléssel körítve — a *Toldit* és *Toldi estjét*. Amikor e két zseniális eposzát elkészítette, megteremtve bennük a magyar népi mitológia reális elemekből szőtt változatát, amelyből hiányzott mindenfajta nagyszerűség, ám annál közelebb állt az egyszerű emberek gondolkodásához és érzésvilágához, nos, e boldog hónapokban nem is sejtette, milyen mázsás súlyt vett magára. A nemzet ugyanis később az eposz trilógiává történő kiteljesedését várta, sürgette tőle, ő pedig kétségbeesve próbálta áthidalni az általa szentnek érzett epikai hitel követelményét, amely abban a mondatban öltött testet, hogy Toldinak nem is lón asszonnyal tartós barátsága. De hogyan lehet megírni egy eposzi hős férfikorát szerelmi betétek nélkül? Minden valószínűség szerint többet vergődött ezen, mint amennyi idő alatt befejezte Toldi ifjúságának és öregkorának történetét.

A *Toldi* Petőfi *János vitéze* mellett — amely hatott is rá, noha Aranynak sikerült mindvégig a hihetőség szintjén tartani a cselekményt, s csak óvatosan adagolta abban a meseszerűséget — a legismertebb és legnépszerűbb magyar

eposz. Már fiatal korukban megismerik szövegét a gyerekek az iskolában, s a művel kapcsolatban megoldott feladataik szellemisége későbbi gondolkodásukat is áthatja, így aztán azt mondhatjuk: Arany János egyik legfontosabb tudatformálója a nemzetnek, megerősítve abban azt a tudatot, hogy a tiszta erkölcs előbb-utóbb elnyeri jutalmát, a gonoszság pedig büntetését. Am esztétikai szempontból is döntő ízlésformáló szerepe: nemzedékről nemzedékre tanulják meg sorait, s velük egy páratlanul mozgékony nyelvszemlélet elemeit. A mű képei, költői eszközei szolgálnak illusztrációs anyagul a líra formanyelvének elsajátításához. A IV. ének páratlanul szép allegóriája, az eposz nagyszerű hasonlatai beleépültek a nemzeti széptanba és tudatba. Igen fontos a műben jelentkező erkölcsi tudatformálás mikéntje. A szeretet, a hűség, az elesettek iránt tanúsított szolidaritás olyan tulajdonságai az egyszerű emberek életformáját tudatosan választó, de abból tehetsége és ereje révén kiemelkedő Miklósnak, amelyek ugyancsak példaszerűek és példái is lettek a következő generációknak.

A *Toldi estéjéből* már hiányoznak azok a lelki frissességet tanúsító költői vonások, amelyek a *Toldit* oly elevenné tették. A korábbi mű derűje itt elégikussá válik, az öreg, kicsúfolt, önmagában is kétkedő vitéz alakjában önéletrajzi elemekre ismerhetünk. Művészibb és tömörebb az eposz fölépítése, kivált gyönyörűek természeti képei és leírásai. Arany alkata szerint is akkor van igazán ott-hon, amikor az őszi vagy a téli tájat festi, a természet kihúnyó színeit, halálra készülődését. A mű befejezése, a haragja miatt elhunyt Miklós elvesztése fölötti fájdalmat kifejező sorok majd a magányos temetés, a sír és a lábánál álló Bence, amint alakját behavazza a tél: Arany kivételes leíró művészetének is páratlan remekei.

Ennek a két eposzának egységességét, erejét nem sikerült megismételnie. Nem véletlen, hogy nagyobb tervei gyakran torzóban maradtak. A *Buda halála* szebbnél szebb részletei nem alkotnak egységet, hiányzik mögülük az a szilárd költői terv és lendület, amely a *Toldit* hatotta át. A *Toldi szerelme* még inkább megsínyli az egység hiányát, meséje erőltetett, s ezt nem feledtetik a mesteri képek sem.

Arany lírájában kezdetben érezhető feszültséget okozott, hogy a nagy romantikus hagyományt igyekezett ötvözni Petőfi egyszerűségével és célra törésével. Kivált a szabadságharc bukása után, a nagykőrösi években maga is ráébredt szerepe feszültségére, apróbb lírai darabjaiból is kiolvashatjuk belső válságát, küzdelmét egy az alkatának inkább megfelelő lírai formanyelv megteremtéséért.

E válságos helyzet első megoldását a nagykőrösi balladák adták számára. Mindvégig lírai műfajnak tekintette a balladát, arra törekedett, hogy a benne kifejeződő tragikus elem mennél inkább hatása alá vonja az olvasó érzelmeit. A műfajjal már a szabadságharc előtt is kísérletezett, ekkori balladáit azért fontosak, mert hozzásegítették az érzelmek pontos, zárt megfogalmazásához, a szélsőségek és a terjengősség elkerüléséhez. Némelyikben a későbbi balladák mesterien ábrázolt tudathasadásos lelkiállapotú hőseinek előképeire ismerhetünk.

Még legtragikusabb balladáiban is uralkodó az a csevegő, elbeszélő hang, amelyet az olykor velük párhuzamosan művelt kispika alkotásaiban alkalmazott, érezhető kedvvel, belső azonosulással. 1854-ben egymás mellett született például *A fülemile* és *A bajusz* című humoros kiséposz, valamint balladairói művészetének egyik kiemelkedő remeke, az *Ágnes asszony*. A komoly, néha talán inkább komor alaptermészetű Arany szívesen készített mosolyra olvasóját, valószínűleg maga is orvosszerűl írta ezeket a vidám történeteket, hogy aztán a meghasonlott bűnös lélek mélységeibe szálljon.

Történelmi tárgyú balladáinak aktualizáló szándéka és érzelmeket mozdító megformálása szerencsésen találkozik a műfaj olyan kiemelkedő darabjaiban, mint *A walesi bárdok*, amely a költő szép hazafiúi önvallomása is; a *Török Bálint*-ban viszont nagyszerű alkalmat talált arra, hogy a magyar líra archaikus elemeit élessze újra. Formai vonatkozásban bravúrosak olyan darabjai, mint a *Pázmán lovag* és a *Both bajnok*. Kitűnő ismerője volt a régi magyar költészetnek, nem véletlen, hogy alapvetően fontos költészettörténeti tanulmányok egész sorát írta, ezért tudta a népiesség programját átértelmezni: az ő költészetében a népi nemcsak egy érzésvilág és szemlélet kifejezését jelenti, hanem annál többet: a nemzeti múlt korszerűsítését is. Ebben a törekvésben tudatosság vezette és nem nosztalgia. Ez az érzés majd költészetének utolsó nagy korszakában erősödik meg, amikor Pestre költözve újra meg újra hangot adott idegenségének. Őt is megérintette a század második felének divatos betegsége, a pesszimizmus. Divatos életérzés volt akkoriban a magány és a végzetre való kiszemeltség baljós tudata. A századvég költőinek kedvelt jelképe volt Ahasvérus, a bolygó zsidó alakja és sorsa. Arany is megírta *Az örök zsidó* című verset, amelyben a tömegben magára hagyott ember szomorú sóhaja a legjellemzőbb. Ám a korérzésre az is jellemző volt, hogy a pesszimizmus nem bizonyult végletesnek, Ádám akarata újra meg újra meghaladta Lucifer kételyeit *Az ember tragédiájában*, s Arany is nyomatékosan hangsúlyozta nem egyszer, hogy az ember öntudatra ébredve értelmesen kormányozhatja létét s legyőzheti az élet szorongató nehézségeit.

Sokszor emlegették méltatói utolsó nagy lírai korszakának az *Ószikék* elemzése kapcsán egyik korai epikus alkotásának, a *Bolond Istóknak* évődő, humoros hangját. Valóban: a bölcs, rezignált kedély remekei ezek a versek, de ott izzik bennük a *Bolond Istók* egy másik igen fontos eleme is: a „két tünemény”, az élet és a halál küzdelme. Halálközelséget sugallnak ezek a versek, nem reménytelenségükkel, hanem fájdalmas belenyugvásukkal, amely az öregség tudatából épp úgy fakad, mint abból a fölöslegesség-érzésből, amely az öreg Aranyt erősen jellemezte, s amelyen hangos rajongóinak lármája sem segíthetett. A kései években úgy érezte, megkésétt utóvédje egy már korszerűtlen költői magatartásnak és kifejezésmódnak, holott ekkor lírájában is maradandót, európai méretűt alkotott. Kétségtelen, hogy a kiegyezés utáni életforma, a gyors ütemű kapitalizálódás, a tehetségtelenek egyre nagyobb térhódítása kiábrándulást szült, de nemcsak Arany költészetében, hiszen *Az ember tragédiája* londoni színének vásári jelenete már előlegezte, hogy a megújuló életforma és életideál elveti a hagyományos erkölcsöket, s helyettük a mohóságot, a szerzés vágyát, a másik ember eltiprását kanonizálja.

Változott a világ filozófiai szemlélete is. Az ifjú nemzedék tagjai nemcsak Arany egyik vezérlő gondolatát támadták a lírai hitelességgel kapcsolatban, hanem azt is kifejtették, hogy minden csak anyag, a szellem sem egyéb, mint — itt Arany *Honnan és hová* című költeményének korjellemző ironikus sorait idézzük: „Agyvelő, vér és ideg / Összhatása, mely azonnal / Végetér, ha szétbomol / Agyvelő, vér és ideg”. Ebben a szemléletmódban vélték megtalálni azt a kapcsolódási pontot, mely az új európai gondolkodáshoz kötheti őket, s ezzel szemben fejtette ki rendkívüli határozottsággal az öreg költő azokat az ideálokat, melyek szinte kezdeteitől jellemezték a magyarság szemléletét.

Az *Ószikék*ben mindvégig uralkodik a szemlélődő jelleg. Az öregedő költő teljes mértékben átérezte, hogy amiért küzdött, az új generációk szemlélete szerint idejétmúlt, hiába szállt síkra elveinek védelmében Gyulai Pál, ő is inkább

nevetség tárgya volt. Elmúlt korábbi szenvedélyessége, helyét az egyszerű életigazságok kendőzetlen kimondásának vágya foglalta el. Nem véletlen, hogy ekkori balladái mélyen tragikusak, bár ezekben is felvillannak azok a témák, melyek az új irodalmat vonzották. A nagyváros bűnös forgatagának, ideálok nélküli életformájának kevés leleplezőbb rajzát ismerjük irodalmunkban, mint Arany *Hídavatás* című balladáját, melynek szereplői között a perdita, e sok változatban életre keltett jellemző századvégi figura is felbukkan.

Nem véletlen, hogy a város forgatagából épp a Margitszigetre menekült a költő, s az sem, hogy életének utolsó korszakában a természetábrázolásba rejtette erkölcsi állásfoglalását. Egy liget vagy a tölgyek adták számára azt a romlatlan közeget, amelyben még otthon érezhette magát, s felidézhetette azt az otthonosabb, békésebb, természetesebb erkölcsi világrendet, amelyben még érvényes volt a béke és a szeretet, s ember és ember, ember és környezete között létezett „átjárás”, megértés. *A lepke, A tölgyek alatt, a Vásárban* csendes de határozott vétőt mondanak az új világra, s miközben e változó világ költői a ligetet bohócokkal és mímesekkel népesítették be, Arany számára múlt és jelen egybezhövésének idilli lehetőségét adta (*Ének a pesti ligetről*).

Költői világa ekkor is, mint egész életében, eszményi világ volt. Mindig is tudta, hogy a rossz mélyen behatolt az ember természetébe, de amíg fiatal volt, olyan hősokeket teremtett, akik legyőzték a rosszat. Öregedve, megkeseredve emlékeit hívta társul, s beléjük lehelte fájdalmát.

Aranyak megadatott, hogy befussa a pályáját, s bizonyítsa kortársainak, hogy érdemes a lélek törvényei szerint élniük. Bizonytalan, kétkedő volt ő is, de nem annyira, mint Tompa Mihály, kinek tehetsége jóval szerényebb volt Petőfinél és az övéénél.

Gyulai Pál

A nemzeti klasszicizmus makacs utóvédje Gyulai Pál volt, harcos kritikáival újra meg újra bírálat tárgyává tette a mértéktől való eltávolodást. Ha kicsit előbb fejthette volna ki eszméit, ő lehetett volna a Petőfi-Arany névvel jelzett korszak szellemi irányítója. Így némiképp Don Quijote szerepében harcolt, mégis elvitathatatlanok az érdemei az erkölcsi igény ébren tartásában.

Kritikai működésének és irodalmi elveinek sarkpontja Arany János tisztelete, elveinek kanonizálása. Költészetében vannak maradandó, egyéni hangú remeklései is, mint a méltán híres *Hadnagy uram* 1849-ből, az önkényuralom idején olykor hitelesen fejezte ki a nemzeti gyász szomorú hangulatát (*Szüreten*), s szépek magányosságát panaszoló öregkori lírájának meditatív hangjai is. Maradandó értéket regénye, az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* képvisel. Radnóthy Elek, a regény főhőse valaha liberális gondolkodású nemes, Világos után képtelen új életlehetőséget teremteni magának, mert a múltban, ábrándképei és vágyai között él. A régi erkölcsök elszánt bajnokának véli magát, s észre sem veszi, mint válik gögös, erőszakos, üresfejű hatalmaskodóvá, teljesen korszerűtlen jelenséggé. Az udvarház végül törvényszerűen jut az idegenek kezére. A cselekménynek természetesen jelképes értelme is van: azokat a nemeseket jeleníti meg kiváló jellemábrázolással, tragikomikus színezettel, akikről Petőfi is gyakran írt egyik lírai periódusában. Gyulai arra figyelmeztetett, hogy az illúziók által csak elveszhetünk, meg kell találni a józan önszemlélet és önbírálat

gestusait, hogy a megváltozott életkörülmények között a nagyobb udvarház, a haza, ne juthasson idegenek birtokába.

Amit tragikus mélységgel sikerült megragadnia regényében, annak szinte ellenkezőjét hirdette mind megcsontosodottabb bírálatában. Arany példájából azt vonatkoztatta el, hogy az írónak figyelmesen kell szemlélődnie a valóságban, s az itt nyert anyagot kell művészi formába öntenie; vétkezik, aki fantáziájára, képzelmeire hagyatkozik. Jó érzékkel látta meg, hogy új társadalom alakul ki a kiegyezés után, s arra buzdította a kor íróit, hogy illúziók nélkül tárják fel a valóság természetét, s hitelesen ábrázolják a kiábrándító tényeket. Megfeledkezett azonban arról, hogy ez a társadalom már nem igényelte az ilyesfajta tükröt, szívesebben tekintett a Jókai vagy Mikszáth Kálmán által elébe tárta. (Az illúziótlan, túlságosan is csak az élet rossz oldalait hangsúlyozó irodalomfelfogás csődjét egyébként világosan mutatta a jobb sorsra érdemes *Tolnai Lajos* (1837—1902) csődje. Minél hitelesebben és eltökéltebben ábrázolta kora morális és emberi bűneit, annál jobban kiszorult az irodalmi életből, s megkeseredetten kellett végigszenvednie a magányt és a kivetettséget.)

Fontos kategóriája volt Gyulainak az eszményítés. De azok az eszmények, melyeket ő kora irodalmán számon kért, a múlt eszményei voltak, kora nem ismerte el őket a sajátjainak, s Gyulaira kicsit szánakozva tekintettek, mint egy régi erkölcsi magatartás utolsó gazdjára, aki regénye főalakjához hasonlóan képtelen a szellemi megújulásra. Gyulai makacsul megvalósított kritikai elveinek bírálatát is kiolvashatjuk a költő Zemplényi Árpád szavaiból: „A népen kívül egyéb is van Magyarországon... Nemcsak gatyás magyarok vannak s a magyar világnézet tovább terjed a nagydiófánál”. Gyulai Pál olyan korban hirdette az abszolút értékek elsőbbségét, amely fájdalmasan és drámaian élte át annak igazságát, hogy az életben sok minden a kortól és annak viszonyaitól függ. Sokkal racionálisabb és a kor szellemiségének megfelelően fejezte ki a költő magatartás paradigmáját László Fülöpnek ajánlott költeményében Kiss József:

*Hazudj! Hazudj! mert csak hazugságból
Táplálkozik, mi él és alkot itt:
Maradjon meg az igazság mesének,
Hazudva szép csak s túrhető az élet.*

Gyulai valóban magasztosabb igazságokat hirdetett, mint amilyenek kora igazságai voltak. De egyetlen kor sem szereti, ha lángpallossal vezérlik az igaz útra s közben illúzióitól is megfosztják. A „kicsi, mérges öregúr” pedig ezt tette.

Nem volt könnyebb sorsa és szerencsésebb fogadtatása a nemzeti klasszicizmust a liberalizmus elveivel beoltani szándékozó Kemény Zsigmondnak sem.

Kemény Zsigmond

Kemény Zsigmond kora talán legmélyebben szántó gondolatainak megfogalmazója volt, s részben éppen ennek köszönheti, hogy sosem értékelték jelentősége, súlya szerint. Igaz, Eötvös Józsefnek is csak romantikus elemekkel átszótt *A karthausija* ért meg több kiadást, nagy társadalombíró regényeit senki sem olvasta, Gyulai köznevetség tárgya volt, Jósika eltűnt a hazai irodalomból. Helyet-

tük a divatlapok írói uralkodtak pergő cselekményű, izgalmas, a lélekábrázolásban csak jelzésekre szorító alkotásaikkal. Elvszerűnek bizonyult a divatlapoknak az a törekvése, hogy a jelesebb írókat közönnnyel említették vagy üres bókokkal fizették ki. Kemény Zsigmond többször is megfogalmazta regényírói elveit, s eközben nem egyszer bírálta a korizlést károsan befolyásoló, a fantasztikumokat előtérbe helyező, csak az érzelmekre ható írásokat. „Ha éles elmével tanulmányozzuk történelmünket — írta —, ha társadalmi viszonyainknak jellemző vonásait jól felfogjuk, s ha a fantázia ábrándképei helyett az életet adjuk plasztikai kézzel vissza, akkor nekünk gazdag és önálló regényirodalmunk lehet.” Ezeket az elveket azonban jóformán csak ő valósította meg, hiszen Eötvös 1848 után alig írt valamirevaló regényt, Jókai pedig nagyon is becsülte a fantázia ábrándképeit.

A forradalom előtt írt *Gyulai Pál* már sokat sejtet későbbi nagy regényeinek tragikus alaphangjából és szemléletéből is. A végzet kikerülhetetlenségét ábrázolja e már-már zord műben, amelynek megírás módja némiképp kusza. Az a fájdalmas igazság, hogy az erkölcsileg hallatlanul emelkedett, esztétikailag kiművelt, tudatosan író Kemény stílusa mindvégig megőrzött egyfajta vontatottságot és nehézkességet, amely szintén akadálya volt befogadásának. Az 1855 és 57 között született *Özvegy és leányában* mintha első regényének tematikáját igyekezett volna folytatni. Rögeszmés főhőse, Tarnóczyné birtoka gyarapításának megszállottja, s különböző tragikus félreértések után el is éri, hogy a regény tisztultabb hőseinek életét megrontsa a tragikus végzet.

Talán még többet árul el tragikumszemléletéről és történelmi elveiről *A rajongókban*. Már a cím is jelképes: Kemény szerint a rajongás olyan életállapot, amely nem engedi, hogy kapcsolatot találjunk az élet realitásával, így szükségképpen magában hordja a tragikus elemet, a büntetés esélyét. A regény I. Rákóczi György korában játszódik. Hallatlanul érdekes erkölcsi kérdés áll a középpontjában, amelyet az egyik főalak, Pécsi így önt szavakba: „El volt tévesztve egész életünk”. A felismerés egyben jelzi Pécsi tragikus vétségét is, a tette való képzelenséget, a passzivitást. Hiába a jószándék, a lélek tisztasága, ha a nemzet fenyegetettsége idején nem párosul tetterővel és józan belátással, éppoly romboló lehet, mint a Kassai „korlátnokból”, a regény másik fontos alakjából áradó gonoszság. Kemény szerint egyként fontos az erkölcsi emelkedettség és a józanosság, a kettő csak együtt alkalmas arra, hogy nemzetek vagy egyének sorsát kilendítse a tragikus kényszerpályáról. Kemény rendkívül gazdag jellemábrázoló tehetsége talán ebben a regényében bontakozik ki a legteljesebben, a művet jól jellemzett alakok népesítik be, akik azonban valamennyien egy baljós, fenyegetett életforma eljegyzettjei.

Kemény Zsigmond nemzedékének egyik legtávlatosabb gondolkodója és legnagyobb szelleme volt. Eszméit leginkább *Zord idők* című regényéből ismerhetjük meg. A regény cselekménye Izabella királynő korában játszódik, de azok a történelmi alternatívák, amelyek ott és akkor vetődtek föl, kísértetiesen érvényesek voltak az 1861 utáni időszakra is, amikor rövid nemzeti nekibuzdulás után az önkényuralom nyomása ismét erősebbé vált.

Az író alapeszméje józan történelmi tapasztalatokból táplálkozott: a magyarság képtelen önerejéből elérni függetlenségét, hiszen a nagyhatalmak közé van beékelődve. Akár Werbőczy, akár Martinuzzi György próbálkozik is a török vagy német szövetség révén az országrész megmentésével, tragikus vétséget követnek el. A magyar függetlenségnek nincs reális esélye — tanítja az író —, egyetlen kiutunk maradt: az Ausztriával való békés kiegyezés. A politikusnak,

akinek az a kötelessége, hogy megpróbálja irányítani a történelmet, szükségszerűen pragmatikusan kell gondolkodnia. Kemény is csak ilyen szempontok alapján rajzolhatja meg a jövő perspektíváját. Őt sem lelkesíti a kiegyezés, ő is látja annak korlátait. Am a megmaradásért újra meg újra vállalni kellett és a jelenben is vállalni kell a kisebb-nagyobb megalkuvásokat, mert ez a „nemzetiség”, azaz a nemzet érdeke, s ezt az érdeket kell vezérelvűvé tenni, mert ugyanolyan sorsszerű, mint a végzet, mely az egyének sorsát teszi tragikussá.

Kemény álláspontja szerint — ezt képviseli a regényben Frangepán — nincs értelme a kockázatos politikai cselekvéseknek, a diplomáciai ügyeskedéseknek, mert a kis népek játékszerek a nagyhatalmak kezében. Ebben a tudatban kell irányítani a politikát, a folytonosan leleselkedő tragédiára figyelve, elfogadva a pillanatnyi kényszereket azért, hogy a nemzet megmaradhasson. Meg kell alkudnunk — mondja Kemény bölcsen és nyilván rendkívül népszerűtlenül, mert csak új és új megalkuvások révén tehetjük biztonságossá jövőnket.

A regénynek talán Martinuzzi György a legérdekesebb alakja, már csak azért is, mert róla és politikájáról Kemény nagy regényíró kortársa, Jókai is ítéletet mondott egyik regényében a *Fráter György*-ben. Jókai szemében Martinuzzi volt a megmaradás igazi kulcsfigurája, ő volt a romantikus ábrándozó, igazi Jókai hős, aki a végzetrel is szembezállt. Kemény sokkal élesebb és történetibb ítéletet mond ravasz törekvései fölött, megmutatja, hogyan veszíti el szövetségeseit, s mint lesz játszmáinak áldozata az egész ország.

Mindez még természetesen nem avatná maradandó értékű regénnyé a *Zord idők*-et, inkább csak tanmesévé, amelyben az író politikai és erkölcsi receptet ad kora számára és eleve felmenti azokat, akik a kiegyezést szorgalmazták. Am a regénynek szilárd váza és érdekes cselekménye is van azáltal, hogy a középpontjába két érdekes alakot, Barnabást és Elemért állítja. Előbbi is Kemény korának gyermeke, benne az anyagelvűség romboló hatását mutatja, Elemér pedig kifejezetten romantikus lángolású „rajongó” hős, aki szükségszerűen lesz Barnabás áldozata. Az anyagelvűség tönkre teszi az illúziókat — vallja Kemény — és lehetetlenné a civilizálódást, ha azt nem józan, racionális, történeti szemlélet alapján próbáljuk megvalósítani, de a „rajongás” is önmagában hordja végzetét.

Kemény Zsigmond volt annak az emelkedett erkölcsi szellemiségnek utolsó mohikánja, mely a reformkor kezdetétől járta át a magyar gondolkodást, irodalmat, s amely Arany Jánosban tetőzött. Makacsul hangoztatta azt az esztétikai meggyőződését, hogy a prózának, ha már szakít a hagyományokkal, valaminő „rezultátumot” mégis nyújtania kell, „melyet világnézetnek, vagy bölcselmi eszmének, vagy a társadalom feletti kritikának, vagy a létező viszonyok művészi utánképzésének, vagy korrajznak, vagy egy még meg nem oldott erkölcsi és állami problémának, vagy egy szenvedély még jól ki nem lesett mozzanatának, vagy egy révpартnak, melybe a hányatott emberiség siet, egy tengernek, melyen küzdünk, egy csendhelynek, melyet a küzdés eredményeiért odahagynánk... jövőnek, jelennek, múltnak nevezhessünk.” A magyar irodalom új irányjai azonban nem kértek e nemesen emelkedett erkölcsi szemléletből, illetve aki megvalósításukon fáradozott — mint a költő Vajda János vagy a regényíró Jókai Mór —, azt vagy indulata vakította el, vagy fantáziájának szabad csapongása készítette arra, hogy szakítson ezzel az alapjában véve kiábrándítóan józan történet szemlélettel, mely folyvást a nemzet perspektíváját tekintette mércének, nem az egyénét, aki ennek az új korszaknak főszereplője lesz.

A Vigilia beszélgetése

Csiki Lászlóval

— *Te 1984-ben költöztél át Romániából Magyarországra. Milyen fázisokban élted át az eddigi fogadtatásodat itthon?*

— Nekem annyiban könnyű dolgom volt — no, nem emberileg —, hogy én nem vártam semmit, tehát nem is csalódhattam. Csak dolgozni akartam. A fontos az volt, hogy mentsem az ép eszemet. Aztán időnként úgy éreztem, húsz évvel visszafiatalodom, hiszen újrakezdem. Máskor elfogott a mélabú, hogy már negyven éves vagyok, és még semmit sem csináltam. Miközben egyik állítás sem helytálló. Mondhatnám jogosak, de nem igazak. Az pedig, hogy hova sorolnak be, kevésbé érdekel. Úgy érzem, emberileg sikerült beilleszkednem, az összes zavarokkal és tünetekkel. Íróként pedig örülök, hogy nem tartozom sehova, néha még élvezem is. Egy bizottság tagja azt mondta egyszer: „jaj, olyan jólesett, hogy amikor szóba került a neved, nem azt mondták, adjunk díjat egy Erdélyből áttelepültnek is.” Nekem meg fogalmam sincs, hogy ez a dicséret mit jelent. Lehet, hogy jót.

— *A Ki kicsodában két álneved is fel van tüntetve (hat volt egyébként), s az 1990-ben megjelent esszékötettedben is említéd álneveidet. Ez összefügg azzal, hogy menekültél, a szó szoros értelmében? Mi történt tulajdonképpen?*

— Indítsunk messzebről. Én a második Forrás-nemzedékbe tartozom (ezeket is számozzák már, mint a villamosokat és a világháborúkat), boldogabb időben indultam a pályán. Némi nyitás érződött akkortájt Romániában. Más kérdés, hogy mekkorára tágult. Tény, hogy az én nemzedékem úgy érezte, rajta is múlik valami.

Szűk a fal, de tágítható, ha nekifeszülünk. Ennek az ellenkezője történt végül, és ezt mindenki kegyetlenül megszenvedte. Példákat sorolhatnék, hogy ki hallgatott el évekre, ki lett alkoholista, ki lett öngyilkos...

— *Hetventől érződött ez a szorítás?*

— 1971 júniusától, amikor megjelent a „szocialista etika” egyfajta kódexe tizenhárom szerencsétlen pontban. Reggel közölték a lapok, délben már kivették a kiadói tervből első regényemet, Hervay Gizella megszerkesztett verseskötetével együtt. (Utólag nem bánom, hogy nem jelent meg a könyv, rossz volt. De akkor bántódtam és dühöngtem.) Kiderült, hogy a hivatalos politika a mi közeleti irodalmunkat nem-kívánatosnak tartja. Bennünket így fölöslegesnek, vagy ellenségesnek. Mi pedig máshoz szoktattuk magunkat. Amikor aztán, már Utunk-szerkesztő koromban, komolyan kezdett foglalkozni velem a „szeku”, egyszerűen nem érttem, miért teszi. Nem tartottam annyira fontosnak maga-

mat. Talán ez volt a szerencsém. Máig sem tudom, mit akartak, azon kívül, hogy éreztetni kívánták a jelenlétüket, s ezzel megfélemlíteni. Két gyerekemre és munkámra gondolva beadtam a kitelepülési kérelmemet. Aztán voltam Czábár László, Luczai András, Bíró Dénes és egyéb: álnevű író. Barátaim nevét is használtam. Így Markó Béla vagy Németh Rudolf életművében majd zavarba ejtheti az irodalomtörténészeket néhány gyerekversük. Négy évbe telt, amíg elengedtek, s utóbb tudtam meg, hogy az Amnesty International járt közbe érdekemben. Itt elég tévetegen és nehezen indultam újra. Annak ellenére, hogy egzisztenciális gondjaim nagy része viszonylag gyorsan megoldódott. Elvégeztem egy sereg néger-munkát itt is. Aztán belevágtam a *Titkos fegyverek*be, és el is jutottam a 99. oldalig — kétszer. Akkor letettem. 1986-ban fejeztem be, s most két másik hosszabb írással együtt, második kiadásban jelent meg. Inkább *A céda nyúl*-ról beszélnek. Számomra ez azért fontos, mert annak idején, átköltözésem után rájöttem — s mindmáig ez az érzésem —, hogy nem lehet elmagyarázni itt, mit jelent a kisebbségi lét. Az éhezést mindenki megértette, és csóválta rá a fejét. De milyen az, ha van mit enni, ám mindezek ellenére hatalmasak a bajok? Kitaláltam tehát egy ártatlan kezdetet: valaki megőrzésre kap egy tapsifülest, aztán nagy bajba kerül miatta. Egy folyamatot akartam megrajzolni, megértetni. Itt egy időben divatban volt Erdély. Egy hónap alatt hat könyvben mesélték el, hogy kit hogyan vertek meg Romániában. És egy szó sem esett a kisebbség pszichéjéről. Arról, hogy teljes ember, noha kisebbségi. Hogy különös érzékenysége fejlődik ki, léteznek súlyosabb sérülések annál, mint amit a gumibot okoz.

— *Az érdekelne, mi az, amit áthoztál? Menjünk vissza a kezdetekhez. 1944-ben születted Sepsiszentgyörgyön.*

— Tegyük hozzá, hogy jóanyám ijedtében szült meg, idő előtt. Akkor foglalták el szülővárosomat az átállt román csapatok. Huszonnégy évvel később, amikor Sepsiszentgyörgyön, a Megyei Tükör című lapnál dolgoztam, le kellett volna fordítanom egy ünnepi alkalomra azt a mondatot: „az első felszabadított erdélyi román város, Sepsiszentgyörgy...” Megtagadtam az engedelmességet. Az én anyámat, a bécsi döntés után a Vas megyei tanfelügyelő apja helyezte a Székelyföldre, gondolom, éppen olyan illúziókkal, mint amelyeneket én tápláltam, amikor román-magyar szakos tanári oklevelet szereztem (Kolozsváron, 1967-ben). Aztán regáti román tanárok kerültek az erdélyi magyar iskolákba. Én meg egy mezőségi faluban tanítottam az ábécét a hetedik osztályosoknak, mert még addig sem nagyon jutottak el. A mezőn dolgoztak, nem is jártak iskolába, amíg be nem állt a hideg idő. Akkor fogtam össze a „klerikális reakcióval”: kiprédikáltattam a hiányzók szüleit, s némi lelki malasztot: hogy miért kell tanulnia egy magyar gyereknek. Aztán megszületett a fiam, és visszamentem Kolozsvárra, a mosókonyhából átalakított lakásunkba, szabadúszónak. '67 körül jobb idő járt a fiatal írókra, mint később, s első verseskötetem kéziratát felkérésre nyújtottam be a kiadónak, ami ma már szinte elképzelhetetlen. Mire megjelent, már Sepsiszentgyörgyön újságíróskodtam. Olyan, ma már neves írókkal, mint Farkas Árpád, Vári Attila, Magyarai Lajos és mások. Ugyanazzal a hevülettel írtunk riportot, verset, glosszát, karcot. Én azonban egy bökverset is írtam a városi közvéécéről, s a versfőkben a polgármester nevét rejtettem el. Nagy sikert arattam vele: a városlakók megzenésítették, a pártbizottság pedig ki akart rúgni. Elpanaszoltam a Kriterionnál Domokos Gézának a gondjaimat, s ő meghívott szerkesztőnek. Ez 1971 tavaszán történt, abban az évben alakult meg *A Hét* című

hetilap, a televízió magyar adása, egyebek. Sok fiatal költözött fel a román fővárosba. Én úgy éreztem, külföldön élek, de jól ismerem a nyelvet. A Forrás sorozatot és a jelenkori magyar szépirodalmat szerkesztettem, többnyire úgy, hogy vendégül láttam az ifjú írókat a lakásomon, és nem engedtem el őket mindaddig, amíg meg nem beszéltek a kéziratot. Jó volt.

— *A régi, a regényedben szereplő, Székelyföldről oda vándorolt cselédek, munkások és e között a frissen beáramlott magyar értelmiség között létesült-e kapcsolat?*

— Nem nagyon. Szerették a magyar mesterembereket, a müncheni olimpiai stadion zsazsáját is gyergyóalfalusi ácsok készítették, s a bukaresti magyar iskolába is effélék hozták a gyerekeiket. Sok vezető magyar értelmiségi nem vitte el...

— *Magyar egyházközségek voltak akkor?*

— Akkor már nem. A Barátia templomban találkoztunk az odaszegődöttek. Olasz, görög egyházközösség azonban volt. Bukarestben valaha három magyar iskola működött, most csak egy, és csak mintegy százötven diákkal. Az elején élveztem az új helyet, aztán lassan beleuntam. 1976-ban visszaköltöztünk Kolozsvárra. Egy másik Kolozsvár volt már, nem az, amelyikből eljöttünk. Később a Kritériontól átszerződtem az Utunk hetilaphoz, prózarovatot szerkeszteni. Megjelentek a könyveim — igaz, néhánynak csak a fele, vagy egyéb módon hiányos változata —, bemutatták a színdarabomat, még irodalmi díjat is kaptam. Sokat fordítottam, igaz, többnyire a hatalomnak nem túlságosan kedves írókat (például Mircea Dinescut), és úgy látszott, harmincöt éves koromra lesz belőlem gállickó. Aztán nem lett. Jött az állástalanság, az álnevek, a kihallgatások.

— *Abban a köztes állapotban, mikor beadta a kivándorlási kérelmedet, és még nem tudta, megkapod-e az engedélyt, állásod nem volt, üldözött nyúl voltál, volt-e lehetőség magyarországi barátokkal beszélgetni, érdeklődtek-e irántad?*

— Erre volt némi lehetőség, noha nem a postán keresztül. A rokonaim segítettek. De akadt olyan barátom, aki betanulta az üzeneteimet, a fejében hozta át. Persze, kaptunk „szeretetsomagokat”. Többnyire visszautasítottam őket. Egyet nem: a szegedi egyetemi hallgatókét. Kis pénzükből adták össze a karácsonyfára való cukorka árát. Egyébként mindenkinek azt tanácsolom, ha ilyen helyzetbe került, járjon festészeti kiállításokra vagy vegyen egy vízimalmot. A festmények előtt jól el lehet beszélgetni, mintha a kompozíciót kommentálná az ember. Én a hajdani Bánffy-uradalom malmát vásároltam meg: az volt a biztonságos menedékem, és oda tudomásom szerint nem szereltek lehallgató-készüléket. Megkeresett azonban egy francia úságíró is. És nem értett semmit. Nagyon bólogatott, amikor azt mondtam, a magyarok könnyen beleolvadhatnak a többségi nemzetbe, és nagyon csóválta a fejét, amikor meghallotta, hogy nem akarnak beleolvadni. A külföldiekről még valamit. Amikor, mintegy százötven kihallgatás után láttam, reménytelenné válik a kitelepedésünk, üzentem emigráns barátaimnak: hozzák nyilvánosságra a helyzetünket. De az angolok például nem értették, mi akadálya lehet annak, hogy valaki egyik szocialista országból átköltözzön a másikba. Aztán mégis Mr Smith vette kezébe az ügyemet. A magyar PEN elnöke, Boldizsár Iván válaszra sem méltatta a leveletem.

Ennyit az anyaországi törődésről...

— 1984-ben, amikor átjöttél, itt elég nyomott volt a légkör...

— Mihez képest? Időnek kellett eltelnie, amíg a nyomottságot is észrevettem, nem csak a szabadságot. Van erről egy történetem. A Mozgó Világ körüli botrány után „szűz kezet” kerestek, új szerkesztőket, s én tudatlanságomban majdnem beálltam. Ennek kapcsán találkoztam Aczél Györggyel. Ő meg elmondta a régi tételt: ha tesznek valamit az erdélyi magyarokért, azokon torolják meg. Ez Balogh Edgár „tűszok vannak a repülőgépekben, ne lőjete rá” képes beszédének hivatalos változata volt. Úgy, hogy se nem lőttek, sem nem szóltak, s akadt, aki mégis megnyugtassa a lelkiismeretüket. Azt mondtam, éppen a szólást hiányolják az erdélyiek, azt, hogy törődnek velük, nem hagyják magukra őket. Ilyen ügyben még hazudni is lehetne. De megteszi az igazság is. Most pedig azt mondom: a románokkal nem tudnak bánni ma sem. Elfelejtik, hogy Románia tulajdonképpen három ország, és ugyanannyi életforma, kultúra. Elfelejtik, hogy a románoknak is van érzékenysége... És beleesnek az ő csapdájukba: az ősiséget hangoztatják ellenérvként a mitikus érveikre. Mai realitások alapján lehet csak politizálni, s ez azt jelenti, hogy bárhonnan jöttek is, a románok ma ott vannak, ahol vannak, és ott lesznek ezután is. Meg kell tanulnunk őket. A tárgyalásmódot, egyebeket. Hogy ebben a térségben nem egy történelem zajlik, hanem több.

— Beszéltél a középiskolai tanulmányaidról, az egyetemről. Irodalmi eszményeidet mennyire szabta meg az oktatás?

— A romániai magyar oktatásban a magyar irodalom csak a második világháborúig szerepelt. Móricz Zsigmond volt az utolsó. Élő magyar írókat nem tanítottak. Az egyetemen nekem a magyar mellékszakom volt, a tananyagom sem több tehát a középfokúnál. De Antal Árpádot például sikerült rávennünk, hogy egy egész szemeszteren át beszéljen Vörösmartyról — mi vizsgázunk majd az egészből. Az én egyetemi éveim alatt még jártak magyar irodalmi folyóiratok a könyvtárba. De ha a „kezdeteimre” gondolok, akkor a Tolnai Világlapot, az első világháborús Érdekes Újságot kell említenem olvasmányként. Effélék maradtak meg a szétdőlt iparos-családok kacatjai között. De az igazi József Attilát egész nemzedékem csak az egyetemen fedezte fel, noha nem az előadásokon. Egy-másnak meséltük. De ettől élővé vált. Sík Sándort például rövid falusi tanárságom idején, a pap könyvtárában olvastam, lyukas óráimon.

— Regényedben a Titkos fegyverekben megemlíted Balázs Ferencet. Őt mikor olvastad?

— Későn. Valójában felnőtt fejjel ismertem meg az egész transzilvanizmust és a jelenkori magyar irodalmat. Igaz, én Kolozsváron nem annyira könyvtárba, mint az Akváriumba jártam. Ez egy presszó; itt gyűltek össze a fiatal írók. Aztán átvonultak az azóta elhíresedett Gaál Gábor irodalmi körbe. Én ezen szerzőként keveset szerepeltem, de nagyon drukoltam a nemzedéktársaimnak, akik a székelyek kihallgatásáról jártak be a vizsgáikra.

— Kikre figyeltél fel a magyarországi írók közül, mint élő, izgalmas hangra?

— Talán Nagy Lászlóra. De volt egy Váci Mihály-korszakom is, nyilván a közéletisége miatt. És főként azért, hogy a remek színész, a később gyanús körülmények között öngyilkossá lett Visky Árpád remekül szavalta az alberletében néhányunknak. Élő magyar írókat aztán elég későn láttam. 1968-ban eljött Szentgyörgyre a „kilencek” közül három, s ők végre nem egzotikum-nézőbe jöttek. Kovács Pista, Kis Bence, Utassy Jóska. Aztán mesébe illő körülmények

között fogadtunk Brassóban egy küldöttséget. Benjámin Lászlóra, Cseres Tiborra, Csanádi Imrére emlékszem. Majd hanyatt estem a megtiszteltetéstől, úgy-hogy alig szóltam hozzájuk. Másfelől igaz az is, hogy írókkal nem szívesen találkozom, mert előttem van Hemmingway véleménye a New York-i írókról, akik úgy élnek mint giliszták a befőttesüvegben: egymásból és az üveg falából akarnak táplálékot szerezni. S ezzel együtt, többnyire írókkal találkozom Pesten... Magyarán: nem szeretek irodalmi életet élni.

— *De olvasókkal azért találkozótál.*

— Az olvasókat szeretem, csak a találkozókat nem. De a hajdani Megyei Tükör újságíróiként gyakran rendeztünk találkozókat. Írtam annak idején egy riport-sorozatot a „régii jó iskolamesterekről”, akik többet tettek a falujukért, mint hogy oktatták a nebulókat. Amikor aztán megjelent a második verseskötetem, és már Bukarestben éltem, három ilyen néptanító lakásában szerveztek találkozókat. Ült az egyiknél, az ágyon három feketébe öltözött mesebeli néne. Én meg lehetőleg rímes verseket olvastam fel, hogy elhiggyék: tényleg versek azok. Mikor pedig belemelegedtem, előadtam egy hosszú, hogy úgy mondjam, avantgard poémát, s feltettem a kérdést: hiszik-e, hogy ez is vers? És hogy mit jelent, ha nem az egész, legalább az a két sor: „Kettőbe fogott korbács a szájunk, vízszintesen lóghatna egy szegen”? Néhány perces némaság után szégyenlősen megszólalt az egyik anyóka: én értem. Aztán elmondták, hogy értenék ők az egészet, ha szólnának nekik, hogy azt hogy kell s mire való. Nem saját legnagyobb diadalommal akarok elhencegni most, hanem jelezni, hogy az én nemzedékem kitalált egy olyan virágnyelvet, amelyet mindenki megfejtett magának. Irigyeltem az ilyen költőket, mert nem nagyon tudtam utánuk csinálni. Jelezni akarom, hogy a kisebbségi magyarság számára mit jelent az irodalom. Hogy az az egyetlen fórum. Volt. Magyarországon egy ismert költőt nem lehet kiadni kétezer példányban, Erdélyben húsz évvel ezelőtt egy kezdő is megjelent ennyiben.

— *Most egy kicsit más kérdés. Miután áttelepültél Magyarországra, mikor volt alkalmad először Erdélybe menni?*

— Én hontalan útlevéllal érkeztem. Állampolgársági ügyekben kettőből lehetett választani. A hontalan státus nincs benne. Nekem ezt pecsételték be az útlevelembe. Az ilyen státust aztán egyik állam se szereti. Először, egy alkalomra szóló útlevéllal, apám betegágyához mentem. A temetésére már nem jutottam el. Aztán nem is mehettem. Két okból. Az egyik érzelmi. Megrázott, amit ott láttam, s némi büntudatot éreztem, amiért én nem éltem át, noha nem látom be, mi értelme lett volna meddón végigszenvedni azokat az éveket. A másik ok az volt, hogy alapító tagja voltam az Erdélyi Szövetségnek. (Főként azért, mert a sok bátor között nem akadt tizenkettedik, aki alá merte volna írni a Grósz-kormányának címzett alapítványi kérelmet.) S a botsinálta alelnökségem ebben a szervezetben nem volt jó ajánlólevél. Hiszen még két évvel az átköltözésem után is üzent az értem felelős szekus, vigyázzak, mit írok, mit nyilatkozok itt, anyám meg él, és ott él...

— *Sajnos, ilyent Amerikából is tudok. Ott is utánuk nyúltak.*

— 1990. január elején, egy segélyszállítmánnyal aztán átmentem. Nagy volt még a lelkesedés. Meg a bizonytalanság. Ma már néhányan büntudatot éreznek az akkori lelkesedésük miatt... De akkor, hogy ne csak lelki támaszt nyújtsak,

felkérésre, gyűjteni kezdtem a kulturális intézmények igényléseit. Küldték nekik mindenfelől a modern másológépeket, és nem volt az írók tollában betét, és nem volt papírjuk. Visszatérve megírtam első „kémjelentésemet”, némi figyelmeztetéssel, hogy lelkesültségünkben nehogy túllőjünk a célon. Mit mondjak? Túllőtünk. És az én listámon szereplő tételek egyike sem érkezett célba. Mégsem ez szegi kedvemet. Úgy látom most, hogy az utóbbi tíz év rendkívüli erkölcsi rombolást végzett. Legjobb barátaim elfogadják, megmagyarázzák a romlást, a lezüllött állapotokat... Megvonják vállukat, és azt mondják: hja, ez a Balkán. Úgy, hogy nekem Erdély hovatovább a reménytelen szerelmemmé válik. Vagy betegséggé. Persze, megtörténhet, hogy a szemem romlik, nem a világ. Öregszem, és azért látom rosszul a dolgokat. Meg aztán, „ne adj tanácsot, ha nem adhatsz kalácsot”.

— *Azt mondtad, az Adam Adam című regényedben a zsarnokságnak egy speciális esetét akartad megírni, amely azonban mifelénk mégis általános. De azt hiszem, ez fordítva is igaz: azzal, hogy így módosítasz az ismert Ceausescu-képen, tulajdonképpen többet is mondasz róla, mint például Pacepa könyve.*

— Ez a történet — egyrészt — nem róla szól. A zsarnokgyilkosságról szól, és arról, hogy a nemes indíttatású gyilkos végül erkölcsileg éppen úgy lezüllik, mint a zsarnok. Akiben a jellemvonások belülről fakadnak, de ugyanakkor szervülnek is. Megvan ennek a metafizikája. Ceausescuhoz annyiban van köze, hogy nála a hatalom amilyen otromba, éppen annyira misztikus. Gondolom, balkáni tünet ez is. Ne feledjük, hogy amikor hatalomba került, bevallotta a „múlt bűneit”, nyitott és ellenkezett a szovjetekkel, sokakat megtevesztett. De az, hogy ezzel együtt tébolyodott régiókba jutott el, többet jelent önmagánál. Azt, hogy nem egyedi eset, és azt, hogy a történelemből sose tanulnak a zsarnokok. Az én kérdésem — íróként, magamhoz — pedig mindvégig az volt, hogy amikor romániai történetet írok, vajon nem ragadok-e le túlságosan egy helyre, az aktualitásba? Hiszen akkor egy írás ereje, hitele egy rendszerváltással odatesz. A kérdés tehát az, képes-e az ember olyan érvénnyel fogalmazni, hogy túlmutasson a konkrét helyzeten, tud-e emberekben gondolkodni? Én azzal hitegetem magam, hogy kényszerhelyzetben, kiszolgáltatottan nem csak 1982-ben élnek emberek, hanem '92-ben is, és szépszem azt sugallja, hogy 2002-ben is léteznek majd ilyenek. Azt hiszem, ez a dilemma minden áttelepült íróat érint. Mindenkint, aki a régi rendszerben alakította ki életműve nagy részét, az akkori reflexeket írta le, az akkori tudása szerint.

— *Te a zsarnokságot mint metafizikai botrányt tárgyalod, ami ily módon természetesen túlmutat azon, amit Ceausescunak hívnak, vagy Securitatenak. Ugyanakkor a metafizikának és az irodalomnak a kapcsolata csak ott nem megy át allegóriába, ahol a kettő úgy van egyensúlyban, hogy a metafizikai kérdésfelvetés kegyetlenül átvilágít valamit, ami egyszer tényleg volt, és valóságos volt. Én azt hiszem, hogy ez itt megvalósult.*

— Én azt hiszem, hogy ha az ember képes hús-vér alakokat teremteni, akik mozognak — akár metafizikától függetlenül, de azt is magukban hordozva —, akkor van remény arra, hogy mindez nem marad egyedi dolog.

— *Ami az első regényt, a Titkos fegyvereket illeti, abban nagyon sok olyan felfüggesztés, visszavétel, időrendi csere és ehhez hasonló volt, amely arra utal, hogy hallhatlanul sokszor átdolgoztad. Tudniillik mindig lepöckölöd azt a lehetőséget, hogy novellisztikusan lezárjad. A cselekménytől függetlenül kidobod az összetartó elemeket — nagyon*

sokáig magyarázat nélkül —, s azt éred el vele, hogy az ember egyszerűen nyomasztó módon ott legyen.

— Az első kiadás fülszövegében megírtam, hogy ez a könyv szerkezetileg szimmetrikus, hogy össze lehet csukni, éppen úgy, mint egy könyvet. Azt hiszem, oldalszámra is ugyanaz a dolog ismétlődik, kezdődik újra, csak az ellenkezőjét akarja bizonyítani. Teszem azt, az elején azt akarják a tántik, hogy a gyerek menjen el, anyástól, a második felében pedig marasztalják. Ugyanazok az emberek forognak a történelemben, de két világ ütközik össze, és mindkettő megnyomorított. Az egyik ama Balkán, a másik, a még nyomorúságosabb, a ki-sebbség, amely ebben az állapotában is más kultúrát képvisel. Ez a magyar jegyző-figura, a maga tragikus nevetségességével, az én felfogásom szerint, mégsem egy balkáni Ducu bácsi, aki egyébként ugyancsak rokonszenves alak, csak éppen másként tud kompromisszumot kötni az étellel. Az efféle ellentétekre gondoltam, és akkor tudtam tovább haladni, amikor rájöttem, hogy megírhatom ugyanazt a történetet még egyszer, de az ellenkezőjét bizonyítva benne. És talán ez a könyv végső mondandója is: hogy minden minden oldalról megközelíthető. A dolgok úgy érintkeznek egymással, valóban, mint egy összecukott könyv lapjai. Az epika szintjén is vannak ilyen megfelelések, fogódzók, és a szereplők végül is ugyanazok.

— *Ez megint újdonság, amennyire én ismerem az irodalmat vagy az újabb magyar regényt, mert ilyen típusú egymásbapörgetése két kultúrának, két etnikumnak, amely egészen speciális viszonyban él egymással, mint elnyomó és elnyomott, és mint olyan, aki meg akarja érteni a másikat, illetve nem akar tudomást venni a másikról, ez nem merül fel sehol máshol...*

— Egy másik dolgon gondolkodom eközben. Szigorúan irodalmi természetű. Nagy híve vagyok az avatgarde-nak, elsősorban a szellemének, csak azt nem szeretem, amikor külsődleges módszerekkel csináljuk meg. Mert meg lehet csinálni — szokás is —, hogy leírsz egy történetet, aztán ellenpontozod, lábjegyzeteled, egyebek. Ez mechanikus módszer, és a szándékoltága miatt esztétikailag nem kellőképpen szerves. Valahol bele kell vinni mindezt, mert ez a történet lényege, de talán nem úgy, hogy az író megkommentálja a meséjét vagy kika-csint belőle. Engem nem érdekel, miféle műgondjai voltak az írónak írás közben. Az író személye sem érdekel, csak a története. Szerintem mindent a történetnek magának kell elmagyaráznia. A magam számára ajánlatosnak tartom egy másik nézőpont alkalmazását is, de mindig egyetlen történeten belül. Így élesebben világítódnak meg a dolgok, az ellentétek. Írás közben én valójában önmagam-mal vitatkozom. Ez alkati kérdés. A kihagyásos, töredékes szerkesztés forrása is ez lehet: bennem összeáll a kép, és fölöslegesnek tartom minden elemét elősorolni, amikor egy-egy kellő erővel kiemelt részlete is felmutatja. Gondolom, ezt a módszert versírás közben tanultam, ugyancsak magamtól. Író mástól nem is tanulhat egyebet, mint azt, mit *ne* csináljon.

— *Most jöttem rá, hogy te lényegében úgy olvastottad egybe azt a két szintet, amelyet el lehet vagy el szokás választani egymástól bizonyos posztmodern regényekben, mint mondjuk — durván — az alaptörténetet és a kommentárt, ahogy a hősi epikában az istenvilágot olvasszák egybe az embervilággal. Regényedben a padláson lakó lények (azok az elképzelt államelnökök és így tovább) az Olümposzt jelentik, és mivel az egészet a gyerek szemszögéből ábrázolod, valamiképpen istennek tűnnek föl. Az istenek szerepét játsszák, hiszen ők hozzák azokat a döntéseket, amelyeket nem tud áttekinteni a halandó.*

— Folytatva és sarkítva a dolgot, azt mondhatom, hogy az erdélyi prózában megvan még a történet becsülete, s az író feladata elmesélni egy történetet. Itt ezt gyakran a kommentár helyettesíti, aényt a vélekedés, a formát a formáról való morfondírozás. De ha egy jó történetet találsz ki, és ami még nehezebb: végig is tudod mondani, akkor annak hordoznia kell az összes jelentést, kommentár nélkül mindent. Tehát nem kényszerülsz arra, hogy valami művi trükkel rávezess engem, olvasót, arra, hogy mi történik. Eközben valami bemesélte a magyar prózaíróknak, hogy a magyar próza anekdotikus, legfőbb veszélye az anekdotizmusban rejlik, így aztán mindenki úgy menekül az anekdotától, hogy akkor sem akar végigmondani egy történetet, ha tudna. Márpedig nincs nehezebb a világon, mint végigmondani háromszáz oldalon át egy történetet, úgy, hogy végig odafigyeljenek.

— Azt tartom a legfontosabbnak, hogy olyan történelem-képet sikerült rajzolnod az egész köré, mégpedig a legkonkrétabb figurákkal, akik közvetlen szerepet játszanak a cselekményben, s akik Erdély, illetve az erdélyi magyarság egész tragédiáját hordozzák. A regényben szereplő Jules bácsira gondolok, és az udvarhölgyekre, akik aztán mint népviseletbe öltözött öregek is feltűnnek, egy más típusú diktatúra szertartásában.

— Ezek a figurák inkább megszenvedik, semmint meghatározzák a történelmet, noha valaha részt vettek benne, és később is szeretnének részesei lenni. A magyar jegyző leszerepelt már, és Bukarestben lett trafikos, az apa többarcú alakja hol mint hadifogoly, hol mint mesebeli felszabadító jelenik meg, a valóságban pedig kétségbeesítő új üzemet épít... A királyi udvarhölgyek esetében azonban a „couleur locale”-on, a népviseleten van a hangsúly. Mit mondott tévé-interjújában a bolgár elnök? „A kommunizmus utolsó fegyvere a nacionalizmus.” Tegyük hozzá: nem csak a kommunizmusé, hanem a kényszerhelyzetbe került diktatúráké, s velük szemben az ellenzéki is. Tehát az udvarhölgyek tüntetése-jelenetben arról van szó, hogy a nemzetet kell erősíteni, és nem érdekes, hogy a monarchiáért vagy a köztársaságért tüntetünk, udvarhölgyek vagy utcára kiharancsolt prolik vagyunk. Románia tekintetében ez realitás. En pedig realista írónak tartom magam.

— Mészöly szokta mindig dühösen mondani, hogy ő sült realista. És Mészöly Filmje után visszaállt a történet becsülete. Ő ezt úgy érzékeli, hogy legyilkolta magában a modern író a Filmmel, és valahogy megtanult hitelt adni azoknak a történeteknek. Te viszont az író kommentárját tulajdonképpen ravaszul — noha eltünteted — be is csempészed azzal, hogy kétszer meséled el a történetet, ugyanúgy. Az Adam Adamban is. Hiszen a címadó főszereplő szekus partnerének ugyanúgy megvan a maga verziója arról, hogy mit csinál tulajdonképpen ez az ember, mik a tervei.

— Ezek fokozatok: a diktátor, a szekus, a merénylő. Különböző fokán állanak ugyanannak a folyamatnak. Nincs közöttük különbség, legalábbis annyiban, hogy mindenik hazudik magának egy világot, amelyikben a másik a főszereplő. A merénylőre készül el is mondja: egyetlen mód van arra, hogy elkapja a diktátort: ha minél inkább azonosul vele. Valahol azokban az elvi, eszményi régiókban tudja elkapni, mert földi valója egyébként sebezhetetlen. Lehet, hogy kétségbeesítő dolgot mondok, de szerintem az írónak is hasonló módon kell azonosulnia a hőseivel: egy elvi régióban az író a hősök merénylője. Így kerek a történet.

Szörényi László

CSIKI LÁSZLÓ

A nyelv kegyelmi állapota

Eljönnek órák, napok, szerencsésebb esetben hetek, amikor az ember jobban *érzi* a nyelvet. Az író olyankor írni kezd, a tróger pödörít még egyet a szitkon. Ennek mintha tollba mondanák, az élvezettel rácsodálkozik a leleményére. Úgy képzem, a tudós is ilyenkor fogalmazza meg világváltoztató tételeit, egyszerre összeáll a rengeteg elvont képlet és tudás: testet ölt.

A nyelv kegyelmi állapota ez, és nem tudni, min, talán a Hold járásán múlik az eljövetele. Vannak a nyelvnek ilyen ciklusai. Olyankor érzékenyebbek vagyunk, a szavak kész, végleges mondatokká állnak össze, megjelennek érzékelhetően. Biztos lejtésre, pontos ütemre lel az analfabéta. Körbefognak, ugyanakkor kitöltenek a szavak. Maga a nyelv. Olyankor mintegy önmagától fogalmazódik meg egy bonyolult ismerősünk jellemrajza, vagy a közérzetünk. Főnevek igésednek. Igézőt lebben egy jelző. A név, mintha magasból hullana alá, eltalálja viselőjét. Új szavakat tudnánk feltalálni ilyenkor.

Ez az az állapot, amikor a „kék az ég” mondat nem hat közhelyesnek, ellenkezőleg, megdöbrent az eredetisége.

Ennél is több történik azonban. A pontos megfogalmazás önmagánál többet sejtet, más összefüggéseket, távlatokat. Valami rejtelem tűnik fel a világos mondat mögött: homályos tükör elé kerülnek a tárgyak, lények, fogalmak. Hiszen a megnevezettek mintha tárgyakká válnának, ugyanakkor élővé a tárgyak. Egyszerre történik a kettő, az érzékekben. Egymásba játszik név és megnevezett, és még *valami*. A nyelv mintha a világ egészébe helyezne mindent, összes kapcsolatát sugarasan felvillantva egyszerre. Magyarán: nyelvében él a világ. A legáltalánosabb fogalomnak végtelen távlata támad. Csillós sejt mindenik mondat, új-ateremthető belőle az *egész*.

Ragyogó, és egyúttal sötét minden. *Egy*. Azonos. Boldogan sokféle mégis.

Ilyenkor azt érezzük: élünk a szavakban. A szavak által. Élünk, ha beszélünk (írunk). Mintha énekelnénk. Kifejez bennünket teljesen egy mondat. Váratlan fordulatot vesz. Mint mikor a szélben szárán megpördülő levélnek egyszerre látjuk csillogó sötét *színét* és bársonyosan homályos fonákját. A mondat úgy lesz a szokásosnál pontosabb, hogy akár megszegi a nyelvtani szabályt, és új törvényt teremt magának egyetlen pillanatra. Az isteni szótévesztés tüneménye ez: amikor elszólja magát a világ.

Ami pedig két szó, mondat között történik, az mi magunk vagyunk, és egy villanásnyi döbbenetben mintha újat tudnánk meg magunkról. Rés nyílik legalább, s azon át más tájakra látunk, habár nem ismerjük fel talán alakzatait. Azt

is jelentheti ez, hogy léteznek „átjárások” a létben, amelyeket egyebek mellett éppen a nyelvvel, annak konvencióival simítunk, tömítünk el, egyöntetű és biztonságos, ám sivár látszatot teremtve.

A nyelv kegyelmi állapotában ez a védőréteg pattogzik le, és maga is részévé válik az egésznek: egyik teremtett, művi elemeként szétszárnyalnak a darabjai, hogy aztán — ha újra kibukunk a mindenség nyelvi burkából — talán új alakzatban telepedjenek vissza a megnevezhetetlenekre, azok esetleges, önkényes neveként.

Nem a halál ez, hanem egy másik világ sejtése és borzongató reménye.

Érzékeltetésképpen leírhatom az ilyenkor támadt rést, mint női testrészt, amely szűz talán, legalábbis számunkra addig érintetlenül kínálja gyönyörét, odavonz, hogy megismerjük. Nem vezet a végtelenbe, de keltheti ezt a képzetet. Egy másfajta érzékelés lehetőségét kínálja, a teremteni képes világ várakozó és ismeretlen bugyrait.

A nyelv kegyelmi állapotának eljövetelekor egy légnél sűrűbb, szilárd tárgy anyagánál illékonyabb állagú gömbbe kerülünk, amelynek végtelen a határa, de azt teljesen betölti. Véd és mindegyre újra-szül, tiszta szemmel, elrontatlan érzékekkel. Az anyaméh bíbor biztonsága ilyen, és minden megnevezéssel kikerülünk belőle, viseljük a sokkját. A nyelvi konvenció álságos biztonsága vár, amely eszerint — és ezt érzékeljük ebben az állapotban — megrázkódtatásokat okoz. Valójában folyamatos rengések, döbbenetek sora a beszéd (az írás), éppen csak nem érzékeljük, ahogy a léglökéses repülő pilótája sem a sorozatos robbanásokat, amelyek együtt simán lökik előre gépét. A védő megszokás miatt a zökkenőmentes haladást tapasztaljuk beszéd (írás) közben ilyenkor, és nem az egyes, csodás robbanásokat. Suhanunk és nem vesszük észre, mi történik velünk, miközben érzékelő képességünk iszonyatosan nő.

A nyelv kegyelmi állapotában azonban beszédünk és azzal létünk ilyen összetevőit érzékeljük éppen. A robbanásokat vagy csupán sziporkákat lobbantó tűneményes ellentéteket, a nyelv magmájából feltörő rengéseket, amelyek mind-egyre elváltoztatják beszédünket; a lelkünket is, ahonnan származnak.

Titokzatos maga a folyamat is; lám, nem tudom másként körülírni, mint képzetársításokkal, egymásnak is ellentmondó kis tételekkel. Lehetséges azonban, hogy fordítva történik minden: a képzetek és fogalmak társulva irányítják a szavakat, talán azonosak velük mégis: a nyelv homályos és ragyogó tudatalattijában.

Vagy mintha létezne, eredeti állapotában egy örök és emberi nyelv, amely úgy bukkan, tör fel a különféle nemzetekben, mint az egyedi tulajdonságok, jellemvonások az emberekben, noha azok egy fajhoz tartozók. Szűkül, szegényedik így, miközben a nemzeti, az anyanyelv egyre gazdagabb lesz. Mint mikor egyetlen betegség tünete szaporodik, elburjánzik, de a gyönyörű kór, az emberiség egységes nyelve ugyanaz marad. Titokzatos fájdalmakat okoz, furcsa jelzéseket küld. Valójában azonban az egészség, az *eredetiség* dül így. Elgondolom, hogy az az egyetlen, és később megosztott nyelv néhány alapszót tartalmaz, és összekapcsolódásuknak néhány lényeges törvényét ismeri csupán. Nem tudom *elmondani*, melyek azok. Hiszen anyanyelvem szavait kellene használnom, egyik nyelvet az egy tőről eredt sok közül, a lehetséges megnevezésmódok egyikét, pedig az összeset kellene: az egyet. Lehet, hogy *ott*, abban az eredeti nyelvben, mélyvilágban nincsenek is szavak. Vagy, ha léteznek, a mi tanult szavainkkal már nem lehet megközelíteni őket. A szavak megnevezése lehetetlen.

Ezeket a szavakat igyekeznek megtalálni az igazi költők, akik nem valamiről szólnak, hanem valamivel. A gyerekeknek sikerül ez leginkább. Külön nyelvtanuk van, s a legműveltebb nyelvekénél nem kezdetlegesebb törvényeik. Később éppen ezt kell feladniuk és elfogadniuk törvények helyett a konvenciókat. A költők örökös, fájdalomserű elégedetlensége pedig abból fakadhat, hogy *érzik*: imádott anyanyelvükből képtelenek visszajutni abba az eredeti, ős állapotba, amelyből valamely rengés törésvonala mentén az is feltüremkedett, forró még, de valójában megszilárdult már. Alakítható ugyan, de ellenáll. Anyagához kell igazítani a meghatározására irányuló módozatokat, műveleteket is. A szilárd és forró anyag elváltoztatja mindazt, ami benne testet ölteni akar.

A nyelv kegyelmi állapotában azonban úgy érzékeljük, *éljük át* mindezt, hogy nem zavar a tudása. Az, amit ilyenkor ösztönösségnek nevezünk, úgy jelentkezik, mint a szeretkezésben: tartalmazza az eredeti tudást és a megtanultakat. A legönfeledebb mozdulat is kiművelt valójában. Ez az érzéki tudás vezérli a szót, az írást, és igazi érzéki örömet okoz. Ilyenkor lát, tapint, ízlel, szagol a szó, a köznapi életben természetellenesnek tartott „helyzeteket” vesz fel a mondat, legbensőbb természete szerint. Levetkőzi a konvenciókat, gyakran a nyelvtani szabályt is, egyedül önmagának él, és önmagát csodálja. Anyagszerűvé válva mintha egy tükörgömb belsejében látná önmagát, egyszerre mindenfelől: betölti képeivel az űrt és ezek a tükörképek maguk is anyaggá válnak: egymást mutogatják, egymásnak. Ebben a tömkelegben nem vág utat semmilyen szabály: hiszen a szabály maga ez *az egész*, úgy tartja be törvényeit, hogy magában foglalja azokat. Még csak nem is teremti, hiszen ő maga az.

Az Isten lehet ilyen.

Otrombán ihletnek nevezzük a teljes létnek ezt a kegyelmi állapotát a nyelvben. De hiszen nem ez vagy az, nem külső élmény ingerel alkotásra — megérésre és megnevezésre — ilyenkor, hanem maga a nyelv, nem külső hatás váltja ki a szavakat, hanem a szó jelenik meg összes élő tükörképeivel. Ezért is ritkább bármiféle „ihletnél”, a darabosan „a nyelv kegyelmi állapotának” nevezett érzeteknél is. Azt hiszem, nem kell költőnek feltétlenül írásba fogni az eljövetelekor. Csak hagyni kell, rábízni magunkat, élvezni szorító tágasságát, parttalan és mégis behatárolt térben a ringatózását, a ringatását. Hiszen talán ez az egyetlen olyan igazi és természetes öröm, amelynek forrása, oka és célja belőlünk fakad. És mindenkinek megadatik, írástudatlanoknak és némáknak is.

Íráskor majd emlékezünk érzéki és éteri örömeire, sajgón, hogy elmúlt, sóvárogva, hogy újra elérkezzék. Verseket írunk, és tudjuk, hogy soha nem írhatunk igazi verseket. Csak saját szavainkkal szólhatunk, az egészből kiszakadva, szégyenlen, bátran, meghatottan és dacosan. Magyarul: becsületesen.

„Akik az üldözésből jöttek...”

Tabódy István

II. rész

Hogy miért éppen 1961. február 6-án, a nagy razzia során tartóztattak le, nem tudom. Erre az akkori állambiztonsági vezetők adhatnának választ.

Volt olyan időszak, amikor negyvenöt, egyházmegyei szolgálatból eltávolított pappal álltam kapcsolatban, akiknek igyekeztem misézési lehetőséget szerezni. Ha Budapesten vagy környékén bármely plébániára kisegítő kellett, nekem telefonáltak a plébánosok, küldjek valakit. Az ÁVH természetesen lehallgatta ezeket a beszélgetéseket.

Ilyen előzmények után később arra gondoltam, a békepapi mozgalom ellen-súlyozására a kereten kívül rekedt papokból és a kispapokból földalatti egyházmegyét kellene szervezni, s élére ordináriust állítani. Erre a boldog emlékű, általam igen tisztelt Belon Gellért atyát szerettem volna felkérni. Róla mindenki tudta, hogy kinevezték püspökké, de az állam megakadályozta a beiktatását.

Két fiatal papot küldtem hozzá. Ők elmondták neki a tervemet, s azt, hogy nekem módomban áll új okmányt beszerezni a kinevezéséről. Amennyiben vállalja, Zadravec püspök azonnal püspökké szenteli. Ekkor én már kívülről tudtam a püspökszentelés egész menetét.

Belon Gellért kifejtette, hogy a környező országokban mindenütt lebuktak a titkosan szentelt püspökök, ezért nem támogatja az elképzelést. Üzentem a bécsi nunciushoz, hogy Belon Gellért püspökké szentelése tárgytalan, s később újabb személyre teszek fölterjesztést.

Csakhogy a nuncius is osztotta Belon Gellért véleményét: a Szentszékek rossz tapasztalatai vannak a titkos püspökök személyével kapcsolatban, ezért nem hiszi, hogy bárkit ki lehetne nevezetni.

Közben Horváth János, az ÁEH elnöke levelet írt Grósz Józsefnek, a püspöki kar elnökének. Ebben kijelentette, hogy a kispapok rossz hatással vannak a püspöki karra, ezért az ÁEH fontolóra veszi, hogy állami engedélyhez kössék a papszentelést. Az érsek úr a levél másolatát minden püspöknek elküldte. Megszereztem az egyik példányt, és a francia nagyköveten keresztül eljuttattam a bécsi nunciushoz. Elolvasása után azt mondta: Magyarországon ezzel teljesen új helyzet állt elő, s belátja, hogy most már szükség van egy titkosan szentelt püspökre. Erről tárgyal a Szentszékekkel.

Nehéz lett volna mindezt az akkori egyház vezetők közül bárkivel is megosztani. Olyan papok szolgáltak mellettük, akik az ÁEH-t pontosabban tájékoztatták a lehallgatókészüléknél, hiszen az információkhoz még magyarázatot is fűztek. Így senkihez nem fordulhattam, magamnak kellett döntenem és cselekednem.

Lenin megállapítására gondoltam, aki azt mondta: az az igazi konspiráció, amikor a legális az illegálissal keveredik. Ezért három működő plébánost terjesztettem föl, akik óriási tekintéllyel bírtak, s nem szorultak olyan leinformálásra, ami a püspökök kinevezése előtt megszokott. Az egyik jelölt, Takács professzor, törökszentmiklósi plébános volt, a másik Halász Piusz, ugyancsak országos tekintélyű pap, a harmadik pedig, aki hírhedt és konok mindszentystának számított, Márk Lajos újpest-megyeri plébános.

Fölterjesztésünk eljutott a nunciushoz, a püspökszentelésre azonban a letartóztatások miatt már nem kerülhetett sor. Talán a Jóisten nem akart szakadást a magyar egyházban, bár eszünk ágában sem volt ilyesmi. Arra gondoltam, hogy alulról fölfelé építkezve talán nagyobb nyomást lehet gyakorolni a püspöki karra, és ezzel segíteni őket abban, hogy határozottabban szálljanak szembe az egyházellenességgel.

Rózsavölgyi László igen kiváló pap volt, akiben azonban élt az a szenvedély, mely manapság majdnem minden emberre jellemző. Meg akarta örökíteni és őrizni a múltat, a dokumentumokat az egyháztörténelem számára. Elkérte tőlem Endrey püspök úr szentelési engedélyét azzal a megokolással: nem bízik abban, hogy elégetem. Ő viszont nem semmisítette meg, hanem eldugta. A nyomozók a házkutatás során azonnal megtalálták. Igaz, velem is történt hasonló. A felszentelendő kispapokkal aláíratott okmányokat a révfülöpi házukban rejtettem el. A nyomozók jó érzékkel azonnal ott keresték, ahol volt.

Az iratot tehát Rózsavölgyi Lacinál megtalálták, s ez a tény letartóztatásom egyik legválságosabb pillanatát idézte elő. Amikor nevetve gúnyolódtam a nyomozókkal, mondván, hogy semmiféle püspöki irat nem létezik, egyszerre csak elém tették ezt a levelet. Majdnem összeomlottam.

Amikor kiszabadultam, Endrey püspök úr váci megyéspüspök volt, s az egyik egyházmegyes paptársam vitt el hozzá. Beléptem a szobájába, s szegény püspök úr így szólt: Kedves Tabódy, ugye nem akar semmi fontosat mondani! Nem! — tiltakoztam, csak tisztázni szeretnék valamit. Tizenkét esztendőn keresztül bántott a börtönben: mit gondol rólam a püspök úr, amiért nem semmisítettem meg a levelet? Hagyja kérem, Rózsavölgyi László felkeresett engem, folytatta a püspök, és mindent őszintén elmondott.

1961. február 8-a körül újabb szentelésre készültünk Mátyásföldön. 6-án az egyik hölgy munkatársunk sógornőjéhez mentem látogatóba, lévén Dorottyanap. Kétévi figyelés után az ember eltompul, nem nagyon érdekelt már, áll-e valaki az utcán. Hazatértem albérletembe, a Tanács körút 10-be, s lefeküdtem. Abban a pillanatban, amikor eloltottam a villanyt, csöngettek. A háziasszonyom fia nyitott ajtót, s máris rontottak be, előrszegezett pisztollyal az ÁVH-sok a szobába. Fölkeltem, kérdeztem, mi járatban vannak? Közölték, hogy letartóztatnak, öltözzem föl. Harmadszor vittek el, odabent mondták is, csodálkoztak menyire nem idegesítem magam.

Tudtam, hová visznek. Miután beraktak a zárkába, képtelen voltam aludni. Föltűnt az egész éjszaka tartó nyüzsgés. De csak Márianosztrán tudtam meg, hogy azon az éjszakán mennyi papot, szerzetest, apácát és világit tartóztattak le.

A házkutatás során a nyomozók egy kis cédulára akadtak, mely véletlenül ott maradt az íróasztalomon. Nagyon ügyeltem arra, hogy valamennyi, a tevékenységünkkel kapcsolatos írást megsemmisítsem. Ezeknek — hangsúlyozom — sosem volt semmiféle politikai vonatkozásuk! A megtalált cédulán a bécsi nunciushoz számoltam el a tőle kapott pénzzel. Az elszámolás elment, a pisz-

kozat ott maradt az asztalomon. Ennek kezdetben sem én, sem kihallgatóim nem tulajdonítottak jelentőséget. Közben azonban valahonnan, vagy a Szent-széktől vagy a bécsi nunciatúráról (nyilván beépített ember segítségével) az ÁVH megszerezte a jelentésemet. Az erről készült fényképet röhögve mutatták meg a kihallgatás során. Egy kéz tartja a jelentésemet, az arc sajnos hiányzott. A fényképen látszó íráson a pénzüsszegek ugyanolyan sorrendben szerepeltek, mint a piszkozaton. Nem volt értelme tagadni.

Az egyik zárkatársam egyfolytában azt magyarázta, hogy engem előbb-utóbb tarkón lőnek, és belöknek a Dunába. Sok mindenem keresztülmentem már, s tudtam, kémkedéssel is vádolnak, így elhittem ezt a beépített embernek. A nyomozók szünet nélkül hajtogatták: Tabódy maga már mászik fölfelé a bitófán; nagyon jól tudja, mi a kémek sorsa!

Az első zárkában a 25. zsoltár szavait véstem fel a falra: Ments meg Uram engem az istentelenektől, akiknek egyik kezük telve van gonosszággal, a másik kezük pedig ajándékot nyújt.

A gonosz kéz mellett az ajándékozó kéz is nyúlt felém. Alkut ajánlottak: ha beépülök, püspökök csinálnak belőlem. Akkoriban még nagy idealista voltam, s azt gondoltam: ugyan, hogyan tudnának belőlem püspököt kreálni? Ma már tudom, hogy hatalmukban állt.

Folyton hajtogatták: mindent tudnak, s valóban így is volt. Egyet azonban nem fejtettek meg: hogyan, milyen úton jutnak ki külföldre az egyház ügyeivel foglalkozó levelek, információk. Én voltam az a láncszem, mely hiányzott egy nagy nemzetközi perhez. Óriási, nyilvános bírósági tárgyalást akartak, diplomaták, püspökök, hercegek, grófok, papok részvételével — amiről egy igazi ÁVH-s szív álmodik. Láncszem voltam, s nem szakadtam el.

Száznál több jegyzőkönyvet vettek föl tőlem. A vizsgálati fogság idején pap-társakkal nem találkoztam, köztörvényesek közé kerültem. Kémkedés, hazaárulás, a társadalmi rend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése volt ellenem a vád. Kémkedésnek számított, hogy egy idegen hatalmat — a Vatikánt! — értesítettem a kirúgásunkról. Nevetséges egy papot azért kémkedéssel vádolni, mivel a Vatikántól engedélyt kér papszentelésre.

Egy hölgynek, aki igen közel állt az ügyünkhöz, megígértem, hogy soha nem árulom el. Betartottam. Őt szegényt becsapták. Erzsébet néniével, aki ekkor hatvanhat éves volt, közölték mindazt, amit az ÁVH a püspököktől megtudott, és mondták neki, valljon be mindent, hiszen én is így tettem. Az ő életének s az enyémnek is az egyik legfájdalmasabb pillanata volt a szembesítésünk. Bimbó bíró így szólt hozzá: Na, mondja Tabódy szemébe az egészet! És ő elmondta, amit tudott, az igazságot.

Na, Tabódy — így a bíró — mit szól ehhez? Kérem, feleltem, ebből egy szó sem igaz! Nem is tudom, szegény hölgyből milyen módszerekkel csikarták ki ezt a vallomást.

Erre a bíróság majd fölrobbant a dühtől. A hölgy pedig összeomlott, zokogni kezdett, mert ekkor döbrent rá, hogy az ÁVH-sok becsapták.

A bennünket segítő hölgyeket csak hónapokkal később tartóztatták le. Az a pap, aki korábban kiadta nekem Horváth János Grósz érseknek írt levelét, felkereste őket azzal, hogy lebukásom esetén vele tartsák tovább a kapcsolatot. Ez persze nem volt igaz, a hölgyek mit sem sejtve minden elmondtak neki. Ő adta föl őket.

Amikor szabadultam, mindezt még nem tudtam. Ez a pap azonnal megke-resett, szállást adott nekem, az előkelő plébániáján. Arra kért, szerezzen neki

valahonnan valutát. Én a hölgyekhez fordultam, mire azok szinte rám támadtak: annak az embernek?! Tudja, hogy kicsoda ő? Mit tett?

Nem sokkal ezután, egyik este ez a paptársam odajött hozzám. Nézd, mondtam neki, mindent tudok. Nem haragszom rád, Isten bocsásson meg neked. — Később külföldre távozott.

Bimbó bíróval a vitám a papszentelések körül éleződött ki. Kifejtettem, illegális papszentelés nem létezik. Mindegy, hogy templomban vagy az én szobámban szentelnek valakit, sőt az őserdőben is lehet. A papszentelés lényegénél fogva nem lehet illegális — de ezt nem értették, nem is akarták megérteni.

Bennünket letartóztattak, társaságunkat szétverték, de áldozatunk mégsem volt hiabavaló. Államegyházi körökben óriási riadalmat váltott ki annak lehetősége, hogy föld alá vonul az egyház, s inkább engedményeket tettek. Ezért a fiatalokat fölvtették a szemináriumba, sőt letartóztatásom után a korábban eltávolítottak egy részét is visszavették.

Más egyházi csoportok tevékenységével nem igyekeztek összekapcsolni bennünket, de a perünkben szereplő valamennyi pap különféle egyházi csoportosulás — regnumisták, ciszterciek, Mária-légió, kisközösségek — vezetője volt. Az egész ellenálló egyházat akarták megtörni.

Kihallgatásom nyolc hónapig tartott. Az ÁVH nagyon félt attól, hogy „elrontom” a pert. Az ítélethirdetés nagy, zsúfolt teremben, nyilvánosság előtt zajlott. Nem tudtam elképzelni, mi történik, amikor mondták, öltözzek föl rendesen. A Fő utcából tizenhat ÁVH-s kísért a Markó utcai tárgyalásra. Kinyitották a terem ajtaját, s az ÁVH-sok gyűrűjében léptem be a terembe. Abban a pillanatban a bíró fölállt, kihirdette az ítéletet, s még mielőtt megszólalhattam volna, szoros ÁVH-gyűrűben már ki is vezettek.

Mindegyikünket, letartóztatott papokat, meggyőződésünk és az Isten iránti szeretetünk vezetett. Tévedés, hogy nyaralással végig lehet élni az életet. Mi, papok lényegesen könnyebben viseltük a börtönt másoknál, hiszen nem sírt utánunk se gyerek, se asszony. A papi nőtlenségnek évszázadokon keresztül az volt az értelme, amit Szent Pál így fejez ki: akinek családja van, annak az a gondja, akinek nincs, annak az Isten. Nem mondom, hogy olyan könnyű csak az Istenet szolgálni. Egyébként érdekes, hogy a kommunisták sem engedték az illegalitásban tevékenykedő tagjaikat megnősülni.

Az én ügyem miatt egyetlen püspöknek sem görbült meg a haja szála, és a társaimat is megvédtem. Rédly Elemért, Hrotkó Gézát és Nagy Imrét letartóztatták, ők egy-két éves ítéletet kaptak. A legtöbb kispap, akikért mindent vállaltam, a börtön után úgy nézett rám, mint aki tönkretette őket. Részben az évek során elhitették velük, másrészt engem okoltak azért, mivel nem jutottak előbbre a ranglétrán. Csak most, amikor kezdek „divatba jönni”, változik velem szemben a hangvétel.

Pápai Lajos, a mostani győri püspök, füredi káplán korában az állomáson várt, amikor megtudta, hogy arra utazom. Az egykori kispapok közül nem soktól kaptam meg ezt. Nem a szemrehányás, még csak nem is a sértődöttség mondatja velem. Amit tettem, nem a hálálkodásért tettem. Isten megfizet nekem, eddig is megfizetett.

Az egyik előjárómat beengedték a börtönbe, hogy találkozhassek az elítélt papokkal. A többiektől elkülönítve vittek a főpap elé, aki két ÁVH-s között ülve elmagyarázta nekem, hogy a világot az Úr Jézus megváltotta, nekem már teljesen fölösleges ugrálnom. A főpap folytatta az előadást. Amikor befejezte, föláll-

tam, szó nélkül odaléptem, és kezet csókoltam neki. Az ÁVH-s örök előtt megadtam a püspöknek kijáró tiszteletet. Jót is tett velem. Kaptam tőle két tábla csokoládét, s én, akit külön őr kísért, annyira hírhedt alak voltam a Gyűjtőfogházban, csokoládétáblát lengetve mentem végig a folyosón. A fegyőröket ettől majd megette a méreg.

A beszélgetés után visszaszállítottak Sopronkőhidára, ami nem volt öröm számomra. Aki elhagyja a helyét, azét a többiek elfoglalják. Így megint lekerültem a földre, s időbe telt, míg újra fölkerültem az ágyra.

Egy operaházi öltöztető fiúval, aki népszerű primadonna volt a börtönben, egy munkahelyen dolgoztam. Tudtam róla, hogy rövidesen szabadul. Írtam a főpapnak egy levelet, nem különösebben lágy hangút, a fiúval betanultattam a rövid nyolcsoros szöveget. Addig gyakoroltattam, míg pontosan nem emlékezett a szövegre. Az aláírást nem nehéz hamisítani, megkértem, odakinn adja föl ezt a levelet. A srác becsülettel megtette, ha egyszer találkoznék vele megköszöném neki.

Később visszakérültem a Gyűjtőbe. Az operatív tiszthez vezettek, aki keresetlen szavakkal így fordult hozzám: maga piszkos csirkefogó, már megint mit csinált? Ebből tudtam, hogy a srác föladta a levelet.

Ugyanaz a főpap ősszel, amikor egy másik papcsoportot látogatott meg a börtönben, szabadkozott előttük, nem úgy gondolja, ő csak jót akar. 1967-ben történt mindez.

A szabadulás után a beépítésnek megvan a maga lélektana. Ha odabenn sikerül elérniük, hogy az illető ráálljon arra: hajlandó a cukrászdában találkozni velük, akkor már belépett az egyre szoruló hurokba.

A Gyűjtőben sikerült rádióhoz jutnom. Különböző műhelyek voltak a börtönön belül, ott készítettek ilyeneket. A kis fémgomb egy mágnesstekercs, rajta egy membránnal. A neoncsövek végéről levágták a biztosítékot, s ezeket összeállították. Szerelés közben jöttek rá egyes rabok, hogy így fogni lehet a Kossuth rádiót.

Egyre tökéletesebb példányok készültek. A központi fűtés csőhálózata óriási antennarendszerként szolgált. Ha a cső festését az ember levakarta, egy nagyon vékony dróttal rá lehetett csatlakoztatni. Az őr ezt nem vette észre a rosszul világított zárkában. Ha baj volt, a rádiógombot a szájamba vettem.

A rádiózással sokszor lebuktam. Egy alkalommal, 1970-ben vagy 71-ben karácsonykor az őr észrevette, hogy ismét rádiózom. A gombot azonnal bekaptam a számba. Az őr bejött, nem találta meg, erre rám parancsolt, vetkőzzem mezelenre. Elöttem feküdt egy nagy kinyitott kés, amit ugyancsak a rabtársak gyártottak. Dühbe jöttem, fölkaptam, és kiabálni kezdtem: kifelé, gazember!

Erre az összes többi rab verni kezdte az ajtót, mire megijedtek. A börtönparancsnok egészen sötét, aljas ember volt. Azt mondta: na, majd megmutatom Tabódynak, hogy ezért még öt évet fog ülni!

Tíz éve voltam benn. Ilyenkor az ember idegileg már eléggé megviselt. Emberibb helyen az öreg rabot már nem piszkálják, de ezek szadista gazemberek voltak.

Mégsem sikerült rám sózniuk semmit, mivel az örök elfeledkeztek a legelembbről: a „bűnjel” lefoglalásáról. Az egész börtön megmozdult az érdekemben. Rabtársaim eltüntették a kést, egy börtönbugylit — tehát engedélyezett evőeszközt — raktak helyette a zsebembe.

Bíróság elé kerültem. A bíró fönn ült az emelvényen, fogta a bugylit, s mondta: „nem értem, nem értem!” Nézte a szinte magától lekonyuló bugylibicskát.

Az egyik börtöntársam, egy ügyvéd volt ellenem a koronatanú. Annyira sikerült a többi rabtárstól kapott információk segítségével megzavarnom, hogy végül beismerte: az operatív tiszt kényszerítette, milyen vallomást tegyen ellenem. A bíró végül négy hónapra ítelt, amibe belenyugodtam. Összbüntetésbe vették, s mint ilyenkor szokták, a másodikat felezték, tehát maradt két hónap. Ezt már nem ültem le. Az utolsó három hónapot Casaroli közbenjárására elengedték.

Nem akartam elhagyni a börtönt, nem hittem a szabadulásban. Úgy gondoltam, egy másik helyre visznek. 1972. december 30-án szabadultam, a szilveszteri műsorhoz már zsebemben volt a rádió, a lekvárban pedig forrt a bor a príccs alatt. Féltem, hogy lebukok.

Valószínűleg egyike voltam azoknak, akik a legtöbb börtönbüntetést szenvedték el, de ezt én rendkívül jó „üzletnek” tartom. Több millió embernek fogalma sincs arról, mi következik a halála után. Én nemcsak hiszem, hanem tudom is, milyen odaát. Ezért vagyok ilyen derűs. A börtönévek érlelték meg bennem a papi hivatást, s egy nem hívőnek nagyon nehéz megmagyarázni, amit Szent Pál így mond: aki a fület alkotta, ne hallana? Aki a szemet alkotta, ne látna? Ne tudna beszélni?

Tud beszélni, méghozzá olykor hangosan. Az ember nem adja oda bármiért az életét. Egy hallucináció miatt nem ültem volna három részletben tizenkilenc évet. A Jóisten még Recsken három képben megmutatta a jövőmet. Nem álomban, hanem ébren, beszámítható állapotban.

Az első: megyek a macskaköves úton, teljesen egyedül egy hatalmas palota felé, melynek erkélyén Lenin áll. Amikor odaérek, Lenin hirtelen lehajol, hatalmas szikladarabokat kap föl, és ezeket felém hajítja. Rémséggel húzom össze a hátamat, s a hatalmas, kemény sziklatömbök, mint a hópihe, hullanak le rólam.

A második: gyönyörű templomi mennyezetet láttam. Amikor később beállítottam Shvoy atyához, azzal, hogy pap akarok lenni, ő bevitt a kápolnába imádkozni. Fölnéztem a mennyezetre, ugyanazt láttam...

A harmadik még nem mondható el.

Közreadja: Elmer István

Számunk szerzői

Pálvölgyi Márta közvéleménykutató, Hírlapkiadó Vállalat

Balog Zoltán református lelkész, tanár

D. Molnár István egyetemi docens, KLTE

Medve Zoltán egyetemi docens, JPTE

R. Takács Olga irodalomtörténész

Szabó Ferenc: Zsoltárhangon

A magyar katolikus szellemű líra a XX. század első évtizedében újult meg két kiemelkedő pap-költő, Harsányi Lajos és Sík Sándor fellépésével. A *Napkirály rokona* és a *Szembe a nappal* című kötetek új alapokra helyezték a vallásos ihletésű lírát: számos emberi élmény megélésével bekapcsolták a mindennapi lét áramkörébe.

Ez a megújulás valójában a mai napig tart a hazai költészet gazdag birodalmában. Szabó Ferenc, aki kulturáltságával, a pap-költő hitélményének és emberi vonatkozásainak színes beleszövésével jelentős alakja ennek az irányzatnak, eddigi kötetekben is tanúságát adta, hogy a keresztény elkötelezettségű irodalom semmivel sem alacsonyabbrendű és vértelenebb a más világnézetű alkotók műveinél.

A *Zsoltárhangon* című kötet kiemelkedő állomása Szabó Ferenc költői életművének. A hálaadás, a panasz és a könyörgés; az ószövetségi ember átfogó emocionális igénye transzponálódik itt korszerűen az élményektől sűrített mai világba. A lírikus hiteles vallomásokban örökíti meg azt a „lelki harcot”, mely nélkül el sem képzelhető valódi keresztény művészet. „...Magadam magam most már — hisz Magadnak választottál / Zsoltárhangon” — hangzik fel a konfesszió a címadó versben.

S hogy ez az elkötelezettség mennyire nem a szürke egyhangúságból, egyfajta vallásos monotoníából fakad, meglátható ez a költő lelkéből kibuggyanó sorokban. „S mégis igaz: örömré születünk — valahol van hazánk — a felhők felett a Nap ragyog!” (*Hárfahangolás*)

Még a lét mély vermeiből, a mélységből is kiáltania kell a keresztény alkotónak. A *De profundis* szívbe markoló sorai önmagukért beszélnek. „...add, hogy a hiábavalóságtól — kínlódó szívem élvezze újra — Békéd örömét mit a világ nem adhat — add valami jelét a virradatnak!” (Róma, 1991)

Szeghalmi Elemér

Egyetem — térben és időben

Kolozsvárott az 1989-es karácsonyi átalakulások után nyomban felléptek azok a szellemi erőik, amelyek az 1959-ben (a későbbi bukaresti diktátor személyes beavatkozásával) felszámolt Bolyai Tudományegyetem helyreállítására törekedtek. Megalakult a Bolyai Társaság, amely a helyreállítás elméleti programját dolgozta ki, s az RMDSz kötelékében felléptek azok a politikai csoportok, amelyek megindították a küzdelmet az önálló erdélyi magyar egyetemért. Mint tudjuk, mindmáig sikertelenül, minthogy a nagyromán nacionalizmust és posztkommunista etatizmust képviselő bukaresti kormány hallani sem akar arról, hogy a romániai magyarságnak egyeteme legyen. A szellemi előkészítés mindazonáltal folyik tovább, és most ennek az előkészítésnek a munkáját szolgálja a két és fél esztendeje megújult kolozsvári Korunk című folyóirat januári tematikus száma is, amely „Egyetem — térben és időben” címmel adott közre néhány igen érdekes teoretikus, illetve történeti tanulmányt — elsősorban természetesen Erdély egykori magyar egyetemének múltjáról, hagyományairól.

A tanulmányösszeállítást Lászlóffy Aladár szép esszéje (*A bölcsesség koronája*) vezeti be, ebben klasszikus filozófusokat és írókat (Roger Bacon, John of Salisbury, Szepsi Csombor Mártont) idéz, végül pedig Rotterdami Erasmus *Querela Pacisát*, amely fájdalmasan vet számot mindazzal a pusztítással, amit a nemzeti gyűlölködés okozott. Ez a gyűlölködés hátráltatja a Bolyai Egyetem megszületését is. A kolozsvári magyar költő írását a bukaresti demokrata Gabriel Liiceanu, majd Karl Jaspers, Allan Bloom, Lengyel András és mások írásai követik, így a budapesti Fodor András az Eötvös Kollégium utolsó éveiről, a folyóirat főszerkesztője, Kántor Lajos pedig a Bolyai Tudományegyetem megszüntetéséről és következményeként Szabédi László, a kiváló költő és nyelvtudós szomorú öngyilkosságáról értekezik.

Amit érdemes még megemlíteni, sőt idézni, az Király András egyetemi hallgató véleménye abban az eszmecsereben, amely a kolozsvári magyar egyetem helyreállításáról folyik: „Lesz-e Bolyai Egyetemünk? Lesz. Ha megérdemeljük. De ahhoz először is az szükségeltetik, hogy ügyeinket intéző, demokratikusan megválasztott elitünk felnőttként kezelje a romániai magyar társadalmat, maga a társadalom pedig érje el a maturitását. (...) Egy szóval: el kellene már jönnie annak az időnek, amikor tudatosul végre az, hogy még egy ennyire félresikerült alkotmány, mint a miénk is biztosít annyi szabadságot az egyéneknek és csoportoknak, melynek alapján saját elképzeléseiket megpróbálhatják megvalósítani, minden különösebb ösztönzés vagy jóváhagyás nélkül.”

Pomogáts Béla

Philippe Herrweghe: Egy művész arcképe

A Harmonia mundi sorozat Quint által megjelentetett újdonsága az egyházi zene kedvelői számára nagy esemény. A három lemezen Josquin Despreztől Arnold Schönbergig szemelvényeket hallhatunk egy sereg olyan műalkotásból, amelyeket szerzőik Isten dicséretére alkottak, vagy az egyházi év valamelyik jelentős eseményéhez kapcsolódva adtak elő.

Philippe Herrweghe a középgeneráció egyik jeles karmestere, elsősorban a vokális alkotások hivatott megszólaltatója. Gentben született, s itt alapította a híres Collegium Vocale énekegyüttest, melynek élén elsősorban a preklasszikusokat szólaltatja meg korukhoz közelítő felfogásban. 1982 óta a Saint-ben megrendezett régi zenei fesztivál művészeti vezetője. Az iskolai énekoltatás keltette fel érdeklődését az egyházzenei kompozíciók iránt: hét évig énekelt a genti jezsuita gimnázium kórusában, majd rendszeresen orgonált, s nagy hatást tett rá Gustav Leonhardt Bach-interpretációja.

Még mindig nem ültek el azok a viták, melyek a régi zene hagyományos előadása körül lángoltak föl. Ennek az előadói

felfogásnak legnagyobb alakja Nicolas Harnoncourt, akivel Herrweghe ugyancsak együtt dolgozott. Mindenesetre érdekes összehasonlítni az e lemezen hallható Máté passió-részleteket Harnoncourt felvételével, mely mintha kevésbé volna eleven és lendületes, s a hangzása is kicsit „nyomottabb”.

Ez a három lemez azt bizonyítja, hogy bármilyen formában szólaljanak meg is a zeneirodalom remekművei, a lényeg az, hogy az előadás kidolgozott legyen, ne hiányozzanak belőle azok az elemek, melyek megteremtik a mű és hallgatója alkotó, a hétköznapokban is tovább rezgő kapcsolatát. Herrweghe tolmácsolásai ilyenek. (HMX 2901413.15)

Stahl Ervin

Határ Győző: Irodalomtörténet (Első megjegyzés)

Irodalmi szemléket, recenziókat, kritikákat olvashatunk ebben a kötetben, de mielőtt rátérnék ismertetésükre, a kötet címének megfelelően ezt is egy kis irodalomtörténettel kell kezdeni.

Ha majd megírja egyszer valaki a modern magyar próza történetét, az első nagy hullámot, az első nagy, műfaj- és nyelvteremtő korszakot alighanem 1934 és 1947 két évszáma közé fogja illeszteni. 1934-ben jelent meg Szentkuthy Miklós *Prae* című regénye, 1947-et pedig Határ Győző *Heliánéja* avatja irodalomtörténeti dátummá. Az ő regénye — akárcsak korábban a *Prae* — szűk kör figyelmét keltette föl, s esztétikai megmértetés helyett inkább politikai homlokráncolást váltott ki — teljes joggal — azokból a kritikusokból, akik az efféle modernségben az általuk akkor már kívánatosnak tartott és előregyártott valóságképpel dolgozó irodalom ellenfelét gyanították.

A *Prae* még természetesen következtet a „mese alkonyát” hirdető naturalizmus-ellenes irányokból, s természetesen illeszkedett a megelőző egy, másfél évtized avantgard törekvéseihez. A *Heliáné* önkényesen zárta le ezt a hullámot. A kísérletező prózának akkor az irodalom szabad fejlődését megakadályozó politikai

önkényuralom vetett véget, s itthoni folytatására évtizedeket kellett várni. Talán Mézőly *Filmjének* 1976-os megjelenése lehet a magyar „újregény” következő évszáma.

De nemcsak a kísérletező szellemű prózára záródott rá hamarosan az álrealizmus vasajtaja — semmi szükség nincs ilyen bonyolult, metaforikus fogalmazásra —, hanem a szó szoros értelmében börtönajtó záródott az íróra is: Határ Győző évekre börtönbe került. Kiszabadulása után fordítói kegyelemkenyéren élt, 1956-ban pedig, mivel nyilván úgy gondolta, hogy eleget tett az írói tapasztalatokat gazdagító effajta élményeknek (egyszer már a háború alatt is megjárta politikai okokból a hazai börtönöket) elhagyta az országot, Londonban telepedett le s ott él ma is.

Az 1960-as évektől sorjázó, évente saját kiadásában megjelenő könyveit az írók, irodalmárok néhány tucatnyi kis baráti körén kívül nem ismerhette meg az olvasóközönség. Hosszú ideig a könyvtárak zárt osztályain őrizték e köteteket, és mint veszélyes szellemi gyúanyagtól távol tartották tőlük a katalógusokat böngésző fiatalokat. Ma már csak találgatni lehet, mi lett volna, ha 1947 nem határkő, hanem folyamatos évszám a magyar regény történetében, csak találgatni lehet, mi lett volna, ha az olvasók és írók felnövekvő fiatal nemzedékei a szellemi élet csereforgalmának természetes rendje szerint a maguk idejében jutnak hozzá és újabb műveikhez.

Kenyeres Zoltán

Dosztojevszkij: Karamazovok

Vannak írói oeuvre-ök, melyekben a világ egészét véljük fölfedezni. Műegész illetve életműegész ily módon való összehasonlítása a világegésszel kevesebbet árul el a műről, annál többet a világról való gondolkodásunkról. Ha Dosztojevszkij regényét, a Karamazov testvéreket olyan egésznek tekintjük, mely bizonyos fokig tükrözi a világ egészét, akkor a regénytest megcsonkítása, főlészabdálása, újragyúrása csak azzal indokolható, hogy a beavatkozónak önmagának is van egyfajta szubjektív látomása a világról.

Nem sokkal a Játékszín után Veszprém-ben is színpadra került a mű, *Karamazovok* címmel. A két előadás — az ehelyütt már tárgyalt Kapás-rendezés és adaptáció, valamint a neves román, a Magyarországon gyakorta vendégeskedő Dan Micu veszprémi munkája, amelyet a Lovinescuval közösen írt színpadi változat alapján hozott létre — egyvalamiben (és talán csak ebben az egyben) nem hagy kétséget. Ez pedig az Istenről való gondolkodás fontossága. Ám míg a Kapás-féle változat egy zaklatott monológ, vagy ha úgy tetszik, párbeszéd Istennel erkölcsi ügyekben, amely hol ennek, hol annak a szereplőnek a száján szólal meg, addig Micu korosabbra osztott *Karamazovokja* szétszórtabb, szürreálisabb, megjelenésében grandiózusabb. Valójában vád- és vitairat egyenesen a szemünkbe vágva. Olyannyira, hogy az utolsó jelenetben maga Zoszima sztarec „karamazovozza” le a nézőtérén ülőket némi didaktikus felhang kíséretében, mondván: a vadul kavargó karamazovi ösztönök ott dűlnak mindegyikünk lelkében, akár akarjuk, akár nem.

De ahogy Holl István Zoszimája és vizsgálóbírája, Micu kapkodó, szürreálisan zsúfolt képei sem igazán hitelesek. A szaggatott zene, a zörejek, a néma szereplők jelenléte — bohóc, utcalány, nyomorék hegedűs — nem annyira a világ, inkább egy színpadi nyelv eklektikusságáról győznek meg. Legfrissebb *Karamazovjaink* láttán már-már egy illetlen kérdés jut az ember eszébe. Vajon Dosztojevszkij regénye, amely medréből kilépve mosta el sokhelyütt az írói akaratot is, hogy egy magasabb rendezőelv alapján — intuíció? megvilágosodás? kegyelmi állapot? — hömpölyögjön tova, alkalmas-e a szigorú színházi konvenciók medrébe terelt dramatiszálásra. E pillanatban egy vitatható igen és egy kiábrándult nem között akad meg félúton a felelet.

Kállai Katalin

Ünnep

A bemutatkozó hangverseny óta először éreztem igazán fesztiválnak a Budapesti Fesztiválzenekar fellépését, akik március

22-én Mahler *II. szimfóniáját* játszották Fischer Iván vezényletével. Mert ünnep csak az lehet, ami ritkán fordul elő, magasztos és felemelő, ez a koncert pedig az volt. Az-za tette emberek százainak közös cselekvése — ők zenéltek — és közös nem cselekvése, hallgatása.

A *Feltámadás* szimfónia ritkán hallott mű, hiszen élő előadása nehéz, összetett, sok embert igénylő feladat, és hiába a számos hanglezérfelvétel, azok csak színes, jó minőségű reprodukciók. Lemezen lehetetlen visszaadni a külső zenekar távoli fortéját — ami az előadáson mindösszesen piano lesz —, és a hatalmas hangtömeg is elvész a hangszórókban. Hiába a legtökéletesebb szerkezet, nem lehet vele elérni, hogy a befogadó ne csupán a fülével halljon, hanem mint a hangversenyen, lába alatt a padló dübörgéséből érezze az üstdobokat, csontjait rezdítse meg a hat kürt és trombita.

Fischer Iván nyugodt fegyelemmel, biztosan vezette a szertartást, szerényen a háttérben maradva hívta föl a figyelmet a munka együttes voltára, így hívta a hallgatót a közösségi föloldódásra.

Fáy Miklós

Határ Győző: Irodalomtörténet *(Második megjegyzés)*

Egyetlen területe volt munkásságának, amellyel a hazai közönség is találkozhatott a 60-as évek óta: három évtizedig rendszeres irodalmi szemleírója volt a BBC magyar adásának valamint a Szabad Európa Rádiónak. Ezeket bizony sokan hallgatták, az emberek akkoriban úgy vásárolták a rádiókészüléket, hogy először a rövidhullámot próbálták ki, a KERAVILL boltokat betöltötte a zavarójelek sípolásaberregése, s a zúgásból ki-kitört egy-egy mindenki által ismert müncheni hang. Határ Győző először e rádiószereplések jóvoltából szerzett hírnevet magának, s recenzensként előbb ismerték meg a literátus közönség szélesebb köreiből, mint íróként.

Az elmúlt években már sok szépirodalmi kötete jelent meg idehaza, ha még nem is mind, s ezekből az érdeklődő olvasó ha nem is kerek egész, de hiteles képet

alkothat írói munkásságának irányáról és jellegéről. Néhány hónappal ezelőtt pedig (Lakatos István válogatásában és szerkesztésében) megjelent szemléinek, recenzióinak, kritikáinak gyűjteménye, azoké az írásoké, melyeket eredetileg maga olvasott föl a mikrofon előtt.

Mintegy száz író, költő és irodalmár köteteiről számol be ebben a könyvben. A legkorábbi a 60-as években jelent meg, a legfrissebb tavaly. Nagyobb részük azonban a 70-es, 80-as években látott napvilágot, e két évtizedet rajzolja meg e gyűjtemény oly szerves egészként, hogy illik rá önként vállalt, szigorú címe, az „irodalomtörténet”.

Mi, hazai kritikusok azokban az évtizedekben gyakran Nessus-ingként viseltük az elfogulatlanságot, s kimérten igyekeztük megfogalmazni véleményünket, nehogy ártalmára legyünk annak a törekény egyensúlynak (régí és új, fiatal és öreg, népi és urbánus, metaforikus és szociográfus, elvont és konkrét, hagyománytisztelő és kísérletező között), amely feltétele volt a milliméterről milliméterre kivívott írói szabadság kis köreinek. Többen abba is hagytuk az egyensúlyozási manőverezéssel járó kritikáirást, s visszavonultunk az irodalomtörténet politikától távolabb eső vidékeire.

Határ Győző odaát szabadabban lehetett elfogult, s kötetét éppen a vállalt és hirdetett elfogultság avatja utólag, évek múltával is izgalmas olvasmánnyá. Persze ámulhatunk azon is, mennyi megértéssel, mennyi empátiával foglalkozott a hazai és emigrációs irodalmi törekvések különféle irányaival és válfajaival. Ámulhatunk tudásán, tájékozottságán, és akár elfogulatlanságnak is nevezhetnénk a kötet sokféleségét. De evvel az elsimitó elnevezéssel éppen lényegét kerülnénk meg.

Kenyeres Zoltán

Corelli: 12 concerto grosso Op.6

A Harmonia mundi e kiadványán — melyet a Quint jóvoltából hallgathatunk — Arcangelo Corelli legnépszerűbb sorozata szólal meg. A 12 concerto grosso egyike a karácsonyi, melynek számtalan felvétele,

átírata ismert, s amely minden rádió szentestei műsorának elengedhetetlen száma.

Corelli a concerto grosso műfajának megalapítója, a 17. század végének egyik legnagyobb műfajteremtője. A concerto grossoval olyan sikert aratott, hogy az op. 6-os sorozat darabjait már egy évvel halála után közreadták Amsterdamban. Mintájuknak tekintették az olasz zeneszerzők, akik közül talán Vivaldi alkotta e műfaj legnagyobb remekeit, de hatott Händel híres concerto grossoira is, amelyekben a zeneszerző az olasz hagyományt érdekesen ötvözi saját temperamentumával, időnként magától is kölcsönözve egy-egy, már másutt megvalósított ötletet.

Szerencsés helyzetben vagyunk, mert Corelli nagyszerű sorozatának kiváló magyar felvétele is ismert: a Liszt Ferenc Kamarazenekar (hangversenymester: Rolla János) pazar előadásában. A Harmonia mundi sorozat keretében megjelent kiadvány megszólaltatója a 415 Kamarazene-
kar Chiara Banchini és Jesper Christensen vezényletével. (Utóbbi a barokk zene kitűnő ismerője, jeles kutató.) Felfogásukban Corelli concertói születésük időszakát idézik, megszólaltatásuk kissé visszafogott, de rendkívül plasztikus, tudatosan igyekeztek visszatérni azokhoz az előadói hagyományokhoz, melyeket a romantika kora elhomályosított. (901406.07)

Stqhl Ervin

Költőket avatunk

Fiatal, de nem kezdő, hanem első kötetükkel jelentkező, és a mesterségbeli tudást magasfokon bíró költőket avatunk. Már hallani egyikük klasszikus „hangszereken” edződött, érces, filozofikus hangját, másikkuk torkot kaparó, recsegő szavait, megint másikkuk vékony, törékeny mondatait. Három egymástól jól elkülöníthető, önmagát, de nem csak önmagát jellemző hang, mely megkezdte odisszeáját a költészet mindent elnyelő vákuum-terében. A hang eleinte bizonytalanlankodik, falakba ütöközik, később az akadályok közt ügyesen navigálva jut egyre sebesebben előbbre...

Simon Balázs *Minerva baglyát faggatom mégis* című versciklusokból álló kötete a

mai fülnek idegen hangot szólaltat meg, hősei — önmaga szerepei — klasszikus figurák: Dante, Beatrice, Dávid, Csák Máté, Hekaté, amelyek lehetőséget biztosítanak a szerzőnek, hogy rajtuk keresztül élje át, mesélje el gondolatait. Alakjuk, filozófiájuk oly távoli, és mélységeiben mégis annyira nekünk szóló, hogy akaratlanul is magával ragad a képzelet teremtette „mesévilág”. De szó sincs vidám „meséről”, ellenkezőleg, komoly, filozófiával átitatott költészet született. (*Liget*)

Sokkal modernebb, a jégtáblák recsegéséhez hasonló hangon szólnak Mesterházi Mónika versei. *Visszafagyó táblák* címet viselő kötetének központi kérdése az önmeghatározás, az önkifejezés hogyanja, és az őszinte kimondással járó fájdalom, ahogy egy-egy vers kiszakít belőlünk egy darabot. (*Cserépfalvi*)

Megint más Poós Zoltán *A dolgozat* című kötete, melyben még a kamaszkori, kisiúsz szorongások, élmények elevenednek meg, de már hallani az önmagát kívülről szemlélő felnőtt egy életszakasz végérvényes elmúlását kifejező mondatait is: „hajnalra feléled a klíma / lárvák a láb-törő alatt / ez a gyerekkor jól ment az alvás / de benned egy kis álmoság maradt”. (*Cserépfalvi*)

Mucsányi Marianna

Felebarát

A szomszédos országokban élő magyarok igen tekintélyes része ma már szórványban él. Az ő nemzeti gondozásuk és megtartásuk talán a legnehezebb feladat, hiszen kényszerű módon az idegen tengerben kell elvegyülniük, s anyanyelvüket jóformán csak a családi körben — és a templomban használhatják. Ezért éppen az ő esetükben igen fontos az a nemzetmegtartó szerep, amelyet hagyományosan a kisebbségi magyar egyházak töltenek be. Ennek a felismerésnek a jegyében indult meg 1990-ben Kolozsvárott Vetési László református lelkész és teológiai tanár szerkesztésében a Felebarát című kiadvány, ahogy impresszumában olvasható: „Gyülekezeti lap a szórványokban élő magyar református családok számára. Megjelenik a

gyülekezetek és egyéni adakozók áldozatából a nagyobb egyházi ünnepeken.”

A gazdag illusztrációs anyaggal megjelenő kiadvány 1991-es karácsonyi száma jutott el hozzám nemrégiben. A bibliai idézettel: „Juhaimnak maradékát összegyűjtöm” (Jer. 23,3) megjelent füzetben beszámoló olvasható a nyugat-európai diaszpórában élő magyar protestánsok találkozásáról, László Dezső tollából tanulmány az erdélyi református egyház történetéről, néhány naplószerű feljegyzés a regáti magyarok életéről s (korábbi tudósítások folytatásaként) hosszabb riportorozat a Beszterce megyei magyar egyházi szórványokról. (A fényképillusztrációkon egykor gyönyörű románkori és gótikus templomok!) Mindaz, amit itt olvassunk: történelemről, megpróbáltatásokról, helytállásról, az része lehetne egy képzeletbeli magyar enciklopédiának is.

Pomogáts Béla

Határ Győző: Irodalomtörténet (Harmadik megjegyzés)

A vállalt és hirdetett elfoglaltságot a tartalomjegyzékben még alig lehet felfedezni. Határ Győző, mint utószavában elárulja, csak olyan szerzőről írt, aki elküldte könyvét. Így történhetett, hogy szerepel a kötetben Weöres, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza, Rónay György, de Illyés és Németh László nem szerepel. Nagy László, Csoóri igen, de Juhász nem. Nem szerepel Tandori, Nadas és Esterházy sem. Pomogáts Béla, Rónay László, Kis Pintér Imre szerepel, hogy ne szemérmeskedjem, szerepelek én is, de Balassa Péter, Radnóti Sándor, Könczöl Csaba, Szilágyi Ákos nem. Ezekből az igenekből és nemekből bajos lenne valamiféle elvi megfontolásra következtetni. Az ízlés szabadsága, és az elvi megfontolás — legyen szabad így írnom — körültekintésekre nem tekintő megfogalmazása, a kis írások tartalmából bontakozik ki védtelen nyíltságában és tiszteletet ébresztően vagy éppen vitát keltő módon.

Határ Győző a politikai és társadalmi feladatokat átvállaló irodalommal szemben az esztétikai értékteremtés belső kö-

reire húzódó irodalom pártján van, annak az irodalomnak a pártján, amely... De itt oly bonyolult és évtizedek óta, — sőt helyesebb úgy mondani, hogy Gyulai óta, már több mint egy évszázada — újra és újra megfogalmazott és megvitatott kérdésekről van szó, hogy helyesebb, ha befejezésül átadom a szót, és idézem kritikai ars poeticának hangzó mondatait:

„A magyar irodalom a misnomerek irodalma. A misnomer: a hamis-néven nevezés. (...) Már maga az is misnomer, hogy magyar irodalom. Miért „irodalom”? Csak azért mert „írják”? Hát már minden „irodalom”? Irodalmi újságjaink, magukat irodalminak minősítő folyóirataink vagy kizárólagosan, vagy kilenczetedükben irányzatos, közéleti, politikai orgánumok. Tisztesség ne essék szolván. Helyes, ha derék politikusok derekasan politizálnak. (...) A baj ott kezdődik, ha közelők az irodalmat fellobogózzák, majd lobogóját elorozzák, hamis lobogó alatt hajóznak és a publicisztikát, a pamfletet, a népnemzet-szociológiát, nemzetmentést, országgárást, vándorgyűlést irodalomnak minősítik, végül, vérszemet kapva csak azt minősítik irodalomnak. (...) Mondjam azt, hogy az elkövetkezendő ötven év feladata a kifürdekezés lesz ebből a provincializmusból, amely tudatunkban perszeverál? Mea culpa: kimondtam.”

Kenyeres Zoltán

Cs. Szabó László: Hűlő árnyékban

Az árnyék a déli órákban a leghosszabb. Estére azután megrövidül, egy árnyalatnyival talán sötétebb is lesz, kihűl. Ilyenkor már tudni lehet, hogy egy-két óra múlva valami más kezdődik, nem jobb de nem is rosszabb — ilyen kategóriákkal nem lehet mit kezdeni —, ami befolyásolja ugyan gondolatainkat, de egészen nem képes kisajátítani őket, ha emlékezünk.

Nem pusztán az adatokra, a „nagy összefüggésekre”, hanem a részletekre is, sőt talán elsősorban rájuk. Csupán így válhat az idő személyes élményünkkel, ha nem különböztetünk meg azonnal lényeges és lényegtelen dolgot, és másoknak is csak így tudjuk — a lehetőségekhez ké-

pest — hitelesen elmesélni, ami körülöt-
tünk és bennünk lezajlott.

Cs. Szabó László tiszta szövésszerű esszéi
egy olyan személyiséget állítanak elénk,
aki a sok generációs családi, valamint a
nemzeti kultúra hagyományait hordozva
mer gondolkodni és figyelni. Akár Ko-
lozsvárott és Budapesten, akár Firenzében
engedély nélküli munkavállalóként, vagy
Londonban mint a BBC 52912. számú for-
dítója és beolvasója, ahol haláláig ágya fö-
lött függött Hoefnagel rézmetszete Kolozs-
várról: Transilvaniae civitas primeria, 1617.

Az 1948-ban emigrált író a forradalom
után nem érzett több reményt a valamiko-
ri hazatérésre, s 1958-ban fölvette a brit ál-
lampolgárságot. Szellemi egészségének
fönttartására egyetlen esélye maradt: a
magyar nyelvhez való néha már szórszál-
hasogató hűség. Hiszen egy elfeledett szó
vagy egy rosszul kiválasztott rag idegen-
ben nemcsak a személyiség pótolhatatlan
vesztése, hanem irodalmi folytonossá-
gunk egy árnyalatának leépülése is. Ép
ésszel ez csupán úgy élhető meg, ha az
embernek van elegendő és minden pillan-
atban készséges humorérzéke, s nem ra-
gaszkodik veszendő tárgyakhoz, még a
9000 kötetes könyvtárhoz sem.

Ez a kötet a nyugati magyar irodalom
szükségszerű nekológjaként is olvasható,
hiszen ki fog ott ezután magyarul írni,
magyarul olvasni? És itt nem föltétlenül
csak a jó művekre, de a középszerűekre is
gondolok.

Schein Gábor

Híradó

Második évfolyamába lépett a szlovákiai
Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom
időszakos kiadványa: a Híradó. Március
15-i ünnepi száma azonban nemcsak az
emlékezésé, minthogy az idei tavaszon
gondok felhózik be a felvidéki magyarság
fölött az eget. Cseh-Szlovákia választások-
ra készül, és Szlovákiában kétségkívül
azok a politikai erők törtek előre, amelyek
a szlovák függetlenség ügyét a türelmetle-
nebb nemzeti politikával kötik össze. Ezek
a csoportok kaptak erőre mind a szlovák
liberálisok, mind a szlovák keresz-

ténydemokraták között. A magyarságnak
ilyen körülmények között a maga belső
egységét kellene erősítenie: ezt a fontos
feladatot szolgálta a Magyar Keresz-
ténydemokrata Mozgalomnak a minap
Komáromban tartott 5. Országos Közgyű-
lése is, amely jóleső biztonsággal számol-
hatott be a szerveződés növekvő népsze-
rűségéről, egyszersmind számot vetett az-
zal is, hogy a magyar politikai erők szét-
forgácsolása és a szlovák nacionalizmus
erősödése ismét előidézheti a magyar ki-
sebbségek számára, a sajnos, nagyon is jól
ismert helyzetet — ahogy a Híradóban ol-
vasható — : „A veszély elsősorban abban
rejlik, hogy rólunk döntenek, de nélkü-
lünk”. A szlovákiai magyar keresz-
ténydemokraták mégis bíznak abban,
hogy ez a veszély — a választások alkal-
mával is — elkerülhető.

Pomogáts Béla

Kelen herceg

Egészen különleges *Rigoletto* előadást lát-
hatott a közönség az Erkel Színházban
március 28-án. Különlegesen, mert a há-
rom főszerepben kiválóan énekelt Szűcs
Márta, Kelen Péter és Sólyom Nagy Sán-
dor, mellettük pedig igen jó volt Rácz Ist-
ván és Balatoni Éva is. Elsősorban mégis
Kelen Péter rendkívüli szerepértelmezése
tette emlékezetessé az estét.

A hagyományos előadásokon meg-
szokhattuk, hogy a darabban Gilda és a
herceg alakja meglehetősen statikus, az
egyik éppoly tiszta, a másik éppoly kétes
alak a harmadik felvonásban, mint az el-
sőben, mellettük pedig *Rigoletto* az igazán
érdekes, ő bonyolítja a cselekményt, általa
és vele történnek az események. Itt azon-
ban a főszereplő hármastól Gilda és *Rigo-
letto* nagyon közel áll egymáshoz, amit
megerősített egy játéktechnikai elem:
mind Szűcs Márta, mind Sólyom Nagy
Sándor mozgása teljesen hagyományos,
operai színészet volt, nagy gesztusokkal,
éneklés közben sohasem fordítva hátat a
közönségnek, az áriákat lehetőleg egészen
a színpad elejéről énekelve. Kelen Péter
teljesen elkülönült tőlük fesztelensége,
más jellegű játéka miatt. Így a herceg nem

volt többé a szokásos kellemetlen kis szélhámós, hanem démoni alakká vált, akit nem a nő, mégcsak nem is a csábítás érdekel, hanem a rombolás, az, hogy pusztá létével meg tudja rontani két ember kapcsolatát. Ezért volt az is, hogy az első felvonásban, míg Ceprano grófnénak csapta a szelet, nem az asszonyt nézte, hanem annak férjét, hiszen örömét a hatásban lelte, a pusztításban. Kelen központi alakká emelte a herceget, ő vált az események irányítójává, Rigoletto tettei látszat-aktivitássá lettek, hasztalan igyekezetté, hogy kivonja magát a gonosz hatalmából. De szegény bohóc éppoly védtelen kiszolgáltatottja maradt a nemcsak rangban fölötte állónak, mint a darab márvány a szobrásznak, regényhős írójának.

Fáy Mikós

Schein Gábor: Szavak emlékezete

Puritán első kötet. Semmi magamutogatás, semmi tetszelgő stílromantika — sem neo-avantgárd, sem posztmodern változatban. Verseinek teste a szó, de súlypontjuk: a csend. Mindkettőre szüksége van ahhoz, hogy amiként prózai ars poeticájában vallja, „a kimondás ... szakrális történést” celebrálja. Dísztelen látványok és szó szerkezetek, jelentéktelenségükben jelentéstartalmi helyzetek és mondatok villantanak föl egy-egy elemi tapasztalatot, melynek nem is tartalma, hanem épp a csendet súroló kimondhatósága alkotja az alighogy elkezdett, máris lezárult versek tétjét, lényegét. Nincs idő, múltás, folyamat, csak kiszigetelt, semmibe állított pillanatok. Fial — kezdő — költőnél ritka koncentráció tanúi lehetünk. A szűk térbe szorított sorokban, az ínség, szenvedés szak kifejezéseiben persze ott sejtjük Pilinszky, a versalkatot figyelembe véve inkább a késői Pilinszky hatását: de e hatás nem egyéni ségfoszto befolyás. Lépten-nyomon művelődés-, kivált pedig vallástörténeti utalásokkal találkozunk: ó- és újszövetségi mozzanatok ígéretes egységével. Recenziens kíváltképp jólesően nyugtázza, milyen természetesen fonja egymásba a választott és üzetett nép meg a Kálváriára hajszolt Emberfia sorsjelképeit az ifjú köl-

tő, hogyan hall meg sófárfúvást és mond „et cum spiritu tuo”-t „fénytelen misében”. *Zavartalanul*. Ehhez képest — most még — a türelmes bíráló hajlamos szemtel hunyni egy-egy konvencionális hasonlat, csattanóra épülő verszárlat fölött. És sok szót kíván a költőnek, és a szavak után hosszú csöndet, hogy szavainak emlékezetük legyen. (*Hung Avia—Kráter Kiadó*)

Bárdos László

Händel: „Királyköszöntők”

Aligha ez a legszerencsésebb műfaji megjelölése Händel elég nagy számú alkalmi köszöntőinek, melyek közül most egy csokornyit hallhatunk Robert King eleven vezényletével, a Quint jóvoltából. Mindazonáltal tény, hogy a zeneszerző megrendült helyzetét azáltal is igyekezett megszilárdítani, hogy a királyi udvar jeles alkalmaira zenekari kíséretes kórusműveket írt, melyeket sajnos ritkán hallhatunk hangversenyteremben, holott némelyik vetekszik a bibliai oratóriumokkal. Ez utóbbiakban ugyanis Händel érezhető gonddal komponált olyan részleteket is, melyek valamelyik énekese számára adtak egyszerű szereplési lehetőséget, a köszöntők viszont a műfaj természete miatt összefogottabbak, bennük inkább a pompás kórusrészletekre tette a hangsúlyt.

Az Anna királynő születésnapját köszöntő Óda aránylag a legismertebb a lemezen hallható három mű közül, ennek több kitűnő angol feltétele ismeretes. A Caroline királynőnek ajánlott Te Deum ragyogó hangzásával, fénylő tuttijaival egyszerűen elkápráztatja a hallgatót, az „Énekeljete az Úrnak” kezdetű anthem pedig még az után az előadás után is új szépségeit tárja föl, amelyet Ormándy Jenővel vettek lemezre. A szinte páratlan Mormon Kórus élén Ormándy amolyan amerikai hangzást kevert ki, melyre a szélsőséges érzelmi effektusok a legjellemzőbbek. Robert King ezzel szemben azt az angol hagyományt követi, amellyel — Händel megszólaltatásában legalábbis — aligha lehet versengeni. Előadása valóban lebilincselő. (*Hyperion*)

Stahl Ervin

Vízkereszt a Villányi úton

A József Attila Gimnáziumban öt éve működik Budapest legszínvonalasabb diák-színpada, amely ebben az esztendőben Latinovits Zoltán nevét vette föl. A régi és mai diákokból álló baráti társaság — a nagyszerű pedagógus és rendező, Lukácsi Huba vezetésével — évről évre minden tavasszal ünneppel lepi meg a közönséget, amely így maga is részese lesz az előadásnak.

Tavaly Corneille Cidjét, idén pedig Shakespeare Vízkereztjét mutatták be. Ha azt mondanám, előadásait megirigyelhetné bármelyik professzionális színház, nem volna igazi dicséret számukra. Mert bár különösen a több éve játszó tagok a színészi mesterséget igen magas fokon sajátították el, mégis, amit ők tudnak, az már nem tanulható s nem is összevethető.

Nagy szavakat kell írnom. A játéknak és a játékosságnak az a tisztasága, ami őket jellemzi, csak a szellem mély figyelméből, testet-lelket igénybe vevő munkájából fakadhat, a szerző és a színpad iránti alázatból. Ők megteremtették — talán öntudatlanul — a szeretet színházát. Nem emlékszem, hogy bármely előadás is valaha úgy fölemelt volna, mint a Vízkerezt ott a Villányi úton. Nem emlékszem, hogy valaki is nagyobb erővel döbbsentett volna rá, mit jelent a valódi színház.

Köszönöm nekik.

Schein Gábor

Különös kegyetlenséggel

Shiokawa Yuuko, Perényi Miklós és Schiff András játszották Beethoven *Hármasversenyét* április 27-én a Zeneakadémián, egy elkészerítő előadáson. A *Hármasverseny*hez ugyanis nem kell három csodálatos képességű hangszeres művész, mert a szólamok sem egyformán nehezek; ha jó a hegedűs és a csellista, akkor egy olyan nagyszerű zongorista, mint Schiff, már ráadás, ajándék a műnek és a közönségnek. Am ha a szépen szóló cselló és zongora mellé rossz hegedűst adnak, az komoly gorombaság. Egy élesen, csikorogva, érzéketlenül húzott hegedű hangját egyszerűen nem lehet kiiktatni, azt mindig hallani kell és szenvedni tőle. Shiokawa Yuuko részint képtelen volt kezelni a hangszerét (amely

egyébként, bár ez nem hallatszott, egy Stradivari), részint semmiféle hajlandóságot nem mutatott sem a zene előadásával történő értelmezésére, sem a többiekkel való együttműködésre, és szívfájdalom nélkül bánt el a művel, a közönséggel és két ihlettel játszó társával egyaránt. Szám-talan vétke közül leginkább elszomorító-nak azt a pillanatot éreztem, amikor a harmadik tételben a zongorista pompás, egyenletes, halk, csak egészen kicsit erősödő trilláját tette tönkre durva belépésével.

A bűntényhez a kíséretet a Gustav Mahler Ifjúsági Zenekar szolgáltatta Eötvös Péter vezényletével, nem nagyon pontosan, nem túlságosan szépen, de elfogadhatóan.

Fáy Miklós

Csanád Béla: Kutak és emlékek

„Tief is der Brunnen der Vergangenheit“ — kezdi Thomas Mann *József és testvérei* című monumentális regényciklusát, és ugyanilyen mélységesen mély a múltnak az a kútja, amelyből Csanád Béla, a hazai katolikus líra egyik legjelesebb képviselője merít: az ismert költő *Félig világos* című kötetnyitó versében világosan jelzi, hogy elérkezett számára a számvetés ideje, hogy „az ember oly szívesen mereng el életén” s a „csöndes árnyak áramában” (*Késő szombat déluán*) maguktól tódulnak az emlékek. Csanádnál azonban a költészet kútja sokkal nagyobb és mélyebb, semhogy elapadna az individuális létben — rejtett kincsek egész garmadáját tükröztetni vissza költészete kútjának csillogó felszínén: „Istenes századok emléke leng” számára például a szegedi alsóvárosi templom falai között, amelyben az „imádság ... a Lélektől tanúskodó anyag”. A költő részese és birtokosa mindannak a kultúrának, amelyet a katolikus egyház két évezred alatt hozott létre, és amelybe Assisi és Genova éppúgy beletartozik, mint a sík Flandria vagy Kiskunhalas. Földi zarándokútján pedig olyan társakra talált (Szántó Piroska, Prokop Péter, Pilinszky János személyében), akik azonosak vele abban, hogy művészetük legmélyebb rétegeit a hit és a jézusi misztérium hevíti, ami az emberi tudás legmélyebb kútja és vég-ső forrása (*Jel Könyvek* 3. 1991.)

Kiss Szemán Róbert

SOMMAIRE

Cardinal László Paskai: Présence des Chrétiens dans la société
 Zoltán Balog: La visite de Pape vue par un protestant
 Márta Pálvölgyi: „Que ma visite soit réconciliatrice”
 István D. Molnár: Les Gréco-catholiques de Pologne
 István Sinka, Márton Kalász, László Villányi et Ferenc Parcz: Poèmes
 Béla Pomogáts: László Németh et la religion
 Entretien avec László Csiki

INHALT

Kardinal László Paskai: Die Gegenwart der Christen in der Gesellschaft
 Zoltán Balog: Der Papstbesuch aus protestantischer Sicht
 Márta Pálvölgyi: „Möge mein Besuch Frieden stiften”
 István D. Molnár: Die Griechisch-Katholiken in Polen
 Gedichte von István Sinka, Márton Kalász, László Villányi und Ferenc Parcz
 Béla Pomogáts: László Németh und die Religion
 Gespräch mit László Csiki

CONTENTS

Cardinal László Paskai: Presence of Christians in the society
 Zoltán Balog: The Pope's visit to Hungary from Protestant point of view
 Márta Pálvölgyi: „Serve my visit reconciliation”
 István D. Molnár: The Greek Catholics in Poland
 Poems by István Sinka, Márton Kalász, László Villányi and Ferenc Parcz
 Béla Pomogáts: László Németh and the religion
 Interview with László Csiki

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,
 POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A szerkesztőség munkatársai: CZ. BALASSA MÁRIA, CSÍKVÁRI GÁBOR, KISS SZEMÁN RÓBERT
 Veszrémi Nyomda Kft., felelős vezető: FEKETE ISTVÁN ügyvezető igazgató

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Lapunk kiadását a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatja.

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámlasszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 540,— Ft, fél évre 270,— Ft, negyed évre 135,— Ft egyes szám ára 48,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. II-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA..

Ára: 48,— Ft

VIGILIA

SZEMLE

Szabó Ferenc: Zsoltárhangon
Egyetem — térben és időben
Philippe Herrweghe: Egy művész arcképe
Határ Győző: Irodalomtörténet
Dosztojevszkij: A Karamazovok Veszprémbe
A Budapesti Fesztiválzenekar
Corelli: 12 concerto grosso Op. 6.
Költőket avatunk
Felebarát
Cs. Szabó László: Hűlő árnyékban
Híradó
Rigoletto az Erkel Színházban
Schein Gábor: Szavak emlékezete
Händel: „Királyköszöntők”
Vízkereszt a Villányi úton
Különös kegyetlenséggel
Csanád Béla: Kutak és emlékek

*A szemléket írták: Bárdos László, Fáy Miklós, Kállai Katalin,
Kenyeres Zoltán, Kiss Szemán Róbert, Mucsányi Marianna,
Pomogáts Béla, Schein Gábor, Stahl Ervin, Szeghalmi Elemér*

Következő számainkból:

Beszélgetés Prokop Péterrel

Keresztes Szent János: Szerelem élő lángja

Bulányi György börtönemlékei